

The background image is a photograph of a large pile of burning wood and debris, likely a protest site or a controlled burn. In the background, a fire truck with green and yellow accents is visible, spraying water. The scene is filled with smoke and intense orange and yellow flames.

Klassenstrijd

2025

Een uitgave van
het wetenschappelijk
bureau van de SP

SP.

Samenvatting

In de politiek wordt veel gepraat over de middenklasse, maar nergens blijkt dat men hierbij een serieuze analyse heeft van wie deze klasse is en wat hen onderscheidt van andere groepen in de samenleving. Definities zijn opvallend vaag, en lijken er vooral op gericht te zijn zo veel mogelijk mensen aan te spreken. Daar tegenover staat onze analyse van de gehele werkende klasse, die wordt afgezet tegen de bezittende klasse.

In dit rapport, ‘Klassenstrijd 2025’, onderzoeken we hoe de werkende klasse en de bezittende klasse zich tegenover elkaar verhouden. Daaruit blijkt dat er in Nederland duidelijk een bezittende klasse is, waarvan anders dan vaak gedacht het vermogen ook harder toeneemt dan dat van de rest van Nederland. Deze klasse bezit in 2023 77,1 procent van al het vermogen, dat bestaat uit onder meer vrijwel al het aanmerkelijk belang (wanneer een aandeelhouder vijf procent of meer van de aandelen van een onderneming bezit). Daarmee heeft zij het overgrote deel van de bezittingen in handen die zeggenschap geven over belangrijke beslissingen in onze economie. Ook kan zij met dit vermogen een steeds groter deel van de economische opbrengsten naar zich toetrekken. Daarmee krijgt bezit een steeds hogere waardering in onze maatschappij, zo zien we aan de dalende Arbeidsinkomensquote (AIQ). Daar tegenover zetten wij de WerkWaarderingsWaarde (WWW), waarmee we nog zuiverder meten hoe groot de waardering voor werken is. Dan blijkt dat de waardering van werken ten opzichte van bezit nog verder is gedaald dan de AIQ aangeeft: in de periode 1995-2023 is deze waardering flink afgenomen, van 68,8 procent naar 60,0 procent.

De overheid corrigeert dit niet. Belasting op vermogen speelt een steeds kleinere rol in de overheidsinkomsten, en met enige regelmaat zijn er ontwikkelingen die de capaciteit om vermogensongelijkheid met belastingen te verkleinen verder laten afnemen. Het Kerst-arrest van de Hoge Raad, waarbij een hoogst riskante belastingheffingsstrategie definitief werd afgeschoten, heeft de vermogensbelasting voor een belangrijk deel stilgelegd. Een dergelijke belastingvakantie voor werkenden is ondenkbaar. Ook andere regelingen, zoals de bedrijfsopvolgingsregeling en de familiestichtingen, bieden vermogenden alle ruimte om hun vermogen bij de belastingdienst weg te houden.

Wat kunnen we hieraan doen? Socioloog Dan Evans pleit voor een serieuze analyse van de verschillende groepen binnen de werkende klasse. Zo ziet hij dat de oude kleinburgerij, of ondernemersklasse, historisch een sleutelrol heeft gespeeld bij opvallend veel grote politieke gebeurtenissen, en ook het ideologisch fundament vormt voor het neo-liberalisme van Thatcher. Een studie van deze groep geeft inzicht in het wereldbeeld en overtuigingen van deelnemers in de boerenprotesten, de anti-lockdowndemonstraties, de bestormers van het Capitool, en de opkomst van radicaal rechts in heel het Westen. Ook laat hij zien hoe de instroom van een nieuwe groep gestudeerde mensen in linkse politieke partijen het moeilijk maakt om succesvol coalities aan te gaan met andere groepen in de maatschappij.

In het tweede interview in dit rapport bepleit Tuur Elzinga, die de afgelopen vier jaar leiding gaf aan FNV, het terugdringen van de macht van vermogende aandeelhouders door verregaande democratisering. Ook wie dagelijks bezig is met de strijd voor betere arbeidsvoorwaarden en voldoende loon, doet er goed aan om na te denken over hoe er macht opgebouwd kan worden tegen de bezittende klasse. Elzinga's verhaal is een zoektocht naar manieren om grote delen van dit land te verbinden in hun strijd tegen het grootkapitaal.

Het is de taak van iedereen die weerstand wil bieden aan de bezittende klasse, om de werkende klasse te verbinden met een sociaal alternatief. Dat is niet eenvoudig. De gesprekken met Dan Evans en Tuur Elzinga zijn een goed begin voor diegenen die deze handschoenen willen oppakken.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	7
2. Klasse als analytisch instrument	9
2.1 Debat over de middenklasse	7
2.2 Klassenanalyse in Nederland	10
2.3 Marxistische klassenanalyse	10
3. Vermogen in Nederland	14
3.1 Inleiding	14
3.2 De geschiedenis van (on)gelijkheid IBO-rapport ‘Licht uit, spot aan’	14 17
3.3 Hedendaagse vermogensongelijkheid in Nederland	17
3.4 Het vermogen van de bezittende klasse	18
4. Hoe waarderen we werk? De AIQ	21
4.1 Inleiding	21
4.2 Hoe is de AIQ gebruikt in Nederland	21
4.3 Waarom is de AIQ belangrijk?	22
4.4 Hoe zit de AIQ in elkaar?	23
4.5 De AIQ en de WerkWaarderingsWaarde (WWW)	25
5. Hoe belasten we vermogen?	29
5.1 Inleiding	29
5.2 Een korte geschiedenis van vermogensbelasting	29
5.3 Hedendaagse belasting op vermogen	29
5.4 Hoe wordt belasting op vermogen ondermijnd?	33
5.4.1 Kerst-arrest	33
5.4.2 De Bedrijfsopvolgingsregeling (de BOR)	34
5.4.3 Andere opmerkelijke belasting ontwijking-constructies	35
6. De stand van de klassenstrijd	39
7. ‘De meest revolutionaire én antirevolutionaire klasse’	43
Een gesprek met socioloog Dan Evans over de kleine zelfstandigen en de hoogopgeleiden	43
8. ‘Alle zeggenschap bij de aandeelhouders is krankzinnig’	57
Een gesprek met Tuur Elzinga over de rol van de vakbeweging	57
9. Conclusie	67
Eindnoten	68

1. Inleiding

‘De geschiedenis van elke tot nog toe bestaande maatschappij is de geschiedenis van klassenstrijd.’

Karl Marx en Friedrich Engels, ‘Communistisch manifest’

‘There’s class warfare, all right, but it’s my class, the rich class, that’s making war, and we’re winning.’

Warren Buffett

Wie plukt er de vruchten van onze economie? Zijn dat diegenen die alleen maar hun geld hoeven laten werken?
Of zijn het de mensen die zelf werk verrichten?

Bij welke groep je hoort, bepaalt in grote mate hoe je leven eruitziet. Natuurlijk zijn er verschillen binnen de werkende klasse, maar die vallen in het niet bij de verschillen tussen de werkende en bezittende klasse.

En vergis je niet, die verschillen zijn ontzettend groot. En worden groter, als gevolg van politieke besluiten die regeringen al tijden nemen. Bezuinigingen op zorg, onderwijs, belastingdienst en volkshuisvesting bevoordelen de een en benadelen de ander. Waar de een fijn wordt verzorgd in een privékliniek in de VS, is de ander jaren langer ziek tijdens een leven dat ook nog eens jaren korter is. Waar de een ziet hoe de vastgoedportefeuille in waarde toeneemt, kan de ander geen huis vinden of betaalt zich blauw. Waar de een ziet hoe de waarde van de uitgebreide set aandelen, opties en anderen effecten toeneemt, kan de ander de boodschappen amper betalen. Waar de een naast alle andere vakanties elk jaar met de privéjet op skivakantie gaat, moet de ander beknibbelen op het sportabonnement van de kinderen.

Wie eerlijk is kan niet anders dan stellen: klasse doet ertoe.

Dit rapport, dat is opgesteld door het wetenschappelijk bureau van de SP, heeft twee doelen. Ten eerste wordt in deel 1 de staat van de hedendaagse klassenstrijd geanalyseerd. Daarvoor is het belangrijk om vast te stellen hoe het met de vermogensongelijkheid is gesteld, met name met betrekking tot vermogen dat direct zeggenschap verschaft tot hoe onze economie wordt ingericht, zoals aandelen en andere vormen van bedrijfsbezit. Ook onderzoeken we hoe deze economische verhoudingen zich ontwikkelen: komen de vruchten in handen van degenen die werken, of juist meer bij degenen die hun vermogen investeren? Dit doen we aan de hand van een grondige studie van de zogenaamde arbeidsinkomensquote, waarbij we voorstellen doen voor een nieuw cijfer om deze trend te meten.

Bovenstaande twee vragen zijn te vereenvoudigen tot: hoe is het bezit verdeeld, en in welke mate wordt werken gewaardeerd in onze economie? Daar hoort ook de vraag bij in welke mate de overheid erin slaagt om onwenselijke uitkomsten te corrigeren. Hiervoor doken we in de publicaties die er de afgelopen jaren zijn uitgekomen op het gebied van belastingen, met name met betrekking tot belastingvoordelen voor vermogenden. Een overheid die succesvol vermogens herverdeelt, zou het vraagstuk over vermogensongelijkheid minder urgent maken. Tegelijkertijd, een overheid die een scheve verdeling van welvaart juist faciliteert, maakt de noodzaak van een fundamenteel debat over onze economie alleen maar groter.

Het tweede doel van dit rapport is om vast te stellen op welke manier coalities en conflicten binnen de werkende klasse in Nederland vorm krijgen. Een recent voorbeeld van hoe belangrijk dit is voor politiek Nederland, is de publicatie van de VVD over de hardwerkende Nederlander. Hierin worden de belangen van de hardwerkende Nederlander tegenover die van mensen die niet werken gezet. Voor de duidelijkheid: daarbij gaat het om mensen die gebruik maken van het sociale vangnet. De bezittende klasse blijft volledig buiten schot. Wie hier met een klassenlens naar kijkt ziet: de strijd tussen de werkende en de bezittende klasse wordt ‘kaltgesteld’ door verschillende delen van de werkende klasse uit elkaar te spelen.

De nadruk bij deel 2 van het rapport ligt ook op de hardwerkende Nederlander, maar dan met name op de groep van kleine zelfstandigen. De keuze voor deze focus, en breder de manier waarop wij verschillende delen van de werkende klasse van elkaar onderscheiden (waarover meer te lezen is in hoofdstuk 2 van dit rapport), is geïnspireerd door het werk van de socioloog Dan Evans, die we opzochten voor een zeer uitgebreid interview dat ook in dit rapport te lezen is. Ook is Evans bereid gevonden om een lezing te geven over zijn boek, bij de presentatie van dit rapport op 1 mei in het vakbondsmuseum in Amsterdam.

Het fundament van Evans boek is gebouwd op het idee dat klasse meer is dan economie, maar wel voortkomt uit de manier waarop mensen zich tot de economie verhouden. In zijn boek ‘A Nation of Shopkeepers’ benadrukt Evans dat

de ondernemende klasse cultureel, politiek en sociaal andere voorkeuren heeft dan andere delen van de werkende klasse, en dat deze verschillen zich uiten in ideologie en bijbehorende instituties. Zo speelt deze klasse een hoofdrol bij de opkomst van het neoliberalisme onder Thatcher in het VK. Evans’ stelling is dat linkse partijen in de problemen komen wanneer zij geen serieuze analyse maken van dit soort reële verschillen binnen de werkende klasse.

De bezittende klasse lijkt deze analyse wel te hebben gemaakt. De agrogiganten hebben zich slim verbonden met de boerenprotesten, ook al zijn hun belangen heel anders. De kloof tussen de kleine zelfstandigen en de werknemers is zelfs institutioneel verankerd, doordat MKB-Nederland (als misschien wel de belangrijkste vertegenwoordiger van de kleine zelfstandigen) zich in hoge mate heeft verbonden aan de belangenvereniging van de grote bedrijven, NVO-NCW. Het wekt de indruk dat de kapper op de hoek zich minder thuis voelt bij de collega-kapper in loondienst bij een wat grotere kapperszaak, dan bij de erfgenamen van Heineken.

Hoe hiermee om te gaan is een belangrijke vraag voor de Socialistische Partij. Maar het is minstens zo relevant voor de vakbeweging. Daarom sluiten we het rapport af met een interview met de man die de afgelopen vier jaar leiding gaf aan FNV, de grootste vakbond van Nederland: Tuur Elzinga. Met hem bespreken we de vraag in welke mate de moderne vakbeweging een rol kan spelen in het temmen van het grootkapitaal.

Ruud Kuin - *Hoofd van het wetenschappelijk bureau van de SP*
Bart Linssen - *Onderzoeker bij het wetenschappelijk bureau van de SP*

2. Klasse als analytisch instrument

Voor mensen die bekend zijn met de klassenanalyse van Karl Marx is het niet direct nodig om een inleiding te geven in de manier waarop dit soort analyses gebruikt kunnen worden in de politiek. Voor anderen is dat waarschijnlijk wel nodig. Zo heeft binnen de Socialistische Partij, waar veel van het politieke werk gebaseerd is op de massalijn (waarbij er een continue afstemming is tussen politieke analyse en het geluid van gewone mensen uit de buurt of van de werk-vloer), de Marxistische klassenanalyse altijd een rol op de achtergrond gespeeld.

Dit rapport is geen pleidooi om daar verandering in te brengen. Wel is het onze overtuiging dat het nuttig is om bij de analyses die we maken, en politieke analyses van andere politieke partijen die we beschouwen, helder te zijn hoe deze zich verhouden tot zulke klassenanalyses. Daarbij gaan we verder dan het dominante idee van klasse (waarbij klasse vooral bestaat uit een ordening van mensen op basis van gelijke eigenschappen), door de politiek-economische aspecten van klasse centraal te zetten (waarbij er veel aandacht is voor de gedeelde belangen van groepen in een maatschappij). Dit kan ons helpen onderzoeken welke analyses nuttig zijn om de wereld beter te begrijpen.

In dit inleidende hoofdstuk beschouwen we daarom de manier waarop er over klasse wordt gesproken door toonaangevende politici in Den Haag en dominantste sociologen in Nederland. Daar zetten we tegenover wat een socialistische klassenanalyse daar precies van onderscheidt. Ook introduceren we alvast een aantal begrippen, die later in dit rapport (met name in het interview met Dan Evans) verder worden beschouwd.

2.1 Debat over de middenklasse

Op initiatief van GroenLinks-PvdA'er Jesse Klaver debatteerde de Tweede Kamer onlangs over de middenklasse. Volgens Klaver ‘(was) Nederland (...) ooit een land voor de middenklasse.’ Maar die tijd is voorbij. Het voorbeeld dat hij daarbij gaf was de postbode, die voorheen een goed salaris had, waarmee je een huis kon kopen en een gezin kon onderhouden. Maar wiens leven steeds verder in de verdrukking kwam, als gevolg van een lager salaris en hogere levenskosten. In Klavers analyse overkomt de middenklasse nu wat de postbode al eerder overkwam: men raakt in de verdrukking, niet in de laatste plaats doordat de overheid steeds minder steun biedt. Dit gaat in tegen wat Klaver als de moraal of gedeelde belofte van de middenklasse ziet: ‘Als je je best deed en je verder wilde in het leven, dan kon dat.’

Het is ontegenzeggelijk waar dat postbodes in het verleden beter betaald werden dan nu. Toch is het wat vreemd om in een debat over de middenklasse over de postbode te beginnen. Postbodes werden relatief goed betaald voor het soort werk dat men deed. Maar daarmee waren ze een goedbetaald deel van de arbeidersklasse. Verder stelt Klaver voor het gemak dat de middenklasse bestaat uit mensen met een bovenmodaal salaris.¹ Maar ook daar ontbreekt de scherpte, en lijkt zijn definitie meer overeen te komen met wat ook wel de middengroepen worden genoemd (niet arm, niet rijk).²

Dit valt ook op bij het kosten-noodplan van GroenLinks-PvdA dat Klaver in zijn inleiding noemt. Bij dat plan valt op dat veel van de voorstellen die worden gedaan (verhoging minimumloon, uitkeringen verhogen) niet direct de middenklasse raken. Voor de duidelijkheid: veel van de voorstellen die worden gedaan zijn van levensbelang voor groepen die weinig verdienen, het is vooral de link met de middenklasse zelf die niet direct duidelijk is.³

Vlak na de inbreng van Klaver volgt de VVD. Het beeld dat fractievoorzitter Dilan Yeşilgöz schetst van de middenklasse is een stuk concreter. Dit zijn de bakkers, agenten, brandweer, ambulancemedewerkers en mkb'ers. Opvallend is dat de vier eerste voorbeelden mensen zijn die (in ieder geval in potentie) ongeveer precies een modaal salaris verdienen. Ook geeft Yeşilgöz de groep een duidelijke moraal mee: ‘dat je kinderen het na jou beter zullen hebben’.

De analyse van het politieke belang van de middenklasse wordt door de VVD overtuigend gemaakt in de ‘agenda voor hardwerkend Nederland’ die de partij onlangs publiceerde.⁴ Daarin staat een scherpe constatering over politieke revoluties waarbij de middenklasse een grote rol speelde: ‘Argentinië kende bijvoorbeeld ooit een sterke middenklasse, die zelfs de West-Europese welvaart naderde, maar na het in verval raken van deze middenklasse zoeken kiezers nu hun uitweg in politieke uitersten. Dit geldt eveneens voor Venezuela: nadat de relatief grote middenklasse rake klappen kreeg te verduren, richtten zij hun hoop eveneens op figuren die zich bevinden op de politieke flanken. Maar ook dichterbij huis, na het onder druk komen te staan van de middenklasse in Groot-Brittannië of Griekenland, werd er respectievelijk gekozen voor Brexit en Syriza.’

Vervolgens trekt de VVD de volgende conclusie: ‘Wanneer de positie van de middenklasse onder druk komt te staan en het perspectief op verbetering verdwijnt, zoeken mensen de politieke flanken op. En niet zonder gevolg. Het zorgt ervoor dat we meer tegenover elkaar komen te staan.’ Hiermee lijkt de VVD te willen waarschuwen voor grote politieke

verschuivingen als gevolg van de economische situatie van de middenklasse. Daarbij lijkt men er overigens wel aan voorbij te gaan dat de PVV inmiddels de grootste partij van Nederland is, en dat de VVD de PVV de regering heeft in geholpen. Het is juist de VVD geweest die de mogelijkheid voor deze coalitie heeft geopend.

Terug naar de analyse. In de inleiding staat een uitgebreide definitie van de middenklasse: ‘De VVD is er voor alle mensen die meedoen. Voor mensen die een bijdrage leveren, hard werken en oog hebben voor degenen om zich heen. En ook voor mensen die hard gewerkt hebben en nu van hun welverdiende pensioen genieten, of mensen die niet kunnen werken maar alsnog zoveel mogelijk meedoen. Die hele groep noem ik de werkende middenklasse.’

Maar deze definitie werkt verwarrend. Ook de postbode van Klaver, die naast zijn matig betaalde baan tijd maakt om in het weekend het voetbalteam van de kinderen te coachen, kan op deze manier tot de middenklasse gerekend worden. Daarmee verliest de term alle betekenis, behalve een soort morele waarbij het belangrijk is dat je je best doet. Het is dan ook waarschijnlijk dat deze definitie vooral politiek communicatief is bedoeld, om zo veel mogelijk mensen aan te spreken. Wie vindt immers niet van zichzelf dat ie z’n best doet?

Het is aannemelijk dat bovenstaande klassenanalyses slechts een fractie vertegenwoordigen van de manier waarop er bij de VVD en bij GroenLinks-PvdA over klassen wordt geschreven en gedacht.⁵ Tegelijkertijd is het opvallend dat op het moment dat er in de Tweede Kamer over de positie van de middenklasse wordt gedebatteerd, en dat twee van de grootste partijen in Nederland hun plannen voor de middenklasse presenteren, hun ideeën over die middenklasse zo verwarrend zijn.⁶

2.2 Klassenanalyse in Nederland

De analyses van Klaver en Yeşilgöz vertonen duidelijk gebreken, die waarschijnlijk samenhangen met het doel dat ze politiek communicatief voor ogen hebben. Opvallender is dat hun analyses maar slechts gedeeltelijk overeenkomen met de klassenanalyses die sociologen tegenwoordig maken. Een korte beschouwing van analyses die zij opstellen, laat enkele overeenkomsten zien, maar ook grote verschillen.⁷

In 2013 werd door sociologen van de London School of Economics een klassenanalyse gemaakt van het Verenigd Koninkrijk.⁸ Hierbij werd gebruikt gemaakt van moderne inzichten van sociologen over de manier waarop klasse kan worden beschouwd, en werden drie soort kapitaal beschouwd: economisch kapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal. De uitkomst van deze analyse was dat er in het VK maar liefst zeven klassen werden onderscheiden.

Sociologen in Nederland, die onder meer verbonden zijn aan het SCP, hebben deze analyse op verschillende momenten ook voor Nederland gemaakt. Daarbij hebben ze ook het persoonskapitaal meegenomen, wat ongeveer neerkomt op iemands gezondheid en aantrekkelijkheid. Ook daar kwamen zeven klassen naar voren: (1) de werkende bovenlaag, (2) de jonge kansrijken, (3) de rentenierende bovenlaag, (4) de werkende middengroep, (5) de laagopgeleide gepensioneerden (6) de onzekere werkenden en (7) het precariaat⁹. Bij een meer academisch gerichte studie, deels uitgevoerd door dezelfde sociologen die aan het SCP-rapport werkten, kwamen zes klassen naar voren: (1) het gevestigde bovenste deel, (2) geprivilegieerde jonge mensen, (3) werkende middengroep, (4) comfortabele gepensioneerden, (5) onzekere werkenden en (6) het precariaat.¹⁰

Het is belangrijk om te begrijpen dat deze analyses niet direct iets te maken hebben met de klassieke klassenanalyse (waarover zo meer), maar vooral met de vraag hoe kansrijk deze groepen zijn in de moderne maatschappij. Daarmee sluit het doel van deze studies dicht aan bij het meritocratisch ideaal, dat voor een bepaald deel van de maatschappij van enorme waarde is (zie de opmerkingen van Klaver en Yeşilgöz over de moraal van de middenklasse).¹¹

Het is absoluut nuttig om dergelijke analyses te maken. Ze geven inzicht in de kansen van verschillende groepen in Nederland, en kunnen bijdragen aan het oplossen van ongewenste kansenongelijkheid. Maar ze zijn ook zeer beperkt bruikbaar, doordat ze vooral gaan over de vraag of individuen de kans hebben om de eigen situatie te verbeteren. Daarmee zijn ze diep individualistisch. Socialisten die meer te weten willen komen over de machtsverdeling van grote groepen mensen in de maatschappij, moeten daarom een andere analyse maken.

2.3 Marxistische klassenanalyse

Bij zijn aantreden als fractievoorzitter, eind 2024, probeerde Jimmy Dijk de pers duidelijk te maken voor wie de SP er nou eigenlijk is. Dat was de werkende klasse, die hij definieerde als iedereen die voor zijn inkomen afhankelijk is van loon, een uitkering, AOW of pensioen. Maar, zei hij erbij, dat is bijvoorbeeld ook de boer die zelf op het bedrijf aan het werk is (een voorbeeld van de kleine zelfstandigen).

Dijk leunt daarbij sterk op de klassieke klassenanalyse van Marx. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de werkende klasse en de bezittende klasse. In versimpelde vorm kan dit onderscheid eenvoudig gemaakt worden door

te kijken of iemand voor zijn levensbehoud afhankelijk is van werk, of dat iemand genoeg heeft aan opgebouwd vermogen (en de inkomsten daaruit). Populair zie je deze manier van het beschouwen van de maatschappij terug in slogans als ‘we are the 99 percent’ van de Occupy Wall Street-beweging, of ‘for the many, not the few’ van voormalig Labour-leider Jeremy Corbyn.

Op het SP-partijcongres in maart 2024 riep Dijk op eraan te werken de werkende klasse te verenigen.¹² Enkele maanden later schreef sociaalgeograaf Ewald Engelen in een artikel in de Groene Amsterdammer precies over de manier waarop verschillende delen van de werkende klasse uit elkaar worden gedreven, niet in de laatste plaats doordat de afkeer van linkse politieke partijen steeds groter was geworden.¹³ Voor dit artikel sprak Engelen met socioloog Dan Evans, die stelde: ‘Die afkeer overwin je niet door het af en toe over de ‘werkende klasse’ te hebben, zoals je sommige linkse leiders sinds kort ziet doen.’

Evans had niet lang daarvoor een boek geschreven waarin hij een historische klassenanalyse gebaseerd op het werk van Marx maar met belangrijke elementen van modernere, meer culturele klassendenkers als Pierre Bourdieu¹⁴, combineerde met een genadeloze analyse van moderne linkse politieke projecten. Niet alleen wist hij daarmee slecht begrepen ontwikkelingen zoals Brexit en de opkomst van radicaal rechtse partijen goed te verklaren, ook gaf zijn analyse inzicht in waarom linkse partijen er zoveel moeite mee hebben om hier weerstand tegen te bieden.

Evans ziet grofweg de volgende klassen in de hedendaagse maatschappij.¹⁵ Om te beginnen is er een absolute elite, of bezittende klasse, waarover je over het algemeen niet veel hoort en die je niet veel ziet. Daaronder is een grote groep professionals en managers, die invloedrijke rollen in de maatschappij vervullen, maar die deze vooral invullen in het belang van de bezittende klasse.¹⁶ Vervolgens zijn er twee groepen, die samen de kleinburgerij vormen. Dit zijn ten eerste de kleine zelfstandigen, en ten tweede de nieuwe geschoolde groepen.¹⁷ Onderaan de klassenstructuur ziet Evans ook twee groepen, namelijk de arbeidersklasse en het precariaat.

Evans analyse is geïnspireerd door het werk van Marx, maar hier en daar schuurt het behoorlijk. Marx zag ook een elite (de burgerij), een arbeidersklasse (het proletariaat) en een precariaat (‘lommenproletariaat’). Zijn analyse was gebaseerd op het idee dat de arbeidersklasse en de burgerij, of werkende klasse en bezittende klasse, de strijd met elkaar aan zouden gaan over economische belangen. De groep daartussen, die hij kleinburgerij noemde, en die weliswaar (in zeer beperkte mate) bezittend was maar ook zelf werkte, zou volgens hem vanzelf verdwijnen.

Deze voorspelling is duidelijk niet uitgekomen. Evans schrijft dat de groepen tussen de bezittende klasse en arbeidersklasse groter zijn geworden, en aan belang hebben gewonnen. En ze zijn volledig getransformeerd, als gevolg van economische en technologische ontwikkelingen. Wat Evans’ beschouwing voor wat meer klassiek ingestelde Marxisten nog uitdagender maakt, is dat Evans stelt dat deze groepen van doorslaggevend belang zijn geweest bij grote politieke ontwikkelingen in de afgelopen eeuwen. Marx zag juist de arbeidersklasse als meest revolutionaire klasse.

Evans’ keuzes met betrekking tot klassenindeling en zijn inzichten over de geschiedenis van klassenpolitiek zijn enigszins arbitrair. Zo is het bijvoorbeeld niet vanzelfsprekend om hoogopgeleide jongeren zonder bezit in te delen bij de kleinburgerij. Maar door open en kritisch met zijn analytische lens naar de wereld te kijken, hopen we nieuwe inzichten te krijgen in de rol van klasse in de moderne maatschappij, en het belang daarvan voor het verenigen van de werkende klasse.

Deel 1

**Over de verdeling
tussen de werkende
en de bezittende klasse**

3. Vermogen in Nederland

- De rijkste 10 procent, die nagenoeg al het aanmerkelijk belang bezit, heeft ook 56 procent van al het vermogen. Voor de andere 90 procent van de Nederlandse huishoudens bestaat driekwart van het vermogen uit de eigen woning, waar men meestal geen waarde of economische macht uit kan ontlelen. Als we de eigen woning uit het vermogen buiten beschouwing laten, zien we een enorme vermogensongelijkheid.
- In dat licht bezien, bezit de rijkste 10 procent in 2006 71,7 procent van het totale vermogen. In 2023 is dat gegroeid naar 77,1 procent. Dat komt grotendeels door de groei van de waarde van het aanmerkelijk belang, ondernemerskapitaal en effecten, al wisselt de mate waarin deze vermogensbestanddelen voor de groei verantwoordelijk zijn.
- Ook zien we dat het vermogen van de rijkste 10 procent tussen 2006 en 2023 met 130 procent is gegroeid, terwijl het totale vermogen van de rest van Nederland slechts met 72 procent is gestegen. Het laat zien dat deze kleine groep veel beter dan de rest van Nederland in staat is om zijn vermogen te laten groeien.

3.1 Inleiding

Vermogen is niets anders dan goederen waar een geldwaarde aan wordt toegerekend. Het CBS definieert vermogen dan ook als ‘de geldwaarde van een aan een sociale eenheid toe te rekenen geheel van goederen, inclusief vorderingen en minus de schulden’.¹⁸ Vermogen drukt uit dat bezittingen inwisselbaar zijn en dat geeft de bezitter een scala aan mogelijkheden om dat vermogen te gebruiken. Niet voor niets vinden de meeste Nederlanders dat vermogensongelijkheid moet worden beperkt.

In opdracht van FNV peilde onderzoeksbureau I&O Research in 2022 de mening van Nederland over de vermogensverdeling.¹⁹ Daaruit bleek dat 75 procent van de Nederlanders vindt dat vermogen in Nederland (extreem) ongelijk is verdeeld. Deze uitkomst is bijzonder in de wetenschap dat uit hetzelfde opinieonderzoek blijkt dat Nederlanders niet goed weten hoe ongelijk het vermogen in Nederland feitelijk is verdeeld. Zo denken zij dat de 20 procent rijkste Nederlanders 46 procent van al het vermogen bezitten, terwijl men 25 procent als ideaal ziet. In werkelijkheid stellen de onderzoekers dat deze groep 78 procent van het vermogen bezit (over dat cijfer later meer).

Ondanks dit gebrek aan inzicht in de omvang van de ongelijkheid, geeft ongeveer 60 procent van de Nederlanders aan dat ongelijkheid acceptabel is als ze voortkomt uit hard werken. Dat ze vermoeden dat hier bij de meeste vermogenden geen sprake van is, blijkt wel uit het feit dat 70 procent van mening is dat de overheid meer moet doen om economische ongelijkheid te verkleinen.

Vaak wordt gesteld dat het enige land dat een grotere vermogensongelijkheid kent dan Nederland, de VS is. Voor Bernie Sanders, Amerikaanse senator, leidt het dan ook geen twijfel dat vermogensongelijkheid een groot probleem is, dat leidt tot enorme macht bij slechts enkele personen.²⁰ Tijdens een bezoek aan Nederland in 2023 waarschuwde hij studenten in Leiden dat we in tijden van grote crisis leven. En dat we dreigen af te glijden naar een oligarchie. In de Verenigde Staten hebben de drie rijksten meer geld dan de onderste helft bij elkaar opgeteld. En geld is macht, zij beslissen en profiteren met grote gevolgen voor de werkende klasse.

Ook in Nederland wordt dat steeds breder onderkend. Een opvallende bron van aandacht voor dit probleem is het IBO-rapport ‘Vermogensverdeling’, dat is opgesteld onder leiding van topambtenaar Laura van Geest.²¹ De conclusies zijn voorzichtiger dan die van Sanders, maar liegen er ook niet om: ‘Een hoge concentratie van vermogen bij een kleine groep kan leiden tot economische en politieke macht.’

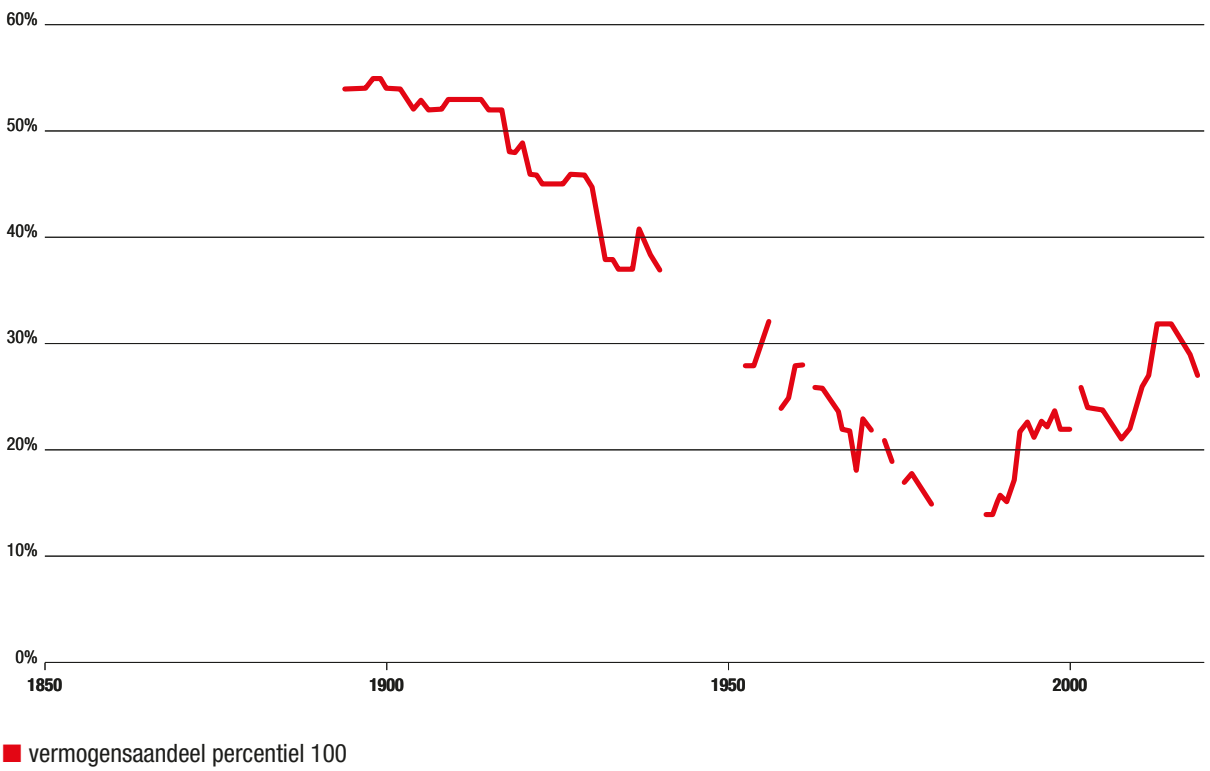
In dit hoofdstuk brengen we de zeer ongelijke vermogensverdeling in Nederland in kaart, met name als het gaat om vermogensbestanddelen die veel economische macht geven. Daaruit blijkt dat dit soort vermogen zich ophoopt bij een zeer kleine groep. Om deze ontwikkeling in historische context te plaatsen, beschrijven we eerst de ontwikkeling van economische ongelijkheid sinds de 19de eeuw. Vervolgens duiken we in de hedendaagse ongelijkheid, om inzichtelijk te krijgen hoe het vermogen van de rijkste 10 procent precies in elkaar zit.

3.2 De geschiedenis van (on)gelijkheid

Over een zeer lange periode bekeken is de ongelijkheid in Nederland behoorlijk hard afgenomen. Tussen 1820 en 1950 is het aandeel van de meest vermogenden (top één procent) in het totale vermogen bijna gehalveerd, van 54 procent naar 29 procent.²² Het inkomen per hoofd van de bevolking (bbp per capita) is in deze periode verdrievoudigd van 6.552 euro naar 37.916 euro. Dit ging samen met andere vormen van vooruitgang. Zo is de levensverwachting in deze periode bijna verdubbeld, van 37 naar 72 jaar.

Tussen 1950 en 2020 vervijfvoudigde het bbp per capita van 9.558 euro naar 47.474 euro bbp per Nederlander. Tegelijkertijd nam de gemiddelde levensverwachting nog eens met tien jaar verder toe. Ook de inkomensongelijkheid is in deze periode drastisch verminderd. Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog verdiende de bovenste 10 procent van de inkomens samen de helft van het totale inkomen. Eind jaren zeventig was dat aandeel gedaald naar 25 procent van het totale inkomen.

Vermogensongelijkheid

Ook de vermogensongelijkheid is, over een lange periode bekeken, flink gedaald. Zoals in de grafiek hierboven te zien is, bezat de meest vermogende één procent aan het begin van de 20ste eeuw meer dan de helft van het totale vermogen. Dat aandeel daalde tot rond de 15 procent in de jaren tachtig.²³

Uit onderzoek van de socioloog Nico Wilterdink blijkt dat het aandeel van de top vijf, één en 0,1 procent tussen 1894 en 1974 behoorlijk is gedaald. Voor de top vijf procent daalde het aandeel van 79 procent in 1894 naar 52 procent in 1974.²⁴ Het aandeel van de top één en 0,1 procent halveerde nagenoeg. De reden dat we dit zo precies weten, is dat in 1894 een vermogensbelasting werd ingevoerd. Als gevolg daarvan werden er ook vermogensstatistieken bijgehouden.

Hoe kan het dat economische gelijkheid in deze periode zich zo sterk ontwikkelt? De socioloog Wolfgang Streeck omschrijft deze ontwikkeling treffend: ‘De westerse democratieën werden allemaal opgebouwd volgens hetzelfde sjabloon. Ze hadden sterke centrumlinkse en centrumrechtse partijen, een politiek systeem dat openstond voor beïnvloeding door sterke vakbonden, een systeem van min of meer gecentraliseerde collectieve onderhandeling, een vakbond als tweede representant van de werkende klasse in aanvulling op sociaaldemocratische of communistische partijen, een actieve staat die volledige werkgelegenheid nastreeft en een groeiende welvaartsstaat die steeds meer sociale zekerheid voor de meeste mensen bracht. Dit gebeurde allemaal in een rap groeiende economie, doordat de samenlevingen na de Tweede Wereldoorlog weer moesten worden opgebouwd. Dit kwam allemaal samen, waardoor de sociaaldemocratie en georganiseerde arbeid strikte controle over kapitaal kregen en het in een melkkoe voor de samenleving veranderde. In de jaren zeventig viel dat echter uit elkaar.’²⁵

Eind jaren zeventig van de vorige eeuw ontworstelde het kapitaal zich aan de teugels van regulering. Wolfgang Streeck verklaart die ontwikkeling als volgt: ‘Dat kwam deels doordat de groeimogelijkheden van deze economieën waren uitgeput, maar belangrijker was dat de regulering niet langer door kapitaal werd getolereerd. Het kapitaal ontworstelde zich aan de democratische invloed door te internationaliseren. De zeventiger jaren waren een periode waarin na hard nadenken het antwoord van kapitaal was om de natiestaat achter zich te laten. Kapitaal bewoog naar een globale

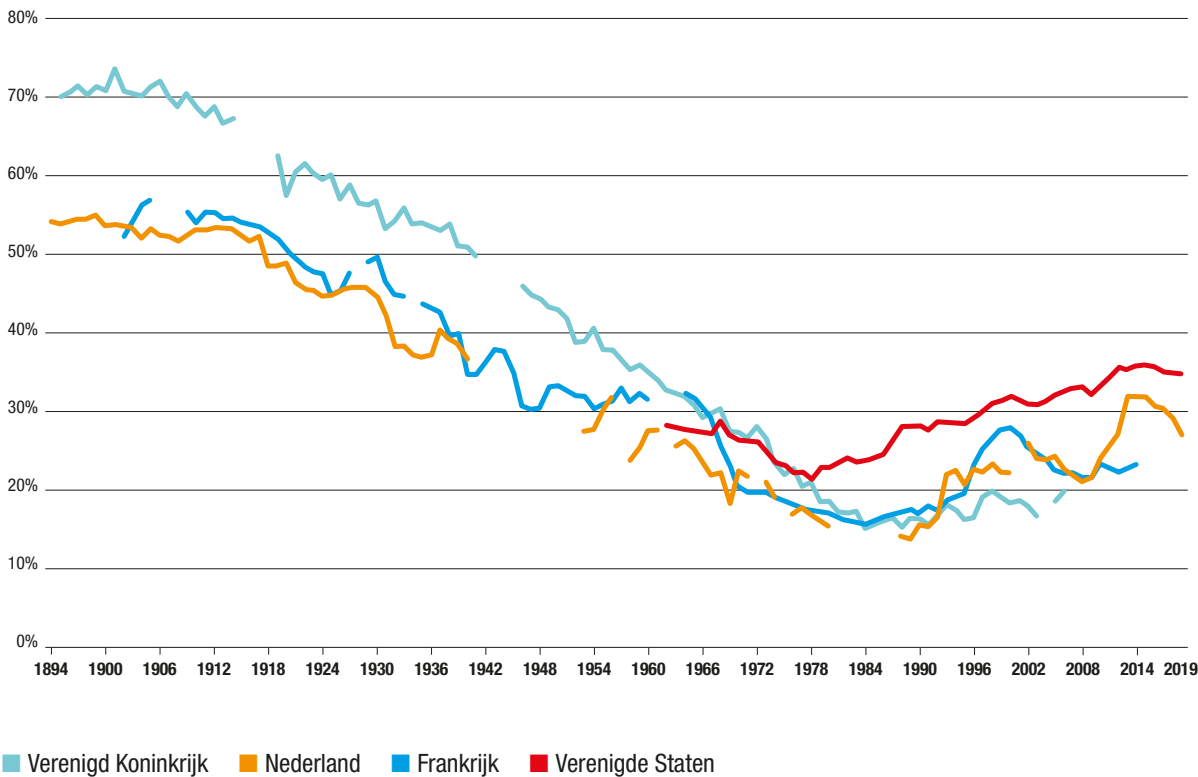
economie waarin geen sociaaldemocratie en vakbonden waren om het aan banden te leggen. Een prachtige wereld, voor kapitaal.²⁶

Omstreeks 1980 eindigt dan ook de trend van almaar minder ongelijkheid. Het aandeel van de rijksten in het totale vermogen stabiliseert van 1993 tot 2008, maar stijgt daarna weer aanzienlijk.²⁷ De rijkste één procent had in 1993 zo'n 22 procent van het vermogen in handen, in 2014 was dat 28,8 procent. De rijkste vijf procent had 45,7 procent, dat werd 52,5 procent. Het vermogen van de rijkste 10 procent groeide van 60,6 procent naar 85,8 procent.

Naast de trend van egalisering, was er begin twintigste eeuw ook sprake van een wijziging in de samenstelling van het nationaal vermogen. Aan het begin van deze eeuw bestond het nationaal vermogen vrijwel volledig uit privaat vermogen. In de periode tot de jaren zeventig werd dat teruggebracht tot ongeveer de helft. De oorzaak was de collectivisering, waardoor ongeveer de helft van het nationaal vermogen in handen kwam van de overheid, pensioenfondsen en andere vergelijkbare organisaties.²⁸ Deze ontwikkeling werd gestopt in de jaren tachtig, doordat de overheid grote delen begon af te stoten in het kader van de neoliberale privatiseringen.

Wie deze ontwikkelingen in Nederland vergelijkt met de ontwikkelingen in andere Westerse landen ziet dat het aandeel van de rijkste één procent in het totale vermogen over een lange periode (1894-2008) veel gelijkenis vertoont met die van Frankrijk.²⁹ Al groeit na de kredietcrisis in 2008 het aandeel in vermogen van deze groep in Nederland harder dan in Frankrijk. In het Verenigd Koninkrijk is het aandeel van de rijkste één procent tot begin van de jaren tachtig juist flink groter dan in Nederland en Frankrijk.

Aandeel van totale vermogen in handen van de top een procent meest vermogende huishoudens

IBO-rapport ‘Licht uit, spot aan’

Op 1 juli 2022 verscheen een ambtelijk rapport over vermogens met de titel: ‘Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling’. Het onderzoeksrapport is opgesteld door een interdepartementale werkgroep onder leiding van onafhankelijk voorzitter Laura van Geest, bestuursvoorzitter van de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Ondanks het belang van het onderwerp en de opvallende bron voor een dergelijk geluid, was de aandacht voor het rapport matig.

Het rapport opent met de constatering dat Nederland, het vlakke land, gelijkheid hoog in het vaandel heeft. ‘De jaarlijkse debatten over de koopkracht illustreren dit. Maar juist deze debatten lijken de ontwikkeling van vermogens en de ontwikkeling van belastingen op de verschillende inkomensbronnen te hebben overschaduwd.’ De onderzoekers constateren dat ‘een te grote vermogensconcentratie en een te scheve vermogensverdeling economisch ongunstig uitpakt’.

In de geest van Johan Cruijff schrijft Van Geest in haar voorwoord: ‘Je gaat het pas doen, als je het doorhebt.’ Aangezien er sinds die tijd weinig tegen vermogensconcentratie is gedaan, roep Van Geest daarmee de vraag op: hebben we het niet door, of willen we het niet zien?

Een samenvatting van de belangrijkste bevindingen

De vermogensverdeling is de afgelopen 15 jaar relatief constant, maar schever dan gedacht.

Er moet continu aandacht zijn voor verbetering van de data. Het vermogen van de rijkste huishoudens bleek bijvoorbeeld groter na het verwerken van nieuwe data over ‘aanmerkelijk belang’. Deze blijkt twee derde hoger dan eerder bekend was en dit komt volledig ten goede aan de rijksten.

Er zijn grote en groeiende verschillen tussen groepen huishoudens.

Voor de middengroepen bestaat het vermogen vooral uit eigen huis en pensioen. Naarmate het vermogen groter is, ontstaat er ruimte om meer risico te nemen en risico’s te spreiden. Dus: hoe meer vermogen, hoe sneller het kan groeien en hoe makkelijker het wordt om het nog sneller te laten groeien. Daarnaast helpen daarbij de liberalisering van het internationaal betalingsverkeer, de lage rente, en de toenemende waarde van vastgoed en aanmerkelijk belang.

Een te hoge concentratie van vermogen en een te scheve verdeling zijn economisch schadelijk.

De rijkste 10 procent bezit 61 procent (2021, inmiddels is dat gedaald naar 56 procent) van al het vermogen. Een hoge concentratie van vermogen bij een kleine groep kan leiden tot economische en politieke macht. De opbouw van vermogen wordt beïnvloed door overheidsbeleid, macro-economische ontwikkelingen en zelfversterkende effecten, waaronder iemands startpositie, de inkomenssituatie en arbeidsmarktpositie. Hierdoor wordt een scheve vermogensverdeling uit zichzelf schever, waarbij de top hiervan het meest profiteert.

De top 1 procent wijkt qua vermogenssamenstelling af van alle andere huishoudens.

De top 1 procent bezit 26 procent van al het vermogen. Er is sprake van een hoge concentratie aanmerkelijk belang bij deze groep.

3.3 Hedendaagse vermogensongelijkheid in Nederland

Sinds de jaren tachtig neemt de vermogensongelijkheid in Nederland weer toe. Hoe staat het er nu dan mee? Aan de hand van de meest recente cijfers over vermogens, die het CBS opstelt, kun je concluderen dat de vermogensongelijkheid van het totale vermogen licht is gedaald. De 10 procent rijkste huishoudens in Nederland bezitten 56 procent van al het vermogen. In 2006 was dat nog 58,5 procent.

Ook in verschillende toonaangevende media wordt de conclusie getrokken dat de vermogensongelijkheid afneemt. Zo schreef NRC in november 2023: ‘De vermogens groeien verder naar elkaar toe en toch wil de politiek de ongelijkheid bestrijden.’ Volgens NRC gaat de politiek mee met ‘het gevoel in de samenleving dat de ongelijkheid groeit’.

NRC baseert haar conclusie op het kleiner worden van de gini-coëfficiënt.³⁰ Dit cijfer is niet onbelangrijk, maar tegelijkertijd niet de enige maatstaf voor de verdeling van vermogens. Zo stellen de auteurs van het IBO-rapport dat ‘de gini-coëfficiënt onvoldoende zicht geeft op de dynamiek achter de verdeling. Het wordt namelijk niet zichtbaar wat de opbouw en de spreiding van het vermogen is, en of er grote verschillen zijn tussen groepen in de verdeling onderling’. Het IBO-rapport vervolgt: ‘Als er alleen gekeken wordt naar de gini-coëfficiënt, dan zou de conclusie kunnen worden getrokken dat de vermogensongelijkheid al een aantal jaren nagenoeg ongewijzigd is, terwijl het vermogen van de rijkste huishoudens fors is toegenomen.’

Omdat we in dit rapport geïnteresseerd zijn in de verschillen tussen de werkende en de bezittende klasse, kijken we naar het verschil tussen de rijkste 10 procent huishoudens (en groepen daarbinnen, zoals de rijkste één procent) en de rest van Nederland. Daarbij gaan we verder dan de vraag in welke mate er sprake is van verschil in bezit, en kijken we ook naar de vraag in welke mate het bezit bijdraagt aan de mogelijkheden die de eigenaar heeft om economische macht uit te voeren.

Pensioen en woningen

Het IBO-rapport constateert terecht dat voor de meeste Nederlanders het vermogen uit de eigen woning en pensioen bestaat. Het CBS benoemt met regelmaat dat de vermogensongelijkheid in Nederland minder groot zou zijn als het pensioenvermogen zou worden meegeteld. Nederland zou dan niet op plaats twee staan van de meest ongelijke landen qua vermogens.

Wanneer dit wordt gesteld, wordt er met enige regelmaat aan voorbij gegaan dat er goede redenen zijn om het pensioen niet als vermogen aan te merken. Over het opgebouwde pensioen kan iemand immers niet vrij beschikken. Iemand die pensioen ontvangt, heeft dat vrijwel altijd nodig om van te kunnen leven. Ook is pensioen niet overdraagbaar en maar zeer beperkt erfbaar, waarmee het ook weinig invloed heeft op intergenerationele ongelijkheid. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de toonaangevende internationale onderzoekers pensioenvermogen niet in de vermogenscijfers meenemen. Overigens is ook maar zeer de vraag of het wel meenemen van pensioenvermogen een compleet ander beeld over de vermogensongelijkheid oplevert. In het IBO-rapport wordt terecht geconstateerd dat het ook de rijksten zijn die aanspraak kunnen maken op het grootste deel van het pensioenvermogen.

Voor de eigen woning ligt dat iets anders; de waarde van de eigen woning, minus de hypotheekschuld, is wel opgenomen in de vermogenscijfers van het CBS. Voor vermogensongelijkheid is dat goed verklaarbaar. Maar voor wie iets te weten wil komen over de mate waarin vermogensongelijkheid bijdraagt aan een ongelijke verdeling van de opbrengsten in een economie, en leidt tot economische machtsconcentratie, is ook de waarde van de eigen woning niet zo interessant. Voor de meeste Nederlanders geldt dat ze niet over dit vermogen kunnen beschikken. In je eigen woning moet je wonen en als je het goed kunt verkopen, is een nieuwe woning net zo prijzig. Omdat zes op de tien Nederlandse huishoudens een eigen woning bezit, heeft dit vermogensbestanddeel wel grote invloed op de vermogensontwikkeling. Het zijn dan ook met name de stijgende huizenprijzen geweest die de vermogensgelijkheid hebben aangejaagd.

In 2006 bestond het vermogen van 90 procent van de Nederlanders voor 64 procent uit de eigen woning. Zeventien jaar later is dat percentage opgelopen tot 74 procent.³¹ Het is echter zeer twijfelachtig dat de economische zeggenschap van deze groep daarmee is vergroot. Voor de vragen die we in dit rapport willen beantwoorden, is het dus beter om te kijken naar de vermogenscijfers waarin de eigen woning niet is meegenomen.

Zoals eerder genoemd bezit de rijkste 10 procent in 2023 56 procent van al het vermogen (inclusief de eigen woning), de overige 90 procent bezit dus slechts 44 procent. Als we de waarde van de eigen woning uit deze vermogensstatistiek halen, heeft dat grote consequenties voor deze verdeling en haar ontwikkeling. De meest vermogende 10 procent had in 2006 71,7 procent van het totale vermogen bezit, in 2023 is dat verschil verder opgelopen 77,1 procent. Kortom: hier is sprake van een duidelijke stijging van vermogensongelijkheid.

3.4 Het vermogen van de bezittende klasse

Hoe zit het vermogen van de rijkste groep Nederlanders precies in elkaar? In dit deel bestuderen we de concentratie van drie vermogensbestanddelen die hun bezitters grote zeggenschap geven over hoe onze economie eruitziet: (1) het aanmerkelijk belang, (2) ondernemersvermogen en (3) effecten.³²

Aanmerkelijk belang.

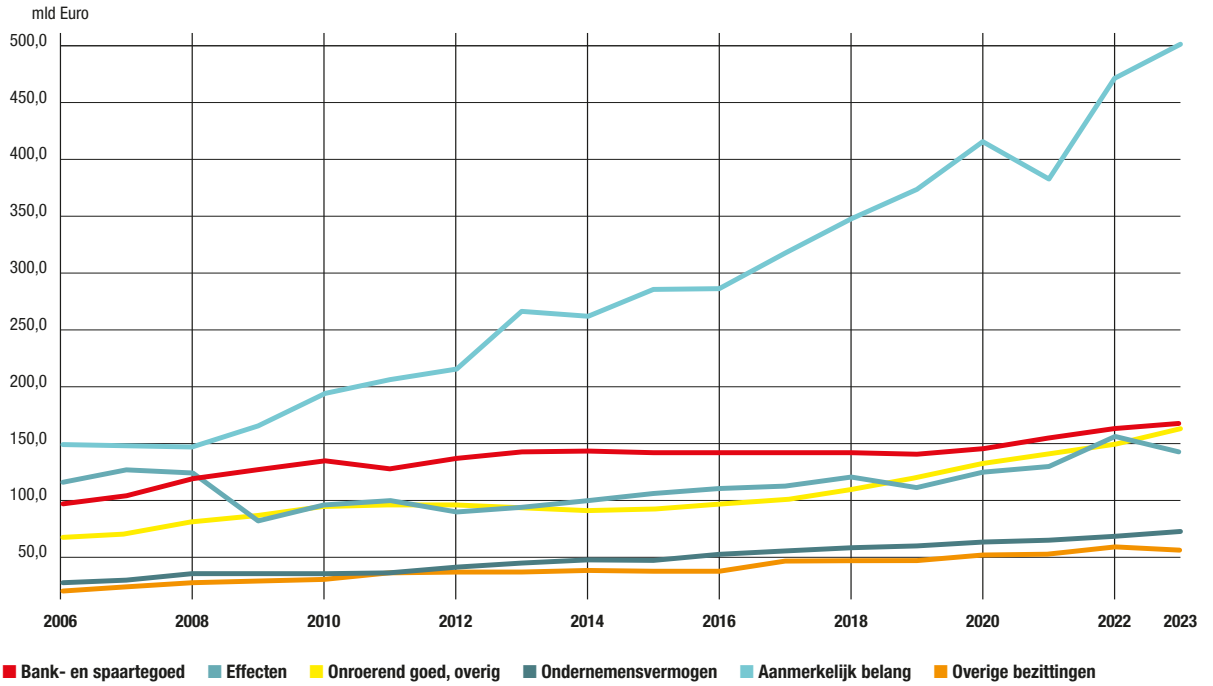
Aandeelhouders zijn belangrijke kapitaalverstrekkers aan bedrijven. In ruil voor het vermogen dat ze beschikbaar stellen, krijgen ze een deel van de bedrijfsopbrengst en heeft men invloed op de koers van het bedrijf. Er is sprake van een aanmerkelijk belang wanneer een aandeelhouder vijf procent of meer van de aandelen van een onderneming bezit. De verplichting om dit te openbaren maakt dat het goed mogelijk is om te onderzoeken in welke mate dit soort bezit is geconcentreerd.

CBS-data tonen aan dat aanmerkelijk belang voor de meest vermogende huishoudens van groot belang is. Voor de top 10 procent meest vermogende huishoudens betreft dit maar liefst 30 procent van hun vermogen. In 2006 had deze groep maar liefst 94,7 procent van al het aanmerkelijk belang in bezit (147 miljard), in 2023 is dat opgelopen naar 95,9 procent (dus 501,9 miljard euro van in totaal 523,4 miljard euro aan aanmerkelijk belang). Daarmee is het een van de belangrijkste bronnen van de vermogensgroei bij de allerrijkste groep.

Binnen de rijkste top 10 procent is het vermogen ook zeer scheef verdeeld.³³ De rijkste één procent van Nederland bevat

veel directeuren-grootaandeelhouders met een groot aanmerkelijk belang: 382 miljard euro, wat gelijk staat aan 73 procent van al het aanmerkelijk belang. Voor deze groep is het aanmerkelijk belang goed voor maar liefst 60 procent van hun totale vermogen. Maar de concentratie gaat verder. Bij de top 0,01 procent bestaat gemiddeld 75 procent van het totale vermogen uit aanmerkelijk belang.

Vermogen van huishoudens, huishoudenskenmerken, vermogensbestanddelen

Ondernemingsvermogen

Het ondernemingsvermogen is het bedrijvenbezit van zelfstandige ondernemers. Het gaat hier om de waarde van de bezittingen, minus de uitstaande schulden. De CBS-data laten zien dat de rijkste 10 procent het grootste deel van het ondernemingsvermogen bezit, namelijk 71,0 miljard euro in 2023. In 2023 bezitten zij 73 procent van al het ondernemingsvermogen. Dat is procentueel iets minder dan in 2006, toen het 79,0 procent was.

Effecten

Effecten zijn aandelen of obligaties, die zijn uitgegeven door ondernemingen, overheid en anderen, ter verkrijging van nieuw vermogen. Bij de rijkste 10 procent neemt ook het aandeel in het vermogensbestanddeel effecten toe. Dat aandeel stijgt van 77 procent in 2006 naar 83 procent in 2023. Het vermogensbestanddeel effecten daalt wel als aandeel van het totale vermogen van de rijkste 10 procent, namelijk van 25 procent in 2006 naar 9 procent in 2023

4. Hoe waarderen we werk? De AIQ

- In dit hoofdstuk wordt de AIQ, een percentage waarmee de verhouding tussen de beloning van arbeid en kapitaal wordt weergegeven, kritisch tegen het licht gehouden.
- De AIQ is belangrijk, maar voor het beantwoorden van de vraag in welke mate arbeid in een maatschappij wordt gewaardeerd, is het beter om een alternatieve waarde te berekenen, waarbij de factor arbeid en kapitaal niet op verschillende wijze worden benaderd. Anders gezegd: voor beide groepen worden de kosten voor het reproduceren van de inbreng (arbeidskracht en productiemiddelen) niet van de opbrengsten afgehaald.
- Wanneer je op deze nauwkeurigere manier een nieuwe waarde berekent, die wij de WerkWaarderingsWaarde noemen, dan zie je dat dit percentage is afgenomen van 68,8 procent in 1995, naar 60,0 procent in 2023. De WWW toont aan dat de waardering van arbeid er veel dramatischer voorstaat dan vaak wordt gedacht, en dat dit alleen maar is verergerd

4.1 Inleiding

Een van de belangrijkste kenmerken van een economie is de mate waarin opbrengsten terechtkomen bij degene die de arbeid verrichten, of juist bij degenen die de bedrijven bezitten. Samen met de vraag wie zeggenschap heeft over de belangrijkste economische activiteiten, is dit de kern van de zaak voor socialisten.

Sinds de jaren zestig is er een door economen opgesteld percentage waarmee deze vraag wordt beantwoord. Deze zogenaamde AIQ, de arbeidsinkomensquote, is een percentage dat de totale personele uitgaven van de marktsectoren afzet tegen de totale toegevoegde waarde. Dit is althans hoe het CBS de AIQ definieert: 'Het is het aandeel van het arbeidsinkomen in het totale verdiende inkomen van de economie.'³⁴

De AIQ is een interessante graadmeter voor de waardering van arbeid in een economie, maar er zitten ook grote nadelen aan. Die komen voort uit de manier waarop de AIQ wordt berekend. De keuzes die hierin zijn gemaakt lijken samen te hangen met het moment waarop de AIQ is geïntroduceerd, namelijk in de jaren zestig toen er grote zorgen waren over het gebrek aan bedrijfswinsten. Het gevolg is dat het percentage grote beperkingen heeft met betrekking tot wat er op basis van dit getal wel en niet over een economie kan worden gezegd, met name voor diegene die geïnteresseerd zijn in opbrengsten voor werknemers.

In dit deel van het rapport bespreken we alle relevante aspecten van de AIQ. In de eerste paragraaf bespreken we de geschiedenis van de AIQ, en dan met name de manier waarop de AIQ in het verleden is gebruikt in het publieke debat. De tweede paragraaf gaat over het hedendaagse belang van de AIQ, en proberen we de vraag te beantwoorden waarom het nog steeds belangrijk is om het over dit percentage te hebben. In de derde volgt een technische uitleg van wat de AIQ precies is, welke keuzes er gemaakt moeten worden bij het berekenen en wat voor cijfers er verder mee samenhangen. Tot slot bespreken we de recente ontwikkeling van de AIQ, waarbij we ook een alternatief berekenen waarbij vanuit arbeidsperspectief logischere aannames worden gedaan. Op deze manier proberen we een beter antwoord te formuleren op de vraag in welke mate we als samenleving mensen die werken waarderen.

4.2 Hoe is de AIQ gebruikt in Nederland

De AIQ, en het belang dat er aan dit percentage wordt gehecht, is niet los te zien van het moment dat het in de Nederlandse beleidswereld werd geïntroduceerd. Een korte geschiedenis helpt om dat te begrijpen.³⁵

Na de Tweede Wereldoorlog worden de lonen in Nederland gematigd, met als doel het opnieuw opbouwen van kapitaal. Dat was tijdens de Tweede Wereldoorlog namelijk enorm afgenomen, en dat werd gezien als een grote belemmering voor de economie. De verregaande invloed van de politiek op de lonen zou nog lange tijd aanhouden, al stegen de lonen in de jaren vijftig en zestig wel. In deze periode werd nog niet gerekend met de AIQ die we nu kennen, maar werd door beleidsmakers wel gekeken naar het zogenaamde loonaandeel. Dit was het deel van de opbrengst dat aan lonen werd besteed.

In de jaren zestig ging men over op de AIQ, zoals geïntroduceerd door de SER en het CPB. Het percentage werd gebruikt om druk te zetten op lonen. Een bekende quote van het hoofd van het CPB, aangehaald in een bijzonder kritisch artikel van de econoom Wiemer Salverda uit 1977, illustreert dit: 'De belangrijkste karakteristiek van de Nederlandse economie is de hoogte van de arbeidsinkomensquote. (...) De AIQ is in de afgelopen jaren explosief gestegen en bedraagt op het ogenblik 92 procent; dat is onaanvaardbaar en onverantwoord hoog.'³⁶

Het was het begin van een discussie die, in een tijd met een vrij hoge werkloosheid en relatief hoge collectieve lasten, resulteerde in het Akkoord van Wassenaar. Daarin spraken de vakbeweging en werkgeversorganisaties af om de lonen te matigen, in ruil voor herverdeling van arbeid, en werktijdverkorting. In de jaren die volgde werden de lonen inderdaad gematigd, maar van de werktijdverkorting kwam weinig terecht.

Sinds die tijd is de onderhandelingsmacht van werknemers behoorlijk ingedamd, niet in de laatste plaats door het opgekomen individualisme en de afname in invloed van de vakbond. Maar ook door de toegenomen macht van het kapitaal, die samenhangt met de manier waarop globalisering is vormgegeven. Daarmee is de AIQ een getal geworden dat niet meer vaak wordt aangehaald door de werkgevers. Het is vooral een middel geworden voor de vakbeweging om te pleiten voor een betere beloning voor werknemers.

4.3 Waarom is de AIQ belangrijk?

Er is geen ontkomen aan: de AIQ is geen eenvoudig getal om te begrijpen. Het is een ingewikkeld construct, dat bakken met data en berekeningen vergt om mee uit de voeten te kunnen. En zelfs dan is het niet ontzettend eenvoudig te begrijpen en is context nodig. Waarom zouden we het getal dan toch gebruiken? Drie redenen.

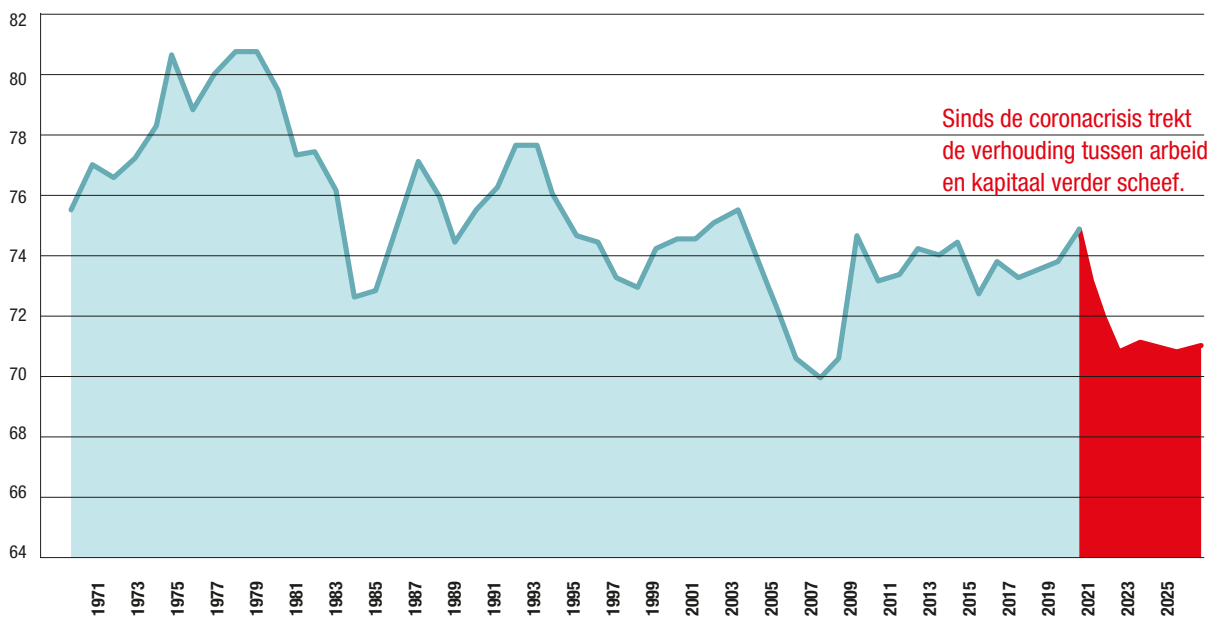
1: De AIQ speelt een belangrijke rol in discussies over de economische verhoudingen

In een artikel over de geschiedenis van de AIQ schrijft economisch historicus Bas van Bavel dat de 18de-eeuwse econoom (en grondlegger van het veld) David Ricardo de verhouding tussen beloning voor de factor arbeid en de factor kapitaal al als een van de belangrijkste kenmerken van een economie erkende. Historisch gezien werd hier het arbeidsaandeel voor gebruikt. Dit is internationaal nog steeds het leidende percentage als het om de verdeling tussen arbeid en kapitaal gaat. Maar in Nederland speelt het arbeidsaandeel een veel kleinere rol (ter illustratie: in economenblad ESB staan maar liefst 132 berichten waarin de AIQ wordt genoemd, terwijl er maar 55 berichten zijn waar het arbeidsaandeel in staat³⁷).

Zoals in de vorige paragraaf beschreven speelde discussies over de AIQ in de jaren zeventig een belangrijke rol bij de totstandkoming van de loonmatiging in het Akkoord van Wassenaar. Daar hield het niet op: eind jaren negentig schreef de SER nog dat het ‘de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote (aiq) (blijft) beschouwen als een indicator voor een als verantwoord te duiden loonkostenontwikkeling.’³⁸

Ook recenter spelen discussies over het niveau van de AIQ een grote rol in het Nederlandse debat over de loonontwikkeling. Zo liet werkgeversorganisatie VNO-NCW onderzoeksbureau SEO een rapport schrijven over de AIQ dat pleitte voor beperkte loongroei, en gebruikte de economen van FNV de AIQ juist om te pleiten voor meer loonruimte.³⁹ Inmiddels is de consensus dat de AIQ inderdaad aan het dalen is, wat de vraag om loonsverhogingen versterkt (zie onderstaand figuur, afkomstig van de website van FNV).⁴⁰

Arbeidsinkomensquote 1970 t/m 2026

2: De AIQ is een feitelijke graadmeter van de waardering voor (en macht van) de factor arbeid

Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat beide groepen waarvoor de AIQ de beloningsverhouding weergeeft, in principe behoren tot huishoudens. Het is goed mogelijk dat een werknemers via het loon aan de ene kant van de AIQ zit, en tegelijkertijd met het vermogen dat bijvoorbeeld via een pensioenfonds is geïnvesteerd inkomen heeft aan de andere kant van de AIQ. In een samenleving waarin vermogen relatief gelijk is verdeeld over een bevolking, heeft het niveau van de AIQ een andere uitwerking (mogelijk minder schadelijk) dan in een samenleving waarin vermogen zeer ongelijk is verdeeld. In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat van een dergelijke gelijke vermogensverdeling in Nederland geen sprake is.

Naast een feitelijke weergave van de verdeling van opbrengsten, heeft de AIQ ook een morele waarde. Het is een uitdrukking van de mate waarin een samenleving het belangrijk vindt dat mensen via betaalde arbeid een bijdrage leveren aan de economie, ten opzichte van de mate waarin mensen dat doen door hun bezit of hun (grootschalige) ondernemerschap en investeringen. Anders gezegd: groepen die de facto pleiten voor een lagere AIQ (zoals de grote werkgeversvereniging en de VVD) waarderen loonarbeid relatief lager dan andere bijdragen aan de economie. Anders dan woorden over waardering voor hard werken (denk aan politieke boodschappen over ‘de hardwerkende Nederlander’, of aan termen als ‘de onmisbaren’ en ‘cruciale beroepen’) is er met de AIQ een koppeling te leggen tussen de morele en de feitelijke waardering van arbeid. Het gaat immers om de materiële beloning voor de rol in de economie. Dat maakt meetbaar wat anders eenvoudig te verhullen blijft.

3: De AIQ is in onze maatschappij van levensbelang voor onze publieke voorzieningen

In een ideale wereld zou het voor de belastingopbrengsten niet uit hoeven te maken of de economische verdiensten ten goede komen aan de factor arbeid of de factor kapitaal. Maar in een wereld zoals de onze, waarin kapitaal zich vrijelijk over de hele wereld beweegt en de belastingontwijkingindustrie enorm succesvol is, lukt het overheden niet om een alternatief te vinden voor het belasten van loon en consumptie om publieke diensten te financieren.

Zo was de vennootschapsbelasting de laatste vijf jaren voor de eeuwwisseling gemiddeld goed voor 16,2 procent van de totale belastingopbrengsten, in de periode 2018-2022 was dit nog maar 12,8 procent. In diezelfde periode nam het aandeel van de loonbelasting in de totale belastingopbrengst toe van 24,6 procent naar 29,5 procent. Let wel: dit laat nog buiten beschouwing dat sinds 2006 de ziektekosten en sinds 2015 de langdurige zorg op een andere manier moeten worden opgebracht dan voorheen. Feitelijk zijn de totale kosten voor de factor arbeid daarmee nog verder opgelopen.⁴¹

Dit is geen vaststaand feit. Net zoals de verdeling van vermogen een stuk gelijker kan zijn, waardoor het belang van de AIQ afneemt, kan ook de belastingbalans zich op een manier ontwikkelen die de AIQ minder relevant maakt. Dat is op dit moment echter niet het geval.

4.4 Hoe zit de AIQ in elkaar?

De AIQ wordt berekend door (a) de totale beloning van arbeid te delen door (b) de totale beloning van arbeid en kapitaal.

(a) De totale beloning van arbeid wordt berekend door (c) de beloning van werknemers op te tellen bij (d) het gemengd inkomen.

(b) de totale beloning van arbeid en kapitaal is de optelsom van (a) de totale beloning van arbeid en (e) het exploitatieoverschot.

Bovenstaande berekeningen kunnen complex overkomen, maar voor het grootste deel valt dat enorm mee. Zo is (c) de beloning van werknemers eenvoudig te berekenen door de lonen en sociale premies die werkgevers betalen bij elkaar op te tellen. Het CBS heeft deze cijfers tot zijn beschikking, en deze zijn zeer betrouwbaar.⁴² En (a) de totale beloning van arbeid is een product van andere cijfers.

Maar voor (d) het gemengd inkomen en (e) het exploitatieoverschot zijn belangrijke afwegingen te maken. Ook moet ook goed worden gekeken naar de sectoren die wel en niet worden meegerekend. Hieronder lopen we die overwegingen per onderdeel door.

Gemengd inkomen

Niet al het inkomen is eenvoudig toe te schrijven aan loonarbeid en kapitaalopbrengsten. Bijna 18 procent van alle gewerkte uren wordt verricht door wat we zelfstandigen noemen. Een deel van hen is in dienst, maar dan wel bij hun eigen bedrijf. Anderen ontvangen op andere manieren inkomen uit hun onderneming. Op welke manier je deze groep in de AIQ verwerkt, hangt samen met enkele belangrijke keuzes.

Tot enkele jaren geleden werd het inkomen van zelfstandigen berekend door de gewerkte uren van deze groep te vermenigvuldigen met de gemiddelde lonen en sociale premies die anderen werkzaam in deze sector verdienden. In 2017 bracht DNB een rapport uit, waarin deze methode werd aangepast.⁴³ Voortaan werd het gehele inkomen van zelfstandigen toegekend aan arbeid.

Het direct gevolg hiervan is dat het niveau van de berekende AIQ enkele procenten hoger komt te liggen. Dat zou je kunnen opvatten als een poging om het niveau van de AIQ gunstiger te laten overkomen voor mensen die arbeid verrichten, en ongunstiger voor de factor kapitaal. Anders gezegd: je zou er een poging in kunnen zien om de AIQ op een manier te berekenen die de druk verhoogd om lonen te verlagen.

Daar staat tegenover dat het voor socialisten ideologisch correcter is om zelfstandigen tot de factor arbeid te rekenen. De manier waarop zelfstandigen arbeid verrichten lijkt veel meer op die van de meeste mensen in loondienst, dan op de manier waarop grote vermogensbezitters aan de economie deelnemen. Ook leidt het tot de logische conclusie dat een hogere AIQ van direct belang is voor zelfstandigen.⁴⁴

Om deze reden is het voor ons logisch om deze wijziging te volgen. Daarbij moeten wel enkele kanttekeningen worden gemaakt. Zoals Salverda terecht duidelijk maakte in een rondetafelgesprek in de Tweede Kamer in 2018, is het inkomen van zelfstandigen zeer ongelijk verdeeld: de meest verdienende 10 procent ontvangt maar liefst de helft van al het inkomen van de zelfstandigen.⁴⁵ Het is aannemelijk dat een aanzienlijk deel van hen hun inkomen niet direct verdiend aan arbeid, maar aan het inzetten van hun vermogen. Voor nu is het te complex om hier grote aanpassingen in te maken, maar in paragraaf 3.5 komen we terug op de vraag hoe groot de invloed van deze berekeningen zijn, en wat er aan zou kunnen worden verbeterd.

Het exploitatieoverschot

Het exploitatieoverschot wordt berekend door de totale productiewaarde (een bedrag afkomstig van het CBS) te verminderen met (c) de totale beloning van werknemers en (d) het gemengd inkomen. Vervolgens worden er nog twee bedragen mee verrekend. Ten eerste worden er zogenaamde niet-productgerelateerde belastingen (met name gemeentebelastingen) en subsidies (met name loonsubsidies) verrekend. Dit is geen controversieel deel van de berekening, en is op de grote bedragen waarmee wordt gerekend van relatief kleine invloed. Om deze reden laten we deze overwegingen in dit rapport buiten beschouwing.

Belangrijker is een tweede aftrekpost, namelijk de afschrijving. De vraag of afschrijvingen zouden moeten worden verrekend, is een ideologische vraag. Afschrijvingen zijn investeringen uit het verleden die al dan niet door gebruik in het productieproces minder waard zijn geworden. Een voorbeeld is een machine, een computer of een bedrijfsgebouw. Opvallend genoeg worden deze van het exploitatieoverschot afgetrokken voordat de AIQ wordt berekend (men spreek dan ook wel van een netto exploitatieoverschot).

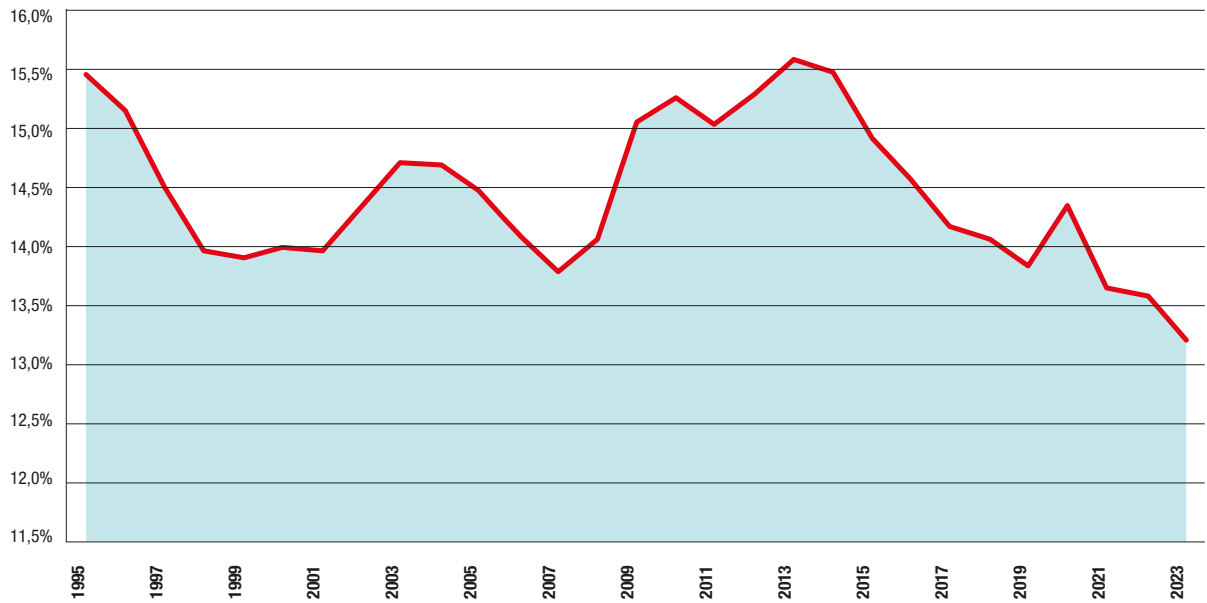
Het niet meenemen van de afschrijvingen kan behoorlijk verwarrend werken. Neem deze quote van de website van het CBS, waar wordt uitgelegd wat de AIQ is: ‘Het deel van het inkomen dat niet naar arbeid gaat, het netto exploitatieoverschot (of operationele winst), is per definitie een vergoeding voor inzet van kapitaalgoederen, zoals machines en gebouwen en immateriële activa’.⁴⁶ Het opvallende is nou juist dat de vergoeding voor de inzet van de kapitaalgoederen, namelijk de afschrijvingen, al van het bedrag is afgehaald. Vergelijk dit met de vergoeding voor arbeid. Op geen enkel moment wordt er gekeken wat er nodig is om de factor arbeid te reproduceren (denk bijvoorbeeld aan huisvesting, kleding en voedsel). Het is voor heel veel mensen die werken voor hun geld de realiteit dat er per maand minder wordt verdiend dan dat het kost om alle rekeningen te betalen.

In de jaren zeventig verzette Salverda zich al tegen het niet meenemen van de afschrijvingen bij het berekenen van de AIQ. Hij schreef daarover: ‘Die afschrijvingen zijn bedoeld voor de instandhouding van het productieapparaat, zelfs rekening houdend met de technische ontwikkelingen. De strekking van deze opmerking is, dat ook al zou de AIQ op 100 procent uitkomen, het voortbestaan op het eenmaal behaalde peil van de productie in principe is gegarandeerd. Let wel, ‘in principe’, want de gelden van de afschrijvingen staan volledig ter beschikking van de ondernemers en de kapitaal-eigenaren. Ze mogen ermee doen wat ze willen. Er bestaat geen wettelijke plicht om te herinvesteren. De aldus gereserveerde kapitalen kunnen daarom net zo goed worden opgepot, voor overname van andere bedrijven gebruikt of in het buitenland geïnvesteerd, in plaat van voor de vervanging van afgeschreven machines e.d. De reproductie van het kapitaal hoeft daarmee niet in gevaar te komen, maar de instandhouding van de eenmaal in ons land bereikte productie wél. Er treedt zo overigens een fundamentele ongelijkheid op: eerst wordt de reproductie van het kapitaal veilig gesteld – men trekt de afschrijvingen af – en pas daarna praat men over de verdeling van het inkomen tussen arbeiders en ondernemers: de reproductie van wat arbeiders te bieden hebben (hun arbeidskracht) wordt dus niet afgetrokken.’

Dit betekent dat, als we de AIQ willen gebruiken als een weergave van de beloning van arbeid versus kapitaal, het vanuit werknemersperspectief gezien correcter is als we de afschrijvingen wel degelijk meenemen bij de kapitaalbeloning. Daar zit wel een nadeel aan, voor degenen die geïnteresseerd zijn in de AIQ als graadmeter voor de aantrekkelijkheid van het investeringsklimaat voor buitenlands kapitaal. Zo komt kapitaalintensieve industrie er bijzonder nadelig uit, doordat wordt verondersteld dat het ingezette kapitaal eerst moet worden terugverdiend, in plaats van dat al van tevoren van dit terugverdienvermogen wordt uitgegaan.⁴⁷

Voor onze doeleinden is het dus beter om het bruto exploitatieoverschot te gebruiken bij het berekenen van de AIQ, in plaats van het netto exploitatieoverschot.⁴⁸ Hierbij is het wel belangrijk om te kijken of de kapitaalinzet (weergegeven als de hoogte van de afschrijvingen) zich opvallend ontwikkelt. Over de gehele periode is de ontwikkeling niet heel eenduidig, al lijkt er sinds 2013 wel een sterke daling ingezet te zijn (zie figuur hieronder, met vrijwel alle waarden tussen de 15,5 en 13,5 procent, met als enige uitzondering 2023, waarvoor de waarden zijn geschat op basis van de ontwikkeling van de vijf voorgaande jaren). Dit betekent dat, wanneer we de opbrengst die wordt gebruikt voor afschrijvingen meerekenen bij de kapitaalopbrengst, ze voor deze periode een opstuwend effect hebben op het percentage van de AIQ.

Ontwikkeling afschrijven als percentage totale beloning arbeid en kapitaal, periode 1995 - 2023

Sectoren

Het CBS maakt bij het berekenen van de AIQ drie varianten, namelijk voor de gehele economie, per sector of per set sectoren. Die laatste optie is de meest gebruikelijke, en de variant die het CBS bij voorkeur gebruikt in hun communicatie, omdat de set marktsectoren het meest evenwichtige beeld geven van de economie. Daar zijn enkele goede redenen voor, waar wij in dit rapport niet verder op ingaan. Het CBS heeft een prima uitleg op haar website staan voor deze keuze.⁴⁹ Het komt er ongeveer op neer dat de overheidssectoren per definitie een AIQ van ongeveer 100 procent hebben (want er wordt geen winst gemaakt), en de sector verhuur van en handel in onroerend goed is te diffuus doordat hier ook de stijging van huizenprijzen wordt meegenomen; daar hangt de sector financiële dienstverlening vanwege de hypotheek weer sterk mee samen. Voor dit rapport worden deze sectoren daarom buiten beschouwing gelaten.

4.5 De AIQ en de WerkWaarderingsWaarde (WWW)

De AIQ is een gevestigde term, waar economen vanuit een organisatieperspectief kijken naar de ontwikkeling van de verhouding van de beloning tussen arbeid en kapitaal. Die discussie is belangrijk en wordt goed gevoerd door onder meer FNV en VNO-NCW, als de belangrijkste vertegenwoordigers van de twee kanten in de discussie. In recente discussies tussen deze groepen is duidelijk geworden dat de AIQ aan het dalen is, al verschillen de partijen van mening over het belang van dat gegeven.

In dit rapport stellen we echter een andere vraag. Wie wil weten in welke mate arbeid in een economie wordt gewaardeerd, doet er goed aan om de berekening van de AIQ op onderdelen aan te passen. Om het debat scherp te houden, is het dan ook goed om aan dit percentage een andere naam te geven dan arbeidsinkomensquote. We stellen voor om dit nieuwe percentage de WerkWaarderingsWaarde (WWW) te noemen.

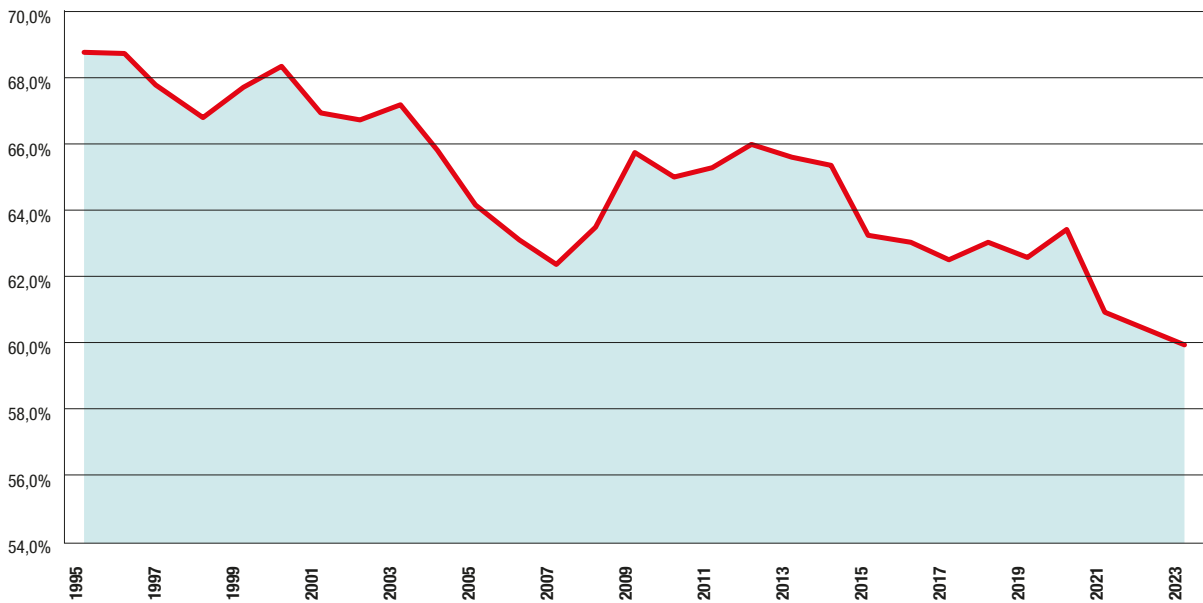
Berekening

Met de cijfers die het CBS beschikbaar heeft, kunnen we de WWW voor de periode van 1995 tot en met 2023 berekenen. Dat doen we door voor de marktsectoren en in die periode de totale beloning voor werknemers plus het gemengd inkomen, te delen door de totale beloning van werknemers plus het bruto exploitatieoverschot (en dus niet het netto exploitatieoverschot). De belangrijkste beperking is hier het gemengd inkomen, dat slechts vanaf 1995 berekend is. Aannemelijk is dat het arbeidsaandeel in de twintig jaar voor 1995 enorm is gedaald. Dat is namelijk de trend die de AIQ heeft gevolgd (zie paragraaf bij deel 4.2.1).

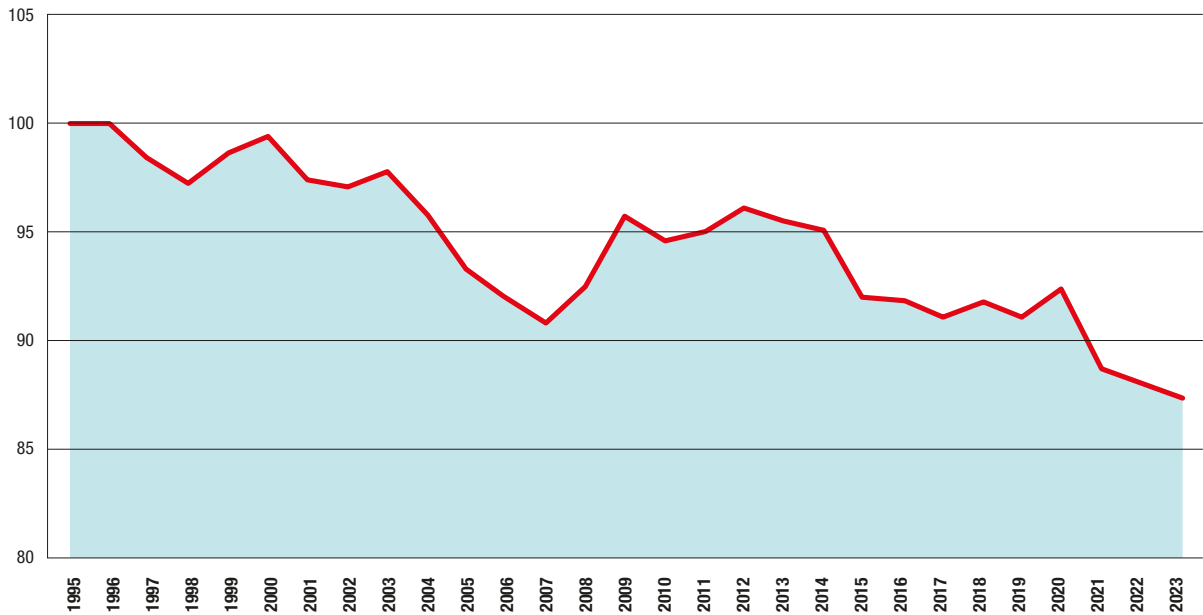
De cijfers in onderstaande grafieken zijn opgesteld aan de hand van gegevens van het CBS.⁵⁰ Alleen voor het laatste jaar in de reeks, 2023, zijn enkele cijfers geschat (het gemengd inkomen en de afschrijvingen). Deze waren ten tijde van het opstellen van de cijfers nog niet beschikbaar. Daarom is de trend van de vijf voorgaande jaren doorgetrokken.

In 2023 ligt het niveau van de WWW, vergeleken met 1995, maar liefst 8,7 procent lager. Daarmee is de WWW met meer dan 13,2 procent gedaald. Zoals we al eerder zagen, hangt dit ook samen met de ontwikkeling van de afschrijvingen. Dat percentage ligt in 2023 immers een stuk lager dan in 1995 (2,2 procent, een afname van bijna 15 procent). Anders gezegd: de lagere waardering van arbeid is niet veroorzaakt door een hogere inzet van kapitaalgoederen.

Ontwikkeling WerkWaarderingsWaarde

WerkWaarderingsWaarde (1995 = 100)

Lag de WWW in 1995 nog op 68,8 procent, in 2023 was dit gezakt naar 60,0 procent. De belangrijkste daling vindt plaats in 2015. Ook in de periode 2005-2007 daalt de WWW, maar deze herstelt zich weer in de jaren dat het bedrijfsleven veel last heeft van de kredietcrisis. Ook in 2021 daalt de WWW hard. Het is duidelijk dat het bedrijfsleven de coronacrisis heeft kunnen gebruiken om haar deel van de opbrengst flink te vergroten. Wel is het aannemelijk dat de cijfers van 2024 een licht herstel laten zien, als gevolg van de loonstrijd van de vakbonden, als ook de druk op het beperken van de woekerwinsten tijdens de coronajaren.

Voor mensen die niet vaak naar dit soort statistische economische gegeven kijken kan deze daling overkomen als zeer beperkt. Voor de duidelijkheid: dat is zeker niet het geval. Het zijn delen van astronomische bedragen. Wanneer het arbeidsaandeel in 2023 op hetzelfde niveau was gebleven als in 1995, zou dat maar liefst 55 miljard euro extra beloning voor arbeid betekenen in 2023. En in 2024 opnieuw. Was het arbeidsaandeel vergelijkbaar met eind jaren tachtig, waar het arbeidsaandeel (dat goed vergelijkbaar is met de WWW) volgens Van Bavel piekte op 74 procent, dan zou dat per jaar ruim 88 miljard meer loon betekenen.⁵¹

Tot slot is het belangrijk om nog een korte opmerking te maken over het gemengd inkomen, dat hier is gebruikt. In het rondetafelgesprek in de Tweede Kamer over de AIQ in 2018, heeft Salverda terecht het punt gemaakt dat binnen het gemengd inkomen grote verschillen bestaan tussen de top en de bodem. Het is opvallend dat, afhankelijk van de manier waarop dit wordt bekeken, veertig procent tot de helft van het inkomen wordt verworven bij de top 10 procent. Dit laadt de verdenking op zich dat deze groep op een andere manier inkomen vergaart dan door arbeid. In de toekomst is het de moeite waard om hier een betere berekening van te maken, voor nu laten we dit buiten beschouwing.⁵²

5. Hoe belasten we vermogen?

- Belasting op vermogen speelt een steeds kleinere rol in de overheidsinkomsten, en met enige regelmaat zijn er ontwikkelingen die de capaciteit om vermogensongelijkheid met belastingen te verkleinen verder laten afnemen.
- Het Kerst-arrest, waarbij een hoogst riskante belastingheffingsstrategie definitief werd afgeschoten, heeft de vermogensbelasting voor een belangrijk deel stilgelegd. Een dergelijke belastingvakantie voor werkenden is ondenkbaar.
- Ook andere regelingen, zoals de bedrijfsopvolgingsregeling en de familiestichtingen, bieden vermogenden alle ruimte om hun vermogen bij de belastingdienst weg te houden.

5.1 Inleiding

In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat vermogen in Nederland behoorlijk ongelijk is verdeeld, en uit hoofdstuk 4 bleek dat een steeds groter deel van de opbrengt in onze economie ten goede komt van de vermogenden. Dat roept de vraag op in welke mate het de overheid lukt om dit te corrigeren. Daarom doken we in de belangrijke publicaties die er de afgelopen jaren zijn uitgekomen op het gebied van belastingen en, misschien nog wel belangrijker, manieren voor vermogenden om weinig belasting te betalen.

In dit hoofdstuk beginnen we met de geschiedenis van vermogensbelasting in Nederland. Daarna beschouwen we het hedendaagse belastingstelsel, en de mate waarin inkomen uit vermogen wordt belast. Tot slot nemen we de belangrijkste manieren door waarop vermogenden erin slagen om zo min mogelijk belasting te betalen.

5.2 Een korte geschiedenis van vermogensbelasting

In discussies over het belasten van vermogens lijkt het soms alsof een vermogensbelasting compleet nieuw is in Nederland. Maar we hebben sinds de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1813 langer wel dan niet een vermogensbelasting gehad: maar liefst 108 jaar lang. De geschiedenis van belastingen op vermogens gaat zelfs verder terug.

Vierhonderd jaar geleden was er geen betrouwbare methode om te bepalen hoe hoog iemands vermogen was, maar was er wel behoefte om hier belasting op te heffen. De oplossing voor dit probleem was om kenmerken van vermogen te belasten. Zo werd vanaf 1606 een haardstedenbelasting ingevoerd. In 1812 werd een zogenaamde deuren- en vensterbelasting ingevoerd. Hoe meer ramen en deuren je had, hoe hoger de belasting die je betaalde.

Dit zijn in feite primitieve voorlopers van de eerste vermogensbelasting. Een dergelijke belasting werd in 1893 ingevoerd. Dat gebeurde in een periode van grote onrust, waar vakbonden en socialisten samen streidden voor algemeen kiesrecht en betere arbeidsomstandigheden. Angst voor verdere escalatie van de sociale onrust was voor de liberalen de belangrijkste drijfveer om dit soort sociale maatregelen te nemen.

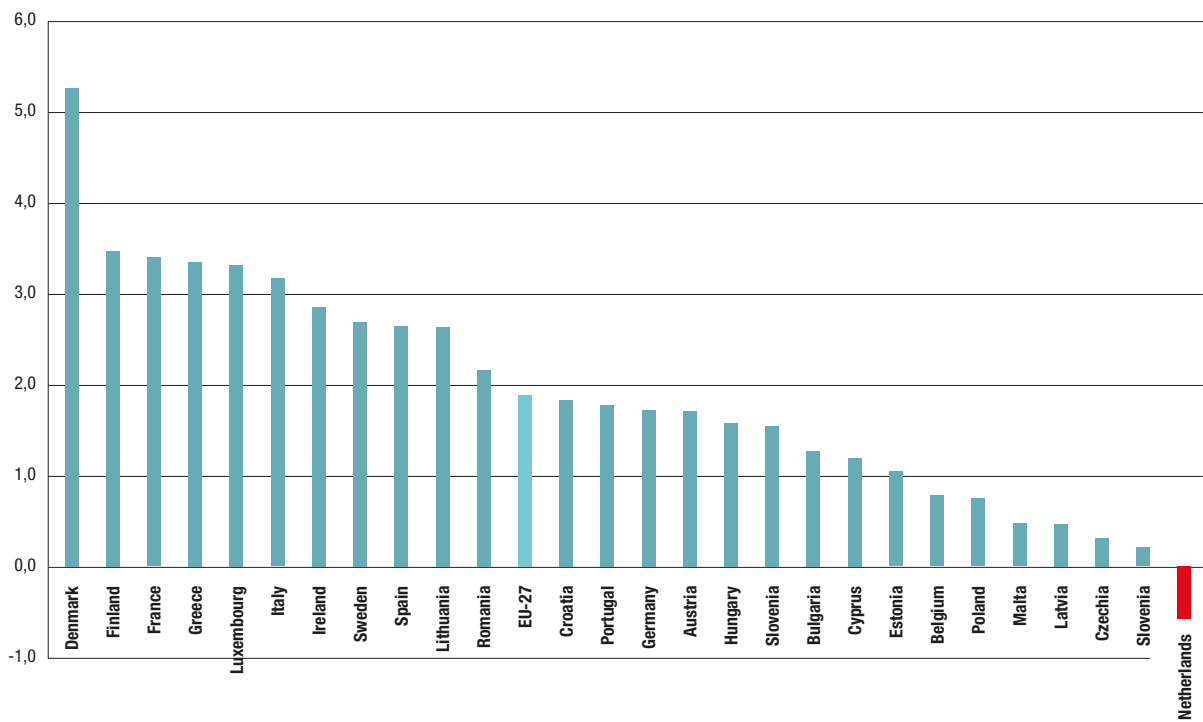
Deze belasting heeft bestaan tot 2001, en bedroeg vlak voor de afschaffing jaarlijks 0,7 procent van het vermogen. Hierbij werd ook belasting geheven over de waarde van ondernemers, die telkens de waarde van het aandelenbezit moesten opgeven. Daarbij golden behoorlijk wat vrijstellingen, zoals 20 procent van de reserves, 30 procent van de oudedagsreserve en vijf procent van de waarde van de aandelen. Daarnaast gold er een anti-cumulatiebeding; de som van de inkomstenbelasting en de vermogensbelasting mocht niet meer dan 68 procent van het belastbaar inkomen in voorafgaande jaren bedragen. Van deze laatste vrijstelling werd op grote schaal misbruik gemaakt door directeuren-groot-aandeelhouders: als je je inkomen nihil maakt, is een percentage van dat inkomen ook nihil.

Verder betekende de liberalisering van kapitaalmarkten en globalisering dat vermogen steeds eenvoudiger over de wereld kon worden verplaatst, waardoor de belasting steeds minder effectief werd. Dit zette veel landen ertoe aan om de vermogensbelasting dan maar helemaal af te schaffen.

5.3 Hedendaagse belasting op vermogen

In het IBO-rapport 'Licht uit, spot aan' is te lezen dat er in Nederland relatief weinig aandacht is voor de ontwikkeling van vermogens. Een van de manieren waarop dat duidelijk wordt, is de verhouding tussen de Nederlandse belastinginkomsten op inkomsten uit vermogen in vergelijking met andere landen in Europa. Niet alleen staat Nederland daarbij helemaal onderaan, ook is Nederland het enige land waar er netto juist belastinggeld naar vermogens gaat. Dit heeft vooral te maken met de relatief hoge hypotheekrenteaftrek in Nederland.⁵³

Belasting op inkomen uit vermogen (flow) van huishoudens als 0% van de totale belastingopbrengsten in 2020

Hoe zit de Nederlandse belasting die samenhangt met vermogen dan in elkaar? Daarvoor is het belangrijk om te weten dat sinds de invoering van de drie boxen in het belastingstelsel in 2001, we geen vermogensbelasting meer kennen. In plaats daarvan is er wel een belasting op het rendement van vermogen.

Wat voor verschillende soorten winstbelasting zijn er?

- 1: Vermogenswinstbelasting. Dat is een belasting over winst die daadwerkelijk is uitgekeerd.
- 2: Vermogensaanwasbelasting. Zowel de winst die is uitgekeerd als de waardestijging van aandelen die nog niet is verzilverd, wordt belast.
- 3: Forfaitair of fictief rendement. Hierbij wordt niet gekeken naar de uitgekeerde winst, maar wordt een schatting gemaakt.

In Box 1 wordt de eigen woning en het inkomen uit arbeid belast, die is dus niet van belang voor inkomsten uit vermogen. Het inkomen uit ‘aanmerkelijk belang’ (zie hoofdstuk 3) wordt via Box 2 belast, spaargeld en beleggingen vallen onder Box 3. In Box 2 wordt er bij een inkomen tot 67,804 bijna 25 procent belasting betaald, en daarna 31 procent. In Box 3 betaal je 36 procent belasting over je rendement, maar gaat men uit van een fictieve (dus geschatte) opbrengst. De percentages hiervoor zijn 1,44 procent bij spaarders en 5,88 procent bij beleggers (voor 2022 was dit laatste percentage vier procent). Deze belasting geldt pas over inkomsten uit vermogen boven 57.684 euro.

Het totale vermogen van Nederlanders dat onder Box 3-vermogen valt, heeft een waarde van ruim 400 miljard euro. Hiervan is ongeveer de helft spaargeld, een kwart bestaat uit beleggingen en de rest uit onroerend goed. Ongeveer 25 procent van alle belastingplichtigen (3,4 miljoen) betalen Box 3-heffing; in totaal betalen zij jaarlijks ruim 4 miljard euro aan de fiscus.

Ruim 2,4 miljoen mensen van deze groep hebben een vermogen dat minder is dan 100.000 euro. Zij bezitten vooral spaargeld (70 procent van hun vermogen). Bij de 1 miljoen belastingplichtigen, die meer dan 100.000 euro vermogen bezitten, bestaat dat vooral uit beleggingen (60 tot 90 procent van hun vermogen). Later in dit hoofdstuk komen we hierop terug, omdat het belasten van de inkomsten uit dit vermogen al jaren niet meer effectief is (zie paragraaf 5.4).

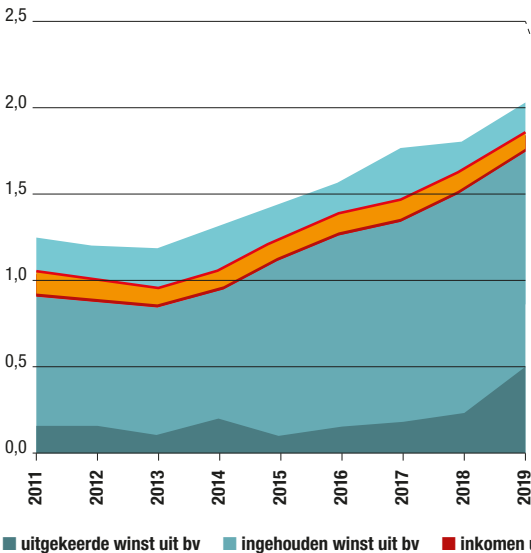
Wat betekent dit voor de belastingdruk bij Nederlandse huishoudens met de hoogste vermogens? Hiervoor is het goed om te kijken naar de belastingdruk bij de mensen met de hoogste inkomens, omdat dit inkomen vooral bestaat uit inkomen uit kapitaal.

Het CPB heeft in mei 2024 een publicatie uitgebracht waarin duidelijk werd gesteld dat de belastingdruk op de hoogste inkomens in de periode 2011-2019 lager was dan op de midden- en hoge inkomens.⁵⁴ Ruim de helft van alle personen in de top één procent houdt een aanmerkelijk belang in een vennootschap. Bij de top 0,01 procent is dat aantal nog hoger, namelijk 87 procent. Het inkomen van deze groep bestaat dan ook vrijwel geheel uit bedrijfswinsten, waardoor de belastingdruk voor deze groep wordt bepaald door de vennootschapsbelasting (19 procent tot 200.000 euro, daarna 25,8 procent).

Nadat winst als dividend is uitgekeerd (en er vennootschapsbelasting en eventueel ook dividendbelasting over is betaald), moet de ontvanger er inkomstenbelasting over betalen. Het probleem is dat de meest vermogenden zichzelf nauwelijks winst uitkeren. In de praktijk geeft de top één procent zichzelf slechts 22 procent van de winst uit. Bij de top 0,01 procent is dat nog lager, namelijk 14 procent. De rest van de winst blijft onbelast in het bedrijf hangen, vaak zonder dat het opnieuw wordt geïnvesteerd.

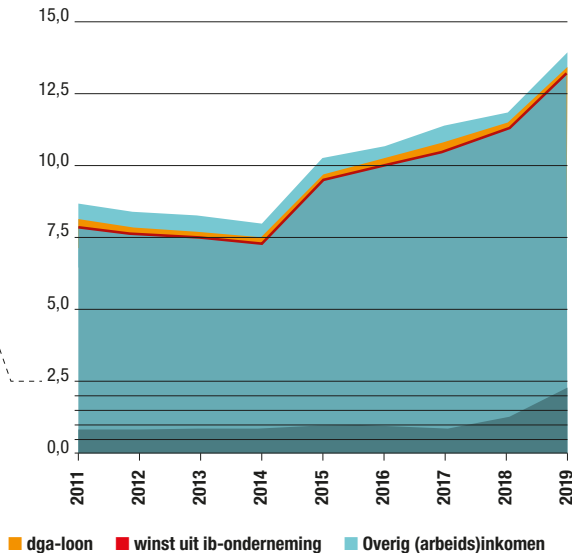
... Top-0,1% (P99,9-P99,99)

euro x 1.000.000 (prijspeil 2019)

... Top-0,01% (P99,99-P100)

euro x 1.000.000 (prijspeil 2019)

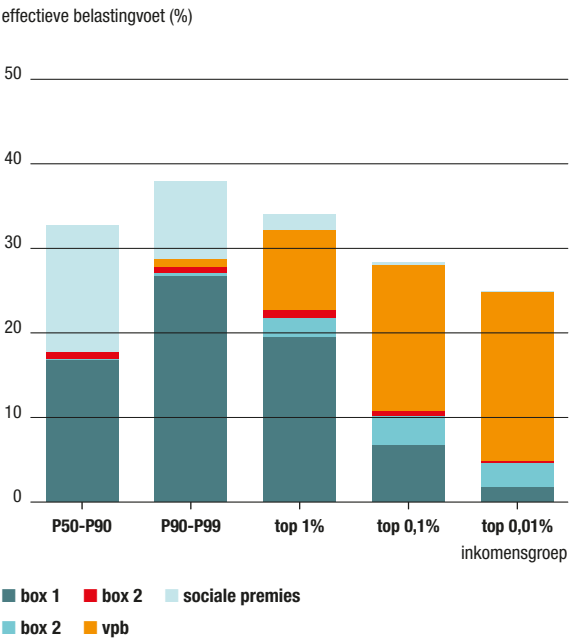
Uit onderzoek bleek dat in de periode 2011-2019 maar een heel klein deel (zeven procent) van de top 0,01 procent volledig inteert op de opgebouwde en ingehouden winsten.⁵⁵ Men lijkt vooral te wachten op een gunstig moment voor het uitkeren van de winsten. Dat is bijvoorbeeld te zien in 2014 en 2019. In die twee jaren werd er, als gevolg van een tijdelijk lager tarief, twee keer zoveel winst uitgekeerd als in de jaren ervoor en erna.

Wat zijn de gevolgen voor de manier waarop verschillende inkomensgroepen belasting betalen? In de grafiek ‘Samenstelling belastingdruk 208 is links te zien dat aan het begin van de top 10 procent (90e percentiel) men vooral Box 1 inkomstenbelasting en sociale premies betaalt. De groep met een inkomen tussen de top 90 procent en 99 procent, betaalt ook relatief veel van deze belastingen. In de top één procent begint dat beeld enorm te kantelen. Vennootschapsbelasting en Box 2 en 3 belasting worden belangrijk, al spelen die laatste twee nog steeds slechts een marginale rol.

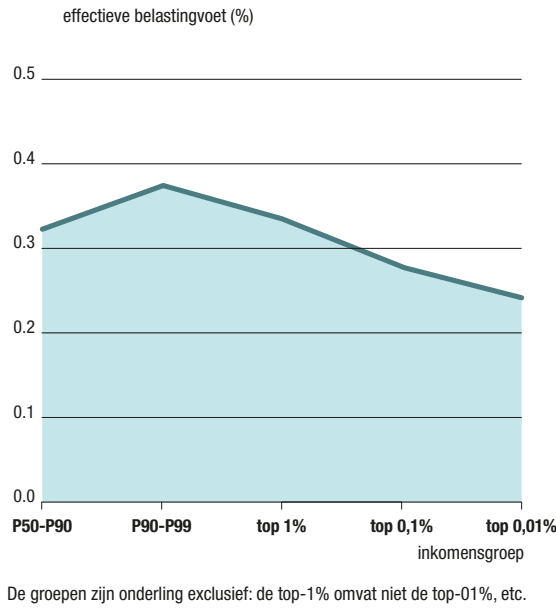
Wat betekent dit voor de belastingdruk bij de rijkste één procent? In de grafiek ‘Belastingdruk per jaar toont aan dat de belastingdruk zelfs daalt. Dit komt deels doordat ook consumentenbelastingen, zoals btw, in deze grafiek zijn meegenomen. De rijkste één procent consumeert namelijk een kleiner deel van hun inkomen, waardoor de druk van dit soort belastingen lager is. Ook betalen ze relatief weinig sociale zekerheidspremies, omdat die zijn gemaximeerd op een bepaald inkomensniveau.

Het CPB heeft voor de beoordeling van de belastingdruk aan de top ook bestudeerd of zij veel voordeel hebben genoten van de verkoop van aandelen (vervreemdingsvoordeel).⁵⁶ In de grafiek ‘Gemiddelde belastingdruk nauwelijks beïnvloed door box 2 over vervreemdingsvoordeel’ is de effectieve belastingdruk aan de top (blauw) naast de belastingdruk exclusief het vervreemdingsvoordeel (turquoise) gezet. Hieruit blijkt duidelijk dat het vervreemdingsvoordeel nauwelijks invloed heeft op de totale belastingdruk aan de top. Hiervoor kunnen verschillende redenen zijn. Allereerst hoeft er bij vervreemding niet altijd sprake van een voordeel te zijn; verlies is ook mogelijk.

Samenstelling belastingdruk 2018

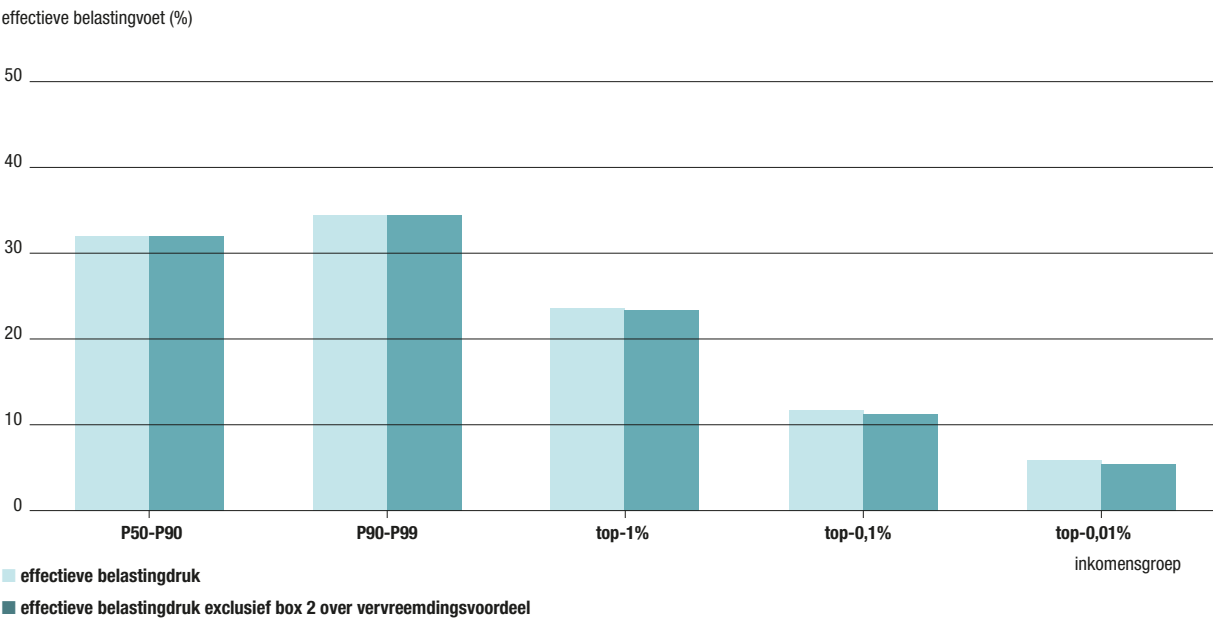

Belastingdruk in 2018

Tweede verklaring kan zijn dat de meeste BV's onder een holding vallen, en dan valt de verkoop niet meteen onder Box 2-heffing. En ten derde kan de aanmerkelijk belanghouder kiezen voor de doorschuifregeling in plaats van de verkoop.

Gemiddelde belastingdruk nauwelijks beïnvloed door box 2 over vervreemdingsvoordeel

5.4 Hoe wordt belasting op vermogen ondermijnd?

In bovenstaand stelsel bestaat er weliswaar geen vermogensbelasting, maar zou het mogelijk moeten zijn om belasting te heffen op het inkomen uit vermogen, bijvoorbeeld wanneer dit wordt verzilverd (denk aan de overdracht van aandelen). Waarom komt daar in de praktijk zo weinig van terecht?⁵⁷ Deels is dat antwoord al gegeven: enorm veel winst blijft in ondernemingen hangen. Maar dat is zeker niet de enige manier waarop belasting uitblijft. In dit deel bespreken we twee manieren waarop effectieve belasting op (inkomen uit) vermogen de afgelopen jaren is ondermijnd: (1) het Kerst-arrest over het zogenaamde fictief rendement van december 2021, en (2) de ontwikkeling van de Bedrijfsopvolgingsregeling (de BOR).

5.4.1 Kerst-arrest

Sinds december 2021 heerst er grote onzekerheid over de belastingheffing in Box 3. Die Kerst oordeelde de Hoge Raad dat het fundament onder de belasting in Box 3, namelijk het fictieve rendement, in strijd is met enkele juridische grondrechten.⁵⁸ Drie en een half jaar later is er voor dit probleem nog steeds geen oplossing gevonden. Wat is er aan de hand?

In Box 3 van ons belastingstelsel wordt vermogen en het fictieve rendement op vermogen belast. Hierbij gaat het vooral om rente van spaargeld en koerswinst en winst bij verkoop van beleggingen. De adviseur van de minister en bedenker van Box 3, emeritus hoogleraar fiscaal recht Leo Stevens, lichtte onlangs in het FD toe waarom destijds werd gekozen voor het belasten van het fictief rendement. ‘De forfaitaire vermogensrendementsheffing was een verlegenheidsoplossing. Zo heb ik die toen ook genoemd. Het was een schaamlap, een lanceerplatform voor een vermogenswinstbelasting. We moesten tijd kopen. Die winstbelasting konden we nog niet introduceren, omdat we niet wisten waar de vermogens en de opbrengsten zaten. Banken en verzekeraars waren nog niet verplicht om dat te melden bij de belastingdienst.’⁵⁹

Dat fictieve rendement werd via een mix van gemiddelden bepaald op vier procent. Bij de invoering was er al veel kritiek op deze keuze. De SP betoogde destijds dat spaarders dat rendement nooit zullen krijgen, terwijl aandeelhouders gemiddeld behoorlijk meer rendement dan vier procent behalen. Risico nemen wordt hiermee aangemoedigd en het zijn vooral de vermogenden die profiteren. Dat blijkt ook uit de statistiek. De rente op spaargeld is van meer dan zes procent begin jaren tachtig, gedaald naar één procent in 2015 en gemiddeld 2,2 procent op 1 januari 2025. Historisch gezien hebben aandelen een gemiddeld jaarlijks rendement van zeven tot tien procent. Niet voor niets spraken 35 hoogleraren fiscale economie zich destijds uit tegen het belasten van het fictieve rendement en pleiten zij voor een vermogenswinstbelasting.⁶⁰

Om politieke redenen is het fictieve rendement nooit herzien, en dat is met name nadelig voor spaarders. Dit ook tot ontsteltenis van de emeritus hoogleraar, die inziet dat hij naïef is geweest: ‘De politiek heeft de elementaire belastingbeginselen vernacheld.’⁶¹

De Hoge Raad maakte met haar Kerstuitspraak in 2021 een einde aan het belasten van het fictieve rendement. De eenvoudige redenering was dat alleen belasting verschuldigd kan zijn over de werkelijke inkomsten. Volgens de Hoger Raad is er zelfs sprake van discriminatie tussen belastingplichtigen (artikel 14 EVRM) en is er een conflict met het eigendomsrecht (artikel 1 EP van het EVRM) als het fictief rendement hoger is dan het werkelijke rendement.

Belangrijk om hierbij te vermelden is dat het in 2017 aangepaste fictieve rendement uitging van de volgende fictieve veronderstelling: naarmate een belastingplichtige meer vermogen heeft, zal er risicovoller worden belegd en zal het rendement op die risicovolle beleggingen hoger zijn dan op risicoloze beleggingen. Kortom: naarmate het vermogen van een belastingplichtige hoger was, werd ook een hoger forfaitair rendement in aanmerking genomen. Hieruit volgt dat vooral degenen met veel vermogen, die voornamelijk risicovrij beleggen, zwaarder worden belast.

Degenen die een hoger rendement op hun vermogen hadden dan de fictieve vier procent hoeven geen extra belasting te betalen. Belastingplichtigen die minder rendement hadden op hun vermogen dan de fictieve vier procent hebben recht op belastingteruggave met terugwerkende kracht. Zij dienen dit wel aan te tonen, door middel van de zogenoemde tegenbewijsregeling.

De Belastingdienst wil dit jaar ruim één miljoen definitieve aanslagen opleggen en in 2026 nog eens honderdduizenden.⁶² De aanslagen over de jaren 2021 en 2022 moeten de deur uit, want anders verstrijkt de termijn waarbinnen die mogen worden opgelegd. De belastingdienst houdt hierbij geen rekening met de tegenbewijsregeling. Het Register van Belastingadviseurs verwacht dan ook dat de belastingdienst dit jaar overspoeld zal worden met bezwaarschriften. Het ministerie van financiën schat de schade op 4 miljard euro.⁶³

Naast de opgelopen schade, dient het ministerie een nieuwe regeling voor Box 3 op te stellen. Er ligt een wetsvoorstel dat het reële rendement belast, zowel de winst op sparen en beleggen, als de vermogensaanwas (de waardeinstijging).

Het is de vraag of het belasten van deze waardestijging het politiek en juridisch haalt. De Hoge Raad zou volgens deskundigen met dezelfde redenering dit voorstel kunnen afschieten.⁶⁴ Als immers de waardestijging later lager blijkt te liggen dan het niveau waarop wordt belast, is opnieuw een fictieve waarde belast. Wel wordt gesteld dat dit voorkomen kan worden door toe te staan latere lagere waarderings later in mindering te brengen.

De Raad van State (RVS) maakte in november 2024 al gehakt van het wetsvoorstel. Het wetsvoorstel is volgens de RVS te complex, en leidt tot een te zware administratieve last voor de belastingplichtigen, en is moeilijk uitvoerbaar. Zij geven het zwaarwegende advies ‘om de vormgeving van de zogeheten box 3-heffing opnieuw te bezien.’⁶⁵

De PVV stelde onlangs in de Tweede Kamer dat zij geen voorstander is van het wetsvoorstel. Zij verzet zich vooral tegen het belasten van ‘papieren winsten’ (als gevolg van waardestijging).⁶⁶ De PVV wil, mogelijk met steun van de VVD en BBB, een vermogenswinstbelasting. De staatssecretaris van NSC stelt dat een dergelijke regeling een stimulans zal zijn om het uitkeren van winst uit te stellen. Een eerdere CPB-analyse bevestigt deze stelling; hieruit blijkt dat twee derde van de Aanmerkelijk Belang-houders (AB-houders) zich vaak geen winst uitkeren.⁶⁷

Tegelijkertijd blijkt uit dezelfde analyse dat directeur-grotaandeelhouders (dga’s) middelen uit de vennootschap gebruiken om zichzelf een lening te verstrekken. Door te lenen in plaats van loon of dividend uit te keren wordt belastingheffing voorkomen. Het CPB stelt vast dat met deze truc grote bedragen zijn gemoeid. In 2017 ging het al om 58 miljard aan leningen aan dga’s. De staatssecretaris raadt het voorstel van de PVV dan ook af. Hierbij speelt ook mee dat er geen dekking is voor de mindere opbrengst van dat voorstel. Recent is het lenen van de eigen vennootschap gemaximeerd tot 700.000 euro (exclusief eigen woning)

Daarnaast zal een flinke wijziging van het wetsvoorstel voor verdere vertraging zorgen en financiële schade. De tijdelijk geldende noodwetgeving levert 2 miljard per jaar minder op. En dat bedrag komt boven op de ingeschatte schade van ruim 4 miljard, die als gevolg van het Kerst-arrest als compensatie aan belastingplichtigen zal moeten worden betaald. Het wetsontwerp moet medio 2025 door de Tweede Kamer worden aangenomen, om op zijn vroegst in 2028 in werking te kunnen treden. Dat betekent dat, als de ‘planning’ wordt gehaald, er ruim zes jaar overheen is gegaan voordat een nieuwe belasting op het rendement op vermogen van kracht is. Deze gebeurtenissen roepen dan ook de vraag op of een aanpassing van de belasting op arbeid ook zo lang zou duren.

5.4.2 De Bedrijfsopvolgingsregeling (de BOR)

Het IBO-rapport ‘Licht uit, spot aan’ constateert dat de vermogende families in Nederland steeds rijker zijn geworden. De rijkste één procent blijkt een kwart van al het vermogen te bezitten. Belangrijkste bron: hun aandeel in familiebedrijven. Dat dit in stand kan worden gehouden, komt onder meer door de hoge korting op de erf- en schenkbelasting voor kinderen die aandelen in het familiebedrijf krijgen.

Het gestelde doel van de BOR is de continuïteit van de onderneming te waarborgen bij bedrijfsoverdrachten. Een veel gebruikt voorbeeld is de bakkerszoon, die de bakkerij overneemt, maar de bakkerij zou moeten verkopen om de erfbelasting te kunnen betalen. Voor deze bakkerszoon leidt de BOR ertoe dat de belastingdruk respectievelijk 2,1 procent tot 5,3 procent bedraagt, in plaats van ongeveer 20 procent.⁶⁸

Het zijn echter niet de bakkerszonen, maar vooral de meer dan gemiddeld vermogenden die flink profiteren. De regeling wordt jaarlijks door ongeveer tweeduizend families gebruikt. Zij gebruiken de regeling om aandelenpakketten tegen een zeer laag tarief over te doen aan hun familieleden, meestal hun kinderen. Zij betalen over grote nalatenschappen van gemiddeld 1 miljoen euro slechts 1,1 procent effectief belasting, aldus het IBO-rapport. Het is volgens hoogleraar Heithuis een gigantische snoepot geworden voor ondernemers. De gederfde inkomsten voor de staatskas bedragen maar liefst 550 miljoen per jaar.

Als gevolg van de BOR hoeft een kind over de eerste 1,5 miljoen van de waarde van een geërfd bedrijf helemaal geen belasting te betalen. Van het resterende bedrag is vervolgens nog eens 75 procent vrijgesteld van belasting, al was dit tot dit jaar zelfs 83 procent. Over het niet-vrijgestelde deel betaalt dat kind over de eerste 154.197 euro 10 procent belasting en de rest 20 procent. Het geheel aan erfbelasting zakt daarmee over het totale bedrag naar drie procent. Overigens gold de BOR niet voor familieleden die minder dan een half procent van de aandelen in het bedrijf ontvangen, maar dankzij een effectieve lobby vallen deze familieleden sinds dit jaar wel onder de BOR.

De erfbelasting is sinds 1997 verlaagd en de BOR werd steeds meer verruimd. Als de kinderen een bedrijf van 10 miljoen van pa en ma erven, betalen zij in 1997 nog 1,5 miljoen erfbelasting; 25 jaar later is dat nog maar drie ton.⁶⁹ De regeling is stapsgewijs ‘opgepompt’, aldus belastinginspecteur Mascha Hoogeveen. Zij schreef in 2011 een proefschrift over de BOR.⁷⁰

De vrijstelling ging van 25 procent in 1997 naar 30 procent in 2002, naar 50 procent in 2005, naar 60 procent in 2006,

naar 75 procent in 2007, tot er in 2009 een volledige vrijstelling over het eerste miljoen kwam, en het restant werd voor 83 procent vrijgesteld van belasting (met ingang van 2025 75 procent). Hoogeveen constateert dat er bij al die stappen nooit een onderbouwing of rechtvaardiging werd gegeven voor de verhoging van de vrijstelling. Uit haar proefschrift is tevens gebleken dat het veel gebruikte voorbeeld van die bakkerszoon eerder uitzondering dan regel was. Bij het overgrote deel van de overdrachten was er genoeg geld voorhanden om de erfbelasting te betalen.

Het CPB was jaren geleden al tot de conclusie gekomen dat de BOR ondoelmatig en onnodig is. Daarom pleitten zij openlijk voor afschaffing. Politieke partijen, die nog ergens geld vandaan willen halen, worden op de BOR gewezen. Het CPB heeft ook de Belastingdienst aan haar zijde; de regeling is veel te complex, discussiegevoelig en moeilijk uitvoerbaar, met als gevolg hoge uitvoeringskosten. De toenmalige staatssecretaris Van Rij was, in navolging van deze adviezen, stellig van plan de BOR in 2021 af te schaffen. Door middel van een zeer effectieve lobby is deze regeling echter in stand gebleven.

Het NRC schreef er een mooi relaas over.⁷¹ Peer Swinkels (bestuursvoorzitter van Family Brewer, voorheen Bavaria) en Pieter van Oord (van baggeraar Van Oord) zijn de aanvoerders van een jarenlange lobby voor behoud van de BOR. Met gebruikmaking van professionele lobbyisten, hun CDA-lidmaatschap en netwerk krijgen zij het voor elkaar dat een CDA-kamerlid een amendement indient tegen de voorgestelde belastingwijziging van een eigen CDA-staatssecretaris. In de lobby stellen zij uiteraard niet Bavaria ten voorbeeld. Zij leggen de nadruk op het kleine familiebedrijf, zoals een aannemer uit Helmond, die ten onder zou gaan aan de afschaffing van de BOR. Tijdens een voor politici georganiseerd diner draaft wetenschapper De Groot van de VU op, die uitlegt, dat familieondernemers in niks lijken op de rijke verkwistende mensen met verwende kinderen zoals in de film en op TV. En KPMG wordt gevraagd een onderzoek onder 22 directieleden en eigenaren toe te lichten, waarin zij met klem waarschuwen dat het mogelijk afschaffen of versoberen van de BOR het voortbestaan van talloze familiebedrijven bedreigt. Wat goed is voor familiebedrijven, is goed voor Nederland. Het aanwezige Kamerlid Bisschop van de SGP, vertelt later: ‘Toen realiseerde ik me pas goed: familiebedrijven hebben een eigen cultuur. Ze hebben een sociaal beleid, mensen blijven er lang werken. Hun doel is niet winstmaximalisatie, maar continuïteit. De bedrijfsopvolgingsregeling dient die continuïteit. Als je de BOR afschaft weet je zeker: met één generatie zijn die familiebedrijven weg.’

Voor het herfstreces van 2023 moet de kamer 40 pagina's met moties afhandelen. Om half drie ‘s nachts komen zelfs nog wetten als besluit aan de orde, die nog nooit eerder zijn besproken. Ze zijn dan al 16 uur non-stop aan het vergaderen. En dan komt het belastingplan 2024; het gaat om honderden miljoenen. Staatssecretaris Van Rij van het CDA ziet zich gedwongen iets te doen, want de BOR lost een probleem op dat niet bestaat! Hij wil oude grote familiebedrijven uitsluiten en de vrijstelling van belasting moet worden verlaagd van 83 procent naar 70 procent. Voor Swinkels en Van Oord telt maar één amendement, nummer 11 over ‘aanpassingen van de bedrijfsopvolgingsregeling en schenk- en erfrecht voor familiebedrijven. Rond half vier stellen zij tevreden vast dat het is gelukt en gaan de handen omhoog van de VVD, SGP, CU, CDA, JA21, Van Haga, PVV, FVD, en BBB. Zij hebben hun buit binnen. Een besluit dat de schatkist over de jaren heen honderden miljoenen kost.

5.4.3 Andere opmerkelijke belasting ontwijkings-constructies

De rijkste Nederlandse huishoudens hebben een lage belastingdruk door (legale) ontwijkingsmogelijkheden, die ze met enige regelmaat politiek of juridisch weten af te dwingen. Het Kerst-arrest en de BOR zijn duidelijke voorbeelden, maar er zijn er nog veel meer. In deze paragraaf lichten we nog enkele van dergelijke constructies toe.

Familiestichting

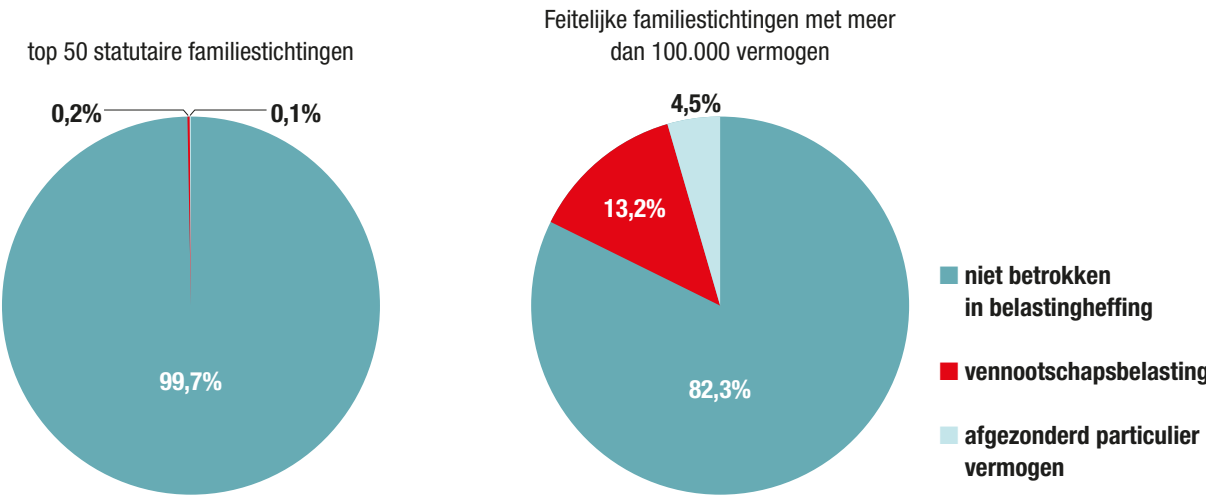
De meest vermogende 10 procent Nederlandse huishoudens is een behoorlijk constante groep. Het is een rijke groep die goed voor zichzelf en de familie zorgt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in het eerdergenoemde IBO-rapport het vermoeden werd geuit dat een deel van het privévermogen van vermogende huishoudens om fiscale redenen wordt ondergebracht in familiestichtingen. Sindsdien is dit verder onderzocht, en verscheen in januari van dit jaar een onderzoek, waarin voor het eerst Kamer van Koophandel-data over stichtingen met gegevens van banken en de belastingdienst is gecombineerd.

Er bestaat geen officiële definitie van de familiestichting, maar er wordt onderscheid gemaakt tussen de statutaire en de feitelijke. De families achter deze familiestichtingen blijken relatief vaak tot de meest vermogende Nederlanders te behoren. Van de 215 bestuurders van de top 50 statutaire familiestichtingen zijn er 188 belastingplichtig in Nederland, zodat van hen het vermogen bekend is.

De belastingdienst bepaalt aan de hand van de activiteiten en de doelstelling welk belastingregime van toepassing is: (1) Stichtingen die feitelijk een onderneming drijven en stichtingen met een ‘afgezonderd vermogen’; zij moeten vennootschapsbelasting betalen, (2) stichtingen die vooral beleggen; zij hoeven geen vennootschapsbelasting te betalen, en (3) ANBI-stichtingen; zij hoeven vanwege een ideëel doel geen schenk- en erfbelasting te betalen.

In totaal bezitten familiestichtingen gezamenlijk ten minste € 30,8 miljard aan vermogen. De top 50 statutaire familie- stichtingen bezit (ten minste) € 19,0 miljard en alle feitelijke familiestichtingen (ten minste) € 12,5 miljard, waarvan in beide gevallen het merendeel geen ANBI-stichting is. Dat vermogen van de familiestichtingen bestaat bij de top 50 vooral uit effecten. Bij de feitelijke familiestichtingen is dat wat diverser; naast effecten, bestaat het ook uit belangen in bedrijven, vastgoed en bank- en spaartegoeden. Over dat gezamenlijke vermogen van minimaal 30,8 miljard wordt nagenoeg geen belasting betaald (zie bijstaande draaigrafieken).⁷²

Hoe is het vermogen in familiestichtingen betrokken in de belastingheffing?

Bijna de helft (90 personen) van de top 50 familiestichtingen behoorde tot de top één procent meest vermogende huis- houdens, met daarbinnen een relatief grote vertegenwoordiging van de top 0,1 procent (41 personen) en de top 0,01 procent (19 personen). Gezamenlijk bezaten deze 188 Nederlandse belastingplichtigen een vermogen van ongeveer 6,4 miljard euro (daarin is het vermogen van deze stichtingen nog niet meegerekend). Er waren 10.690 Nederlandse bestuurders van de 5.920 feitelijke familiestichtingen, die gezamenlijk 57,6 miljard euro aan privévermogen bezaten. Meer dan 20 procent van deze bestuurders behoort tot de top één procent meest vermogende huishoudens. Van het stichtingsvermogen wordt bijna de helft bestuurd door deze top één procent.

NSW-landgoed gebruiken en schenken

Door het verkrijgen van een NSW-kwalificatie (Natuur Schoon Wet, 1928) kan de familiestichting de ANBI-status verkrijgen. De stichting wordt eigenaar van het landgoed, en de familie behoudt het recht dit te huren. Via aftrekbare giften aan de ANBI-stichting voor onderhoud, verlaagt de familie haar inkomen en betalen ze minder belasting. Er zijn minimaal 100 stichtingen met een NSW-landgoed en ANBI-status. Voor een NSW-landgoed geldt overigens geen schenk- en erfbelasting, vennootschapsbelasting, overdrachtsbelasting, Box 3-belasting, en hebben huizen op deze landgoederen een lagere WOZ-waarde. Het is dan ook aantrekkelijk om een huis op een NSW-landgoed te bouwen. Schenken familiebedrijf aan familiestichting

Het komt voor dat een familiebedrijf (deels) via een periodieke gift wordt geschonken aan een familiestichting met ANBI-status. Normaal gesproken moet er belasting worden betaald over de gemaakte winst bij verkoop. De giftenaftrek was recent beperkt tot 250.000, maar deze grens wordt met ingang van 2025 weer opgerekt naar 1,5 miljoen. Intrekken ANBI-status:

Het hebben van een ANBI-status biedt stichtingen allerlei voordelen, zoals de vrijstelling van schenk- en erfbelasting. Bij de Belastingdienst ziet men, in het bijzonder bij familiestichtingen, enkele gevallen waarbij de ANBI-status wordt ingetrokken, kort nadat van de fiscale voordelen gebruik is gemaakt. Deze voordelen hoeven dan niet te worden terugbetaald. Het vermogen in de stichting blijft wel gebonden aan de stichting, en mag alleen aan het algemeen nut worden besteed. De Belastingdienst heeft de mogelijkheid om hier toezicht op te houden, dankzij de informatieplicht voor ex-ANBI's. Deze informatieplicht is echter niet van toepassing wanneer, vlak voor het intrekken van de ANBI-status, de zetel van de ANBI naar het buitenland wordt verplaatst.

De vastgoedstichting

Bedrijven kunnen een stichting oprichten waarmee belastingheffing over vastgoed wordt vermeden. Het bedrijf richt dan een stichting op waar het volledige zeggenschap over heeft, doordat in de statuten van de stichting is opgenomen dat het bedrijf de bestuurders mag aanwijzen en ontslaan. De stichting koopt vervolgens een bedrijfspand en het bedrijf betaalt voor gebruik van het pand huur aan de stichting. Ondanks dat het bedrijf volledige zeggenschap heeft over de stichting, worden de verhuuractiviteiten van de stichting niet als onderneming voor de vennootschapsbelasting aangemerkt. Omdat de stichting niet vennootschapsbelastingplichtig is, wordt de huuropbrengst niet belast. Wel worden de huurkosten voor het pand bij het bedrijf van de fiscale winst afgetrokken. Hierdoor ontstaat er een aftrek- post in de vpb zonder dat de bate die er tegenover staat wordt belast. Op basis van schattingen van het ministerie van Financiën bleek dat in 2019 vastgoed in handen van instellingen met een waarde van ongeveer € 24 miljard niet werd belast, terwijl er wel indicaties zijn dat het vastgoed gelieerd is aan een bedrijf.

Stichting voor terbeschikkingstellingsregeling

Eenzelfde situatie kan zich voordoen wanneer een stichting geld uitleent aan een bedrijf of bedrijfsmiddelen, zoals machines, tegen een vergoeding ter beschikking stelt. In de inkomstenbelasting is het ‘ter beschikking stellen’ (zoals verhuren van bezittingen) belast, maar de vennootschapsbelasting kent geen ‘terbeschikkingstellingsregeling’. Dat deze ontwijkingsconstructie gebruikt wordt, is in ieder geval sinds 2003 bekend. Maar pas sinds de publicatie van het IBO-rapport ‘Vermogensverdeling’ is duidelijk dat het waarschijnlijk om grote bedragen gaat.

6. De stand van de klassenstrijd

Hoe ziet de klassenstrijd er in Nederland uit, als we die meten in vermogen, de verdeling van de baten in de economie, en het vermogen van de overheid om onwenselijke ontwikkelingen te corrigeren?

1: Er is een sterke concentratie van vermogen met vergaande zeggenschap over de economie bij de top van de vermogenspiramide.

De rijkste 10 procent, die nagenoeg al het aanmerkelijk belang bezit, heeft ook 56 procent van al het vermogen. Voor de andere 90 procent van de Nederlandse huishoudens bestaat driekwart van het vermogen uit de eigen woning, waar men meestal geen waarde of economische macht aan kan ontlelen. Als we de eigen woning uit het vermogen buiten beschouwing laten, zien we een enorme vermogensongelijkheid. In 2006 bezit de rijkste 10 procent 71,7 procent van het totale vermogen, in 2023 is dat gegroeid naar 77,1 procent. Dat komt grotendeels door de groei van de waarde van het aanmerkelijk belang, ondernemerskapitaal en effecten, al wisselt de mate waarin deze vermogensbestanddelen voor de groei verantwoordelijk zijn.

Ook zien we dat het vermogen van de rijkste 10 procent tussen 2006 en 2023 met 130 procent is gegroeid, terwijl het totale vermogen van de rest van Nederland slechts met 72 procent is gestegen. Het laat zien dat deze kleine groep veel beter dan de rest van Nederland in staat is om zijn vermogen te laten groeien. Zonder ingrijpen, door overheid of vakbondsmacht, wordt het verschil tussen de rijkste 10 procent en de rest van Nederland alleen maar groter.

2: Werken voor je geld wordt steeds minder gewaardeerd, terwijl inkomen uit vermogen steeds belangrijker wordt.

In hoofdstuk vier is de AIQ, een percentage waarmee de verhouding tussen de beloning van arbeid en kapitaal wordt weergegeven, kritisch tegen het licht gehouden. De AIQ is belangrijk, maar voor het beantwoorden van de vraag in welke mate arbeid in een maatschappij wordt beloond en dus gewaardeerd, is het beter om een alternatieve waarde te berekenen, waarbij de factor arbeid en kapitaal niet op verschillende wijze worden benaderd. Anders gezegd: voor beide groepen worden de kosten voor het reproduceren van de inbreng (arbeidskracht en productiemiddelen) niet van de opbrengsten afgehaald. Wanneer je op deze manier een nieuwe waarde berekent, die wij de WerkWaarderingsWaarde noemen, dan zie je dat dit percentage is afgenomen van 68,8 procent in 1995, naar 60,0 procent in 2023. Kort samengevat toont dit aan dat de waardering voor werken flink is afgenomen.

3: De overheid corrigeert dit niet.

Belasting op vermogen speelt een steeds kleinere rol in de overheidsinkomsten, en met enige regelmaat zijn er ontwikkelingen die de capaciteit om vermogensongelijkheid met belastingen te verkleinen verder laten afnemen. Het Kerst-arrest van de Hoge Raad, waarbij een hoogst riskante belastingheffingsstrategie definitief werd afgeschoten, heeft de vermogensbelasting voor een belangrijk deel stilgelegd. Een dergelijke belastingvakantie voor werkenden is ondenkbaar. Ook andere regelingen, zoals de bedrijfsopvolgingsregeling en de familiestichtingen, bieden de vermogenden alle ruimte om hun vermogen veilig te stellen.

Deel 2

Over het verenigen van de werkende klasse

7. ‘De meest revolutionaire én antirevolutionaire klasse’

Een gesprek met socioloog Dan Evans over de kleine zelfstandigen en de hoogopgeleiden

Voor het verenigen van de werkende klasse is het belangrijk om een goede analyse te maken van wie daar allemaal deel van uitmaken, met welke problemen zij te maken krijgen en hoe zij tegen de wereld aankijken. Iemand die veel over deze vragen nadenkt is de socioloog Dan Evans. Hij deelt de werkende klasse grofweg op in drie groepen. Aan de top zijn er de managers en professionals die maar al te vaak de belangen van de bezittende klasse behartigen. Onderaan zit de arbeidersklasse, waarbinnen de socioloog een groep ziet die het steeds moeilijker heeft. De meeste aandacht heeft hij voor de mensen die tussen deze twee groepen inzitten. Karl Marx noemde deze mensen in zijn tijd de kleinburgerij. Evans deelt deze groep in zijn boek op in twee delen: een groep ondernemers, en een groep neerwaarts mobiele hoogopgeleiden. Het WB van de SP zocht hem op in Wales, waar we uitgebreid met hem spraken over wat zijn analyse betekent voor het verenigen van de werkende klasse.

Bart Linssen (BL): Waarom heb je een boek geschreven over het belang van een moderne klassenanalyse?

Dan Evans (DE): Toen ik begon aan mijn promotieonderzoek over nationale identiteit en sociale klasse in mijn geboortestad Porthcawl, richtte ik me voornamelijk op studies over nationale identiteit. De mensen in Porthcawl omschreef ik als middenklasse. Maar voordat ik klaar was, raakte ik ervan overtuigd dat die omschrijving helemaal niet goed past. Deze mensen maken deel uit van een zeer specifieke groep, met een onderscheidende politieke visie.

Na mijn promotie werkte ik een tijdje in de academische wereld, ging andere dingen doen, en toen was daar plotseling dat enorme breekpunt: Brexit. In mijn academische kring kende men niemand die voor Brexit stemde. De manier waarop ze spraken over de Brexit-stemmers was bijna antropologisch. Alsof ze dachten: wie zijn die mensen? Terwijl ik maar naar mijn Facebook behoefde te gaan, waar iedereen met wie ik vroeger op school zat zei: we moeten de EU verlaten.

Ik voelde steeds meer ongemak bij de manier waarop mensen spraken, en nog steeds spreken, over de Brexit-stemmers. Je zag bijna de radicalisering van de tegenstemmers. Waarbij ze iedereen die voor vertrek stemde zagen als nationalistisch, racistisch, chauvinistisch en achterlijk. Maar dat is echt niet waar de meeste van deze mensen voor staan. Dus begon ik te denken: als ik kan praten over de plek waar ik vandaan kom en, laten we eerlijk zijn, het enigszins kan verdedigen, dan zou dat echt kunnen helpen om veel van wat er gaande is in de Britse politiek te verklaren.

BL: Had je nog meer redenen om het boek te schrijven?

DE: Ja, de algemene achteruitgang van klassenanalyse en het vager worden van het begrip klasse. Een tijdje lang was ik actief in de campagne van Jeremy Corbyn. Daar spraken mensen over zichzelf alsof ze ‘de voorhoede van de arbeidersklasse’ waren. En ik dacht: dat zijn jullie helemaal niet. Waarom dan precies niet wordt pas duidelijk als je wat specifiekere bent over hoe klasse in elkaar zit. Het erkennen van deze misidentificatie helpt de mislukkingen van moderne linkse bewegingen te verklaren. Dus niet alleen Corbyn, maar ook Sanders, Podemos, Syriza, de hele nieuwe linkse golf.

Natuurlijk is het niet alleen de linkerkant. De klassenanalyse van de Britse politieke opiniemakers, de journalistiek en de academische wereld is ook erg onbehelpzaam. Ze spreken over de rode muur, met Brexit als een soort arbeidersklasserevolutie. Ze herkennen gewoon niet wat er echt aan de hand is. En ze verwarren met enige regelmaat de arbeidersklasse met de zelfstandigen. Als je kijkt naar de gegevens over de Brexit-stem, en kijkt wie er op Ukip en de Brexit Party heeft gestemd, of nu voor Reform, dan zie je dat de belangrijkste pijler de kleinburgerij is.

Deze klasse is enorm invloedrijk in het Britse politieke leven. Het was de pijler van het Thatcherisme, wat de enorme culturele revolutie in het Britse leven was. Je kunt de Britse politiek eigenlijk niet begrijpen als je geen duidelijk idee hebt van wie deze groep is, hoe zij in elkaar zitten, wat hun wereldbeeld is. Ze hebben zulke sterke meningen over dingen zoals de staat, overheidsbureaucratie, maar ook monopoliekapitaal. En dan is er ook nog de manier waarop ze de arbeidersklasse zien, als profiteurs en dergelijke. Dit kleinburgerlijke wereldbeeld of ‘Weltanschauung’ is ontzettend dominant in de moderne politiek in heel Europa.

BL: Kun je voorbeelden geven van hoe deze politieke invloed eruitziet?

DE: De gele hesjes in Frankrijk, de boerenprotesten in het VK, Nederland en Duitsland, de truckerprotesten in Canada, de mensen die het Capitool bestormden in de VS. Ze komen allemaal uit hetzelfde milieu. Ze hebben bijna allemaal dezelfde opvattingen. Door hen te begrijpen als wat ik de oude kleinburgerij noem, kunnen we de richting van de moderne politiek beter begrijpen.

Het helpt ook om het neoliberalisme beter te begrijpen, dat vaak wordt afgeschilderd als een vage politieke gebeurtenis die er ineens kwam. Het Thatcherisme heeft zó'n duidelijk klassekarakter. Thatcher zelf was de personificatie van de kleinburgerij. Er zijn talloze profielen door journalisten, in de jaren zeventig en tachtig, met mensen uit de Torypartij die zeggen dat ze een kleinburger was. Haar zwaartepunt lag in deze klasse, en ze wilde hun standpunt dominant of hegemonisch maken. En dat lukte. Denk aan de angst voor criminaliteit, of de roep om strengere straffen.

BL: Als iemand zonder sociologische opleiding vind ik termen als kleinburgerij nogal onhandig. Ze lijken eerder te verwijzen naar een bepaalde tijd in de geschiedenis dan naar de eigenschappen van een bepaalde groep in de maatschappij.

DE: Ja, dat ben ik met je eens. Het is best bizar. Wat dat betreft ben ik ook erg blij dat het boek enig succes heeft gehad. Want als het met wat meer afstand beschouwd, is het een boek met archaïsche klassencategorieën die op de moderne wereld worden toegepast. Er valt iets voor te zeggen om andere termen te gebruiken, of daar in ieder geval niet al te moeilijk over te doen.

BL: In welke mate hou je vast aan de klassieke marxistische klassenanalyse?

DE: Het ligt voor een groot deel aan het niveau van de analyse. Als ik eerlijk ben, heb ik mezelf altijd als een marxist beschouwd, maar in een vage zin, omdat ik geïnteresseerd was in de politieke geschriften. Ik had 'Het Kapitaal' niet gelezen, ik had niet alle teksten over meerwaarde gelezen. Mijn belangrijkste basis in klasse was de Franse socioloog Pierre Bourdieu en de culturele dimensies van klasse. Later moest ik het marxistische materiaal er een beetje invoegen.

Ik denk dat het belangrijk is om te weten dat mijn academische achtergrond de culturele dimensies van klasse is. Hoe klasse werkt en in het dagelijks leven wordt beleefd, is waar iets waar Bourdieu veel over schrijft. Het viel me altijd op toen ik mijn promotieonderzoek deed dat Bourdieu stelt: ik ben het eens met marxistische ideeën over klasse in algemene zin. Maar de manier waarop Marx over klasse praat kan een beetje voelen alsof je een bioloog bent, die praat over een of ander insect.

De manier waarop ik klasse begrijp, is door te kijken naar het dagelijks leven en de interactie tussen mensen. Meer en meer begon ik te denken dat als ik het niet eens ben met Marx' opvattingen over klasse of als ik denk dat we die opvattingen moeten bijwerken, het me niet echt uitmaakt of mensen denken dat dat me een slechte marxist maakt. Het is best bevrijdend om dat te denken. Voor mij is Marx' werk een gereedschapskist in plaats van een Bijbel. Als socioloog wil ik naar het dagelijks leven kijken en zien hoe ik dat kan begrijpen met behulp van theorie. Dan ga je ook kijken hoe je de theorie kunt verbeteren aan de hand van wat je in dat dagelijks leven ziet. Als het niet past, dan is het je plicht als socioloog om te zeggen: dit kan verbeterd worden.

BL: Hoe verhouden materialisme en cultuur zich met elkaar in jouw analyse?

DE: Er is deze bijna onoverbrugbare kloof tussen materialisten en culturalisten. Tussen de oude marxisten, en de mensen die praten over Bourdieu, cultuur, het dagelijks leven en esthetiek.

Aan de ene kant praten sociologen over de veranderingen in de economische basis en de overgang naar een diensten-economie. Je hebt een enorme groei in kantoorwerk, banen voor management en professionals. Daarom bevinden steeds meer mensen zich in wat tussenklassen of de middenklasse genoemd kan worden. Dit wordt bijna als vanzelfsprekend beschouwd in sociologische academische kringen. Aan de andere kant heb je een activistische of soort van marxistische analyse die nog steeds resoluut vasthoudt aan het classificeren van iedereen als werkende klasse. De academici lijken het prima te vinden om gewoon te beschrijven waar ze in geïnteresseerd zijn. Terwijl de activisten deze categorieën gebruiken voor mobilisatie en organisatie. Ik probeer die kloof te overbruggen in mijn boek.

BL: Voor mensen op links kan een serieuze klassenanalyse soms best confronterend zijn. Veel mensen actief in moderne linkse partijen of vakbonden behoren niet meer tot de klassieke arbeidersklasse, maar eerder tot een van de andere groepen.

DE: Ik denk dat dit belangrijk is. Ik heb geprobeerd om weg te blijven van klasse als morele categorie. Als je bent

opgegroeid in het socialistische milieu, zie je klasse op een morele wijze. Er is een drang om te denken 'Ik ben de echte arbeidersklasse' en alle anderen in de politiek behoren tot de professional- en managementklasse. Als ik met promovendi of academici spreek, hebben ze bijna allemaal een kant-en-klaar verhaal over hun eigen interne rechtvaardiging van hoe ze deel uitmaken van de arbeidersklasse.

In het VK is dit niet alleen een links fenomeen. Hier is klasse een morele categorie, en iedereen wil arbeidersklasse zijn. Er zijn hele groepen mensen die naar een privéschool zijn gegaan, die werken in de City of London, die enorme hoeveelheden geld, kapitaal, rijkdom en bezittingen hebben. En die zeggen: nee, ik hoor echt bij de arbeidersklasse.

Natuurlijk veranderen sommige mensen van klasse. De realiteit is dat als je generaties lang een voet in een bepaalde klasse hebt, dit invloed heeft op je wereldbeeld. Dat betekent dat de cultuur van klasse belangrijk is.

BL: Welke klassen bestaan er in jouw analyse?

DE: Om te beginnen is er de traditionele elite, zoals de echte burgerij en de eigenaren van bedrijven. Je zou kunnen spreken van de ontwikkeling van een nieuwe feodale aristocratie, volledig gericht op het onttrekken van waarde (rent in het Engels – red.). Vervolgens heb je een zeer significant groeiende professional- en managementklasse waarvan de rol in feite is om de staat namens het kapitaal te beheren. Je ziet dat in de Labour Party, ze domineren lokale autoriteiten, politiek, de kunsten.

Sommige academici bekritiseren de professional- en managementklasse als idee omdat het managers en professionals samenvoegt. Maar in de jaren dertig waren professionals ongeveer vijf procent van de Britse beroepsbevolking, en nu zijn ze misschien wel de grootste categorie. Ook managers zijn een van de grootste groepen in de werkgelegenheidsstructuur geworden. Natuurlijk is er enorme interne complexiteit binnen deze groep. Dat gaat dan vooral over de verschillen tussen iemand die een echte manager is, en iemand anders die vooral een professional is. Of tussen een senior advocaat en leraar, en iemand die pas net komt kijken.

BL: Er zijn veel mensen die hebben gestudeerd, maar niet bij deze bovengroep horen.

DE: Daarom denk ik dat er een vervagende grens is tussen hen en de kleinburgerij. Er is een grote groep, de neerwaarts mobiele kantoormedewerkers, die ik de nieuwe kleinburgerij noem. Daarnaast is er de oude kleinburgerij, dus de kleine ondernemers of de ondernemersklasse. Deze groep is enorm gegroeid, met meer dan vijf miljoen zelfstandigen in het VK net voor Covid. Toen werden ze uiteraard meer dan wie dan ook geraakt door de pandemie. Vandaar dat ze oververtegenwoordigd waren op de anti-lockdown-marsen. Maar nu zijn ze weer gestegen tot ver boven de vier miljoen.

De rest is de arbeidersklasse. Een van de meest significante ontwikkelingen binnen deze groep is dat je een duidelijke, oude, bekwame, respectabele arbeidersklasse hebt die objectief gezien enorm krimpt. De staalfabriek in Port Talbot is net gesloten, de Ford-fabriek in Bridgend is gesloten. Dat heeft grote gevolgen voor deze groep. Tegelijkertijd heb je een enorme toename van wat Marx het lompenproletariaat noemde. Sommige academici noemen dit het precariaat, maar ik geef de voorkeur aan de Marxistische naam. Dit zijn mensen die snel wisselen tussen laagbetaald werk, vaak onzekere huisvesting hebben, soms in de gevangenis zitten, of een tijd dakloos raken. Het is wat mensen vroeger de ruwe arbeidersklasse noemden. En het is enorm gegroeid.

Ik geloof niet dat ik ze veel noem in het boek, waardoor ik niet zoveel tekst wijdt aan de impact die deze groep heeft op het naar rechts verschuiven van de samenleving, en dan met name op de oude kleinburgerij. De onderklasse is zichtbaar en groeit. Als je door Cardiff loopt, zie je het. Ik heb jaren met daklozen gewerkt. Het is zo tastbaar en enorme hoeveelheden middelen gaan naar deze laag van de samenleving. Ze hebben een ideologisch effect. Daarmee bedoel ik dat als je deze groep mensen niet had, die niet werken of regelmatig werkloos raken, dan zou je niet de aantrekkingskracht hebben van het beeld van de profiteur, de nietsnut en de luiaard, wat het Thatcherisme faciliteerde.

BL: Sommige radicaal rechtse partijen in Europa maken een klassenanalyse waarbij ze zich afzetten tegen de twee uitersten, wat zij noemen 'de parasieten aan de top en de parasieten op de bodem'.

DE: Ja, en dat is het wereldbeeld van de oude kleinburgerij in een notendop. Dat is het precies. Ze haten de bureaucratie. Ze haten politici die geld uitgeven aan dingen zoals diversiteitsinitiatieven, waar Trump zich zo tegen verzet. En dan haten ze mensen die niet werken.

Dit dominante wereldbeeld is opvallend vergelijkbaar met het wereldbeeld in het VK in de late jaren zeventig en de jaren tachtig. Toen had je de ineensstorting van de verzorgingsstaat, en een enorme stijging van de werkloosheid. Stuart Hall schreef over het beheersen van de crisis, het spookbeeld van de zwarte overvaller in de binnenstad. That-

cher gebruikte die angst voor criminaliteit, van de opkomende onderklasse (het lompoproletariaat), om aan de macht te komen. Dat is precies wat er nu weer gebeurt in het VK, met Nigel Farage. Er is een enorme angst voor criminaliteit, en de criminaliteit neemt toe. Maar in plaats van de zwarte overvaller van Thatcher, heeft Farage de immigranten. Ze zijn een totem, de golem waarop iedereen zijn onzekerheden en woede over het systeem, over elites en criminaliteit kan projecteren. Ik ben er vrij zeker van dat Reform de volgende algemene verkiezingen gaat winnen, of op zijn minst zeer invloedrijk zal zijn.

BL: Hoe invloedrijk is die angst voor de onderklasse?

DE: Binnen Labour in het VK heb je Rachel Reeves die de uitkeringen aan het verminderen is, wat ze gebruiken om geld naar het militair-industriële complex te sluizen. Het is interessant om te zien hoe dit zich heeft ontwikkeld, omdat ze herhaaldelijk zeggen dat Labour de partij is van arbeiders en de arbeidersklasse. En niet de partij voor mensen die de hele tijd van uitkeringen willen leven. Ze zeggen dat sommige mensen met uitkeringen de boel belazeren. De reactie is echt interessant omdat mensen aan de linkerkant, of in ieder geval mensen die je op Twitter aan de linkerkant ziet, zeggen dat het afschuwelijk is om te bezuinigen op uitkeringen. Je ziet een hoop discussie over de vraag of armen hun situatie aan zichzelf te wijten hebben of niet.

Het feit is dat de verzorgingsstaat in het VK werd ondersteund door het idee van gedeelde opoffering. En omdat het werd betaald door bijdragen aan de nationale verzekering, was de verwachting dat iedereen werkte en bijdroeg. Het probleem op dit moment is dat je een enorme toename hebt van mensen die nooit als werkend worden gezien. Er bestaat morele paniek over intergenerationale werkloosheid, drie generaties van dezelfde familie die nooit hebben gewerkt. Ik denk niet dat dat per se waar is, maar het verhaal dat er mensen zijn die profiteren en iedereen voor de gek houden, is krachtig. Wat links niet begrijpt, is dat je geen functionerende verzorgingsstaat kunt hebben als mensen denken dat sommige mensen misbruik van je maken.

BL: Zie je daar een parallel met de weerstand tegen migranten?

DE: Ik ben ervan overtuigd dat de belangrijkste oppositie tegen immigranten in het VK niet geworteld is in racisme. Het is geworteld in het feit dat deze mensen nog niet hebben bijgedragen, maar wel sociale huisvesting en andere voordelen krijgen. Het is allemaal geworteld in verstoringen van de eerlijkheid van de verzorgingsstaat. Het debat over immigratie is zo hysterisch, dat mensen hier geen fatsoenlijk gesprek over kunnen voeren. Veel ervan komt terug op dat idee van de hardwerkende meerderheid waar de lage middenklasse altijd aan vast heeft gehouden. Ze dachten altijd dat de arbeidersklasse lui was. Thatcher verachtte de arbeidersklasse echt. Ze dacht dat ze lui waren, dat ze communisten waren, militanten.

Als je met de mensen spreekt die ik voor mijn boek en mijn promotieonderzoek heb gesproken, hoor je dat iedereen het belangrijk vindt dat je moet werken. En als je een uitkering hebt of wat dan ook, is dat omdat je lui bent. De publieke opinie in de samenleving is veranderd rond de situatie van de armsten. Het idee dat de armen hun situatie aan zichzelf te wijten hebben, overheerst tegenwoordig. En ik weet niet hoe je dat als linkse politieke partij zou kunnen veranderen. Want het is ook duidelijk dat mensen aan de linkerkant denken dat sociale voorzieningen onvoorwaardelijk moeten zijn. Dus dat het niet gekoppeld moet zijn aan bijdragen. Ik weet niet hoe een socialistische regering daarmee zou moeten omgaan.

BL: Is het zo slecht gesteld met het onderlinge vertrouwen en de solidariteit tussen mensen?

DE: Het is een ingewikkelde kwestie. Als je gehandicapt bent, een ongeluk hebt gehad, met pensioen bent gegaan of een kind bent, zou je nog steeds toegang moeten hebben tot uitkeringen. Dat vinden we menselijk. Maar het afkraken van profiteurs is een Britse nationale sport geworden. En het interessante is dat er veel etnografisch onderzoek is gedaan naar mensen die een uitkering ontvangen. Veel mensen die een uitkering ontvangen zeggen: 'Ik verdien de uitkeringen, maar al die anderen zijn lui.' Ze zeggen in feite dat we de uitkeringen moeten verminderen, omdat de meeste mensen er misbruik van maken. Dus zelfs de mensen die in die wanhopige positie verkeren, zetten zich af tegen hun lotgenoten die ze als profiteurs beschouwen.

Toen ik met daklozen werkte, zeiden veel van hen: 'Ja, ik ben dakloos, maar ik gebruik geen heroïne. Die mensen zijn nietsnutten.' Het is interessant hoe dat verhaal zo verraderlijk kan zijn voor het opbouwen van solidariteit tussen mensen. Er is empirisch onderzoek dat aantoonde dat de sociale cohesie en het vertrouwen in het VK zijn afgenomen na Thatcher, omdat de meeste mensen uiteindelijk denken dat andere mensen geen fatsoenlijke burgers zijn die bijdragen aan de samenleving. Ze denken dat andere mensen hen op een bepaalde manier dingen afnemen of profiteurs zijn. En dat is verschrikkelijk.

BL: Net zoals vrijwel iedereen vindt dat we 'echte vluchtelingen' moet opvangen, is er ook steun voor sociale voorzie-

ningen voor iedereen 'die daar echt recht op heeft'.

DE: Een van de problemen is dat, ondanks wat veel mensen aan de linkerkant zeggen, bijna alle mensen die zich verzetten tegen migratie niet als racisten te classificeren zijn. De manier waarop mensen over racisme denken is als de erfzonde, iets dat je in je hebt en dat je ongedaan kunt maken als je wilt, in plaats van iets dat gerelateerd is aan economische schaarste. Ik denk dat dit verkeerd is. Ik had nooit gedacht dat ik degene zou zijn die dit zou zeggen, maar ik denk niet dat oppositie tegen massale, ongecontroleerde migratie je op welke manier dan ook racistisch maakt. Er moet een zinnige discussie over immigratie zijn.

In het VK is het bijna het toonbeeld geworden van de ultra-linkerkant. Met borden die letterlijk dingen zeggen als 'open de grenzen', wat in wezen een pleidooi voor ongecontroleerde migratie is. Terwijl als je ziet waar ik vroeger werkte, in de daklozensector, alle spanningen duidelijk voortkomen uit de concurrentie om schaarse middelen. Mensen slagen erin om vol overtuiging te bezuinigen, met dodelijke gevolgen voor sommige mensen, maar tegelijkertijd te stellen dat het toevoegen van 900.000 tot 1 miljoen mensen per jaar geen invloed zal hebben op de levering van openbare diensten. Terwijl dat effect er natuurlijk duidelijk wel is. Net als de neerwaartse druk op lonen, vooral aan de onderkant.

De taak voor mij als commentator is om wanhopig te proberen deze discussies weg te halen van het moraliseren, omdat dit het probleem is dat Europa naar extreemrechts aan het drijven is. We zeggen in feite dat elke discussie verboden is. Je moet kunnen zeggen, als socioloog, als academicus, of als burger, dat migratie een neerwaartse druk heeft op lonen. Dat het invloed heeft op openbare diensten. Dus laten we een manier vinden om hierop te reageren op een manier die socialistisch is, die niet racistisch is. Dus die antiracistisch is. En die mensen samenbrengt met behulp van de vakbondsbeweging. En laten we een oplossing vinden die gaat over onze gemeenschappelijke menselijkheid en niet over racisme.

BL: De manier waarop je dit stelt, geeft mij het idee dat de discussie in het VK erg lijkt op die in Nederland, maar dan van jaren geleden. Op dit moment is er bijna geen Nederlandse politieke partij die pleit voor onbeperkte migratie.

DE: In het VK blijft het debat over migratie hangen in algemene hysterie. Je weet wel, aan de rechterkant gaat het over het stoppen van boten, over verkrachtingsbendes, dat soort dingen. En aan de linkerkant wordt het gedomineerd door ultra-linksen die pleiten voor open grenzen. Je zag ze vooral rond Jeremy Corbyn. De verstandige socialisten, die met een solidariteitsactie komen waarbij het zowel gaat om het recht op waardigheid, een eerlijk leven en non-discriminatie, maar die ook oog hebben voor de neerwaartse druk op lonen, bevinden zich nu bijna op een centristische positie. Wat ik de oude linkse positie zou noemen, is gewoon verloren gegaan in de hysterie.

BL: Het is opvallend hoe anders hierover wordt gedacht door mensen in linkse partijen en mensen in de traditionele arbeidersklasse. Hoe komt dat?

DE: Neem het profiel van iemand zoals Jimmy Dijk. Als je in zo'n kartonfabriek werkt, groeit al snel het besef dat er duidelijk een enorme kloof is tussen een activistische jonge linkse student en echte werkende mensen. Tegelijkertijd, als je nadenkt over hoe je deze mensen moet classificeren, zal er altijd een onderscheid zijn tussen hoe een socioloog klasse definieert en erover denkt, en hoe een politieke partij over klasse denkt. Zelfs als je accepteert dat er al deze gedetailleerde verschillen binnen de werkende klasse zijn, is je doel het mobiliseren van zoveel mogelijk mensen. Dan is het logisch om te praten over de werkende klasse in die brede zin, zoals de 99 procent, of 'voor de velen, niet de weinigen'.

BL: Waarom is het voor linkse politieke partijen belangrijk om rekening te houden met de verschillen tussen mensen binnen de werkende klasse? Wat kunnen we daarvan leren?

DE: Er is deze enorme tussengroep, dus mensen die tussen de absolute elite en de arbeidersklasse vallen. Ik baseer veel van mijn werk hierover op het werk van de socioloog Erik Olin Wright en het idee van gecompliceerde of tegenstrijdige klasseposities. Het idee is dat mensen tussen twee klassen kunnen zitten en verschillende belangen kunnen hebben, dus de belangen van beide klassen. Ik denk dat dat echt interessant is vanuit een organiserend perspectief, vooral als je kijkt naar mensen zoals toezichhouders en voormannen in fabrieken.

Deze leidinggevendens zijn het klassieke voorbeeld. In 'De volgende stap', een pamflet dat in 1911 werd geschreven door anarcho-syndicalistische mijnwerkers in Zuid-Wales, was een van hun belangrijkste eisen dat ze hun voorman wilden kiezen. Omdat ze ervoor wilden zorgen dat de voormannen aan hun kant stonden. Om te voorkomen, zoals het lied zegt: 'The working class can kiss my ass, I got the foreman's job at last.' Thatchers strategie was dat ze deze mensen, met tegenstrijdige klassenbelangen, wilde losweken van de werkende klasse. Kunnen we ze hun gemeente-

woning laten kopen? Kunnen we ze aandelen in het bedrijf laten kopen? Kunnen we hun solidariteit met de rest van de arbeiders ondermijnen?

BL: Het is bij succesvolle acties van de vakbond vaak nog steeds van strategisch belang om de leidinggevendenden mee te krijgen.

DE: Als je kijkt naar de staking van de postbodes, die ik volgde voor mijn werk in 2022-2023, was de vakbond van de toezichthouders apart. De manager die toezicht hield op andere managers, zat in een andere vakbond. Ze kregen veel financiële prikkels van Royal Mail tijdens de staking van de postbodes, zodat ze door zouden werken en de staking zouden breken. Dat is precies wat ze deden. Dit soort dingen gebeuren vaker. Denk aan de staking van de Fiat-werknemers in Turijn, waar de managers en ingenieurs de staking ondermijnden door terug aan het werk te gaan. Er zijn talloze voorbeelden in de geschiedenis waar de voormannen degenen zijn die een staking ongedaan maken.

Bij de mijnwerkersstaking in het VK in 1984 waren de Association of the White Collar Mine Workers, die boven de grond werkten, in gesprek met de National Union of Miners om samen te gaan staken. Uiteindelijk zeiden ze nee, kregen ze enkele toezeggingen in de kolenraad en zeiden ze: we gaan niet staken. In jaren later openbaar gemaakte documenten zegt de Thatcher-regering dat als deze groep mensen zou gaan staken, ze wel moesten toegeven, omdat men dan de mijnen niet draaiende kon houden. Dus ze stonden op het punt de regering te breken. En ze lieten zich tegen elkaar uitspelen.

BL: Op links is men geneigd om zich juist af te zetten tegen de leidinggevendenden, met name de managers.

DE: Het is echt interessant om na te denken over die laag van mensen. Thatcher werkte heel hard om ze los te weken. Mijn werk is ook sterk geïnspireerd op het werk van de socioloog Nicos Poulantzas, die in feite zegt dat je functie ideologische effecten heeft. Dus als je functie is om andere arbeiders harder te laten werken, of als je functie is om toezicht te houden op anderen, dan is de kans groot dat je het idee gaat internaliseren dat je anders bent dan de andere arbeiders. Wat ik in het boek wilde laten zien, is dat je over deze dingen iets meer moet nadenken. Het zijn abstracte vragen, maar vanuit een organiserend of vakbondsperspectief hebben ze enorme effecten.

Het kan heel ingewikkeld zijn. De vakbond waar ik momenteel lid van ben, de academische vakbond UCU, hanteert een industriële benadering waarbij iedereen lid kan worden van de vakbond. Dus je staat op de stakingslijn met managers en professoren. En ik denk dat dat echt ingewikkeld is omdat je niet noodzakelijk altijd dezelfde belangen hebt als sommige van deze mensen. Het is best vreemd om in een vakbond te zitten met iemand die je kan aannemen en ontslaan. Dus ik heb zeker niet alle antwoorden op dit alles, maar ik wilde gewoon echt het gesprek beginnen. De toezichthouders en de voormannen en de politieagenten en de soldaten, ze worden vaak overgeslagen in het brede verhaal van de 99 procent of de mensen versus de elite.

BL: Zie je dit soort effecten ook in de publieke sector?

DE: De meeste gegevens tonen aan dat je deze ideologische effecten bijvoorbeeld ook ziet bij mensen die uitkeringen verstrekken. Het heeft een ‘zij versus wij’ effect. En het is wederzijds. Mensen die aan de ontvangende kant van deze bureaucratische structuur staan, zien de andere persoon als ‘zij’. Wat je uiteindelijk krijgt, is dat bijvoorbeeld veel mensen die in de frontlinie van dakloosheid werken, een hekel krijgen aan daklozen. Omdat je de hele dag met deze groep mensen werkt, word je steeds minder meelevend. Je raakt steeds meer opgebrand en wordt steeds minder tolerant.

En het is wederzijds. Het boek ‘The Uses of Literacy’ van Richard Hoggart vat het heel goed samen. Hij zegt dat er binnen de arbeidersklasse dit idee van ‘zij en wij’ bestaat. Er is een onzichtbare scheidslijn, maar iedereen weet wie ‘zij’ zijn en wie ‘wij’ zijn. Zo praat hij over de dokter binnen de gemeenschap, die duidelijk cultureel en sociaal totaal apart staat van de gemeenschap. Maar omdat zijn functie vriendelijk en behulpzaam is, wordt hij als het ware beschouwd als onderdeel van de gemeenschap. Buiten het werk zou hij dat niet zijn. Dat vind ik echt interessant, omdat het het narratief van de werkende klasse versus de elites ingewikkelder maakt.

BL: Wat voor inzichten levert dat je op?

DE: Ik praat hier veel over met een vriend die werkt voor een grote Britse vakbond. We lachen om mijn vakbond, de academische vakbond, die wordt gedomineerd door mensen uit de professional- en managementklasse. Het belangrijkste element daarin is deze nieuwe kleinburgerij: totaal chaotisch, bijna onmogelijk te organiseren, met zeer individualistisch gedrag. Ik zie niet hoe deze groep echt een leidende rol kan spelen. Ik denk dat het geleid moet worden door wat er nog over is van de geschoolde arbeidersklasse.

BL: Wat onderscheidt de nieuwe kleinburgerij van de arbeidersklasse? Strengere marxisten zouden zeggen: ze hebben

geen productiemiddelen in bezit, en moeten werken om te overleven.

DE: Wat hebben neerwaarts mobiele afgestudeerden gemeen met een loodgieter, elektricien of iemand in de bouw? Vooral gezien het feit dat ze duidelijk verschillende politieke opvattingen hebben? Wat is dan de arbeidersklasse? Wat maakt de arbeidersklasse speciaal? Want wat ik eigenlijk zeg, is dat deze groep niet het proletariaat is.

Er is een geweldig boek, ‘Old Gods, New Masters’ van Mike Davis, waarin hij in feite zegt dat een van de dingen die Marx niet bijzonder goed doet, is identificeren wat het is dat het proletariaat zo speciaal maakt. Want wat maakt deze klasse zo revolutionair? Dat wordt wel gesuggereerd in ‘Het Communistisch Manifest’, en je kunt er delen uithalen. Zie het als een scoreformulier, met vier onderdelen. Eén is dat het zijn collectiviteit voelt in de werkplaatsen. Het bouwt zijn samenwerkingsverbanden in de vakbonden en begint zich bewust te worden van zichzelf. Twee is het samenwerkende leven in de vakbonden. Drie is dat het polytechnisch is, het kan de samenleving daadwerkelijk runnen omdat het de vaardigheden heeft. Dus daarom kan het de samenleving transformeren in een communistische of socialistische samenleving. En vier is dan het feit dat het niets te verliezen heeft. Want het heeft geen eigendom, geen bezittingen.

Dit alles wordt duidelijk wanneer je je realiseert dat Marx en Engels destijds het potentieel van het proletariaat vergeleken met de door de kleinburgerij geleide revoluties in Duitsland en Beieren. Volgens hen is deze groep mensen erg gevaarlijk. Ze zijn chaotisch en gewelddadig. Ze zijn altijd bereid om de samenleving te transformeren, maar ze willen eigenlijk niet echt afrekenen met het kapitalisme. Omdat ze zich verzetten tegen een gebrek aan democratie en de macht van de monopolisten. Maar ze willen eigenlijk terug naar het zijn van een kleine ambachtsman, en tegelijkertijd niet worden vernietigd door het monopoliekapitalisme. Ze willen de samenleving niet noodzakelijkerwijs transformeren in een socialistische samenleving. En ze willen ook hun status niet verliezen. Tegenover hen definieert Marx het proletariaat.

BL: Dus als je dan kijkt naar de nieuwe kleinburgerij, onderscheidt deze zich op dezelfde manier. Er is sprake van een sterk geïndividualiseerd leven. Men heeft maar beperkt de macht om de samenleving te runnen, en stakingen kunnen vrij eenvoudig worden genegeerd. En ze hebben wel degelijk bezit, namelijk hun status en diploma’s, waarmee men ook een belang bij de status quo heeft.

DE: Alle vier de elementen die Marx en Engels noemen, maken het proletariaat in technische zin speciaal, namelijk dat het een revolutionair potentieel heeft. Met deze kijk op klasse zie je dat de nieuwe kleinburgerij meer gemeen heeft met de oude kleine bourgeoisie. Met name cultureel valt dat op, dus het individualisme en de focus op individuele sociale mobiliteit. Tegenwoordig komt hun politiek niet voort uit het willen transformeren van de samenleving in een communistische of socialistische maatschappij. In plaats daarvan willen ze gewoon dat dingen een beetje eerlijker zijn.

Beide groepen vinden sociale mobiliteit belangrijk. Mensen willen professor worden, of een topadvocaat. Ze willen niet werken in de detailhandel of een koffiebar. Want ze zijn hoogopgeleid. Daarmee hebben ze een belang in de status quo. De socioloog Charles Wright Mills zegt dat voor de witteboordenwerkers hun opleidingskwalificaties net zo belangrijk zijn als eigendom voor de oude ondernemers. Dus ze zijn allemaal kleinburgers. De oude kleinburgers hebben hun werkplaats, het kapitaal, het huis, en de nieuwe kleinburgerij heeft hun kwalificaties, hun cultureel kapitaal. En uit die drang naar sociale mobiliteit komt een diep individualistische instelling voort, die botst met het collectivisme van de arbeidersklasse.

BL: Wat is het gevolg daarvan voor socialisten?

DE: De wens voor sociale mobiliteit en het individualisme vertaalt zich in behoorlijk chaotische politiek. Er is weinig discipline, men wil eigenlijk naar niemand anders luisteren. Ze willen hun belangen niet ondergeschikt maken aan die van iemand anders. Als je veel van wat mensen wilden tijdens het Corbyn-tijdperk ontrafelt, ging het niet om een eerlijkere samenleving. Het ging vooral over frustratie over het uitblijven van sociale mobiliteit, en de ervaring van neerwaartse sociale mobiliteit.

Nu denk ik dat ik misschien een beetje oneerlijk was in hoe ik hierover schreef in het boek. Als je veel omgaat met activisten, krijg je vanzelf een hekel aan ze. Aan hun individualisme, waar politiek vooral een carrière is. Dat overkwam mij tenminste. En dat lees je terug in mijn werk. Maar wat er op de lange termijn gebeurt, is dat er een mengeling zal zijn van de nieuwe kleinburgerij met de arbeidersklasse. Omdat er bijna vijf miljoen afgestudeerden in het VK zijn in niet-hoogopgeleide functies, wat gewoon tragisch is. Dit zijn een hoop gefrustreerde mensen, voor wie er geen beweging uit die niet-hoogopgeleide functies is. Niemand beweegt.

BL: In hoeverre praat je hier over je eigen ervaring?

DE: Ik heb nu een academische aanstelling, maar dat is bijna als het winnen van de loterij. Het is alsof je slaagt als voetballer of acteur. Van alle mensen die dat willen, zijn er zoveel voor wie de economische situatie nooit beter zal worden. En ik denk dat er een fragmentatie gaat plaatsvinden van deze nieuwe kleinburgerij. Sommige mensen krijgen toegang tot kapitaal, uit erfenissen of andere steun van familie. Als ze uit een welgestelde familie komen, kunnen ze een huis kopen en waarschijnlijk een comfortabel leven leiden. Tegelijkertijd heb je een andere groep mensen, die dat vangnet niet heeft. Zij worden de arbeidersklasse. Ze kunnen een hoger cultureel kapitaal hebben, en andere levenservaringen. Maar realistisch gezien zullen zij het gezicht van de arbeidersklasse worden.

Toen ik actief was in de Corbyn-campagne, was er een deel van mij dat tegen de activisten daar wilde zeggen: ja sorry maat, maar je bent niet de arbeidersklasse. Ik zie het grappige er ook wel van in dat ik zeg dat klasse geen morele categorie zou moeten zijn, en dat ik dat zelf niet volhoud tegen deze activisten. Natuurlijk zit er in die opmerking van mij enige moraliteit. En dat is hypocriet. Maar dat vind ik niet zo erg.

Als mensen willen zeggen dat ze deel uitmaken van de arbeidersklasse, dan ga ik niet zeggen: 'Je bent het niet omdat je een diploma hebt.' Dat onderscheid zal op de lange termijn minder belangrijk worden. Deze groep wordt geproletariseerd en de barrières tussen hen en de oude arbeidersklasse zullen cultureel zijn. Maar ik denk dat mensen economisch gezien hetzelfde zullen zijn. Dus dat mensen tot in hun dertiger jaren huren, en geen bezittingen hebben.

BL: Een andere grote ontwikkeling is de opkomst van zelfstandigheid, wat de ondernemersklasse verandert. En dat is enorm ingewikkeld, bijvoorbeeld omdat veel zelfstandigen hun zekerheid halen uit hun partner met een vaste baan.

DE: Er is een hoofdstuk dat het boek niet heeft gered, omdat mijn redacteur me duidelijk maakte dat het boek al veel te lang en theoretisch was. Dat hoofdstuk zou gaan over de familiestructuur. Het idee daarachter was dat veel mensen praten over het afschaffen van het kerngezin en het patriarchaat. Maar wie is de groep die het meest geobsedeerd is door het kerngezin, huwelijk en voortplanting? Het is de oude kleinburgerij. Omdat je je familie nodig hebt om deel te nemen aan het bedrijf, dat de kinderen vervolgens erven.

Al mijn vrienden in Porthcawl, mensen die in de kleine bedrijven werken, werken vanaf hun tiende jaar. Ze werken en dat produceert uiteraard een bepaalde kijk op onderwijs. Formeel onderwijs wordt minder relevant omdat je in het familiebedrijf gaat werken. Opvallend is dat er binnen deze groep veel spanning is, nu het de kinderen soms niet lukt om bijvoorbeeld het Italiaanse restaurant van de familie open te houden. Het blijkt te moeilijk, of ze willen het niet doen, en het bedrijf stort in.

Het is interessant dat je het hebt over het hebben van één persoon om de andere persoon te faciliteren om zelfstandig te zijn. Het gebeurt zeker. Je ziet het ook veel in de academische wereld, waar veel mensen met onzekere contracten werken. Ik vraag me soms af: hoezo ben je niet zo gestrest en bezorgd zoals ik? Dat komt dan vaak doordat ze een rijke partner hebben, of een partner die een goedbetaalde baan heeft. Het stelt mensen in staat om te werken in deze preciaire banen, zoals in de kunsten, in de academische wereld en journalistiek. Het wordt gefaciliteerd door familie, of het nu een partner is of geërfd vermogen.

BL: Je stelt dat kleinburgerij een enorm invloedrijke klasse is geweest, historisch gezien. Waardoor ben je daarvan overtuigd geraakt?

DE: Ik heb hier veel over nagedacht sinds het boek. En ik denk dat ik nu nog verder zou gaan en waarschijnlijk nog uitgesprokener zou zijn met mijn stelling. Als we teruggaan naar Mike Davis' uiteenzetting over wat de arbeidersklasse de revolutionaire klasse maakt, dan zou ik stellen dat het eigenlijk de kleinburgerij is die de veel invloedrijkere klasse in de geschiedenis van de wereld is geweest. En dus zijn zij eigenlijk de meest revolutionaire klasse. Het ingewikkelde is dat zij ook de meest antirevolutionaire klasse zijn geweest.

Als je kijkt naar de geschiedenis van de klassenstrijd, als je kijkt naar de meest oppositionele groepen, zoals in alle revoluties en opstanden die in het VK hebben plaatsgevonden, de Levellers, de Chartist-opstand, de vroege Owenistische socialisten, sommige anarchistische groepen, de Merthyr Rising, de Luddites. Of neem de nationale bevrijdingsbewegingen zoals in de Derde Wereld. Fascisme. Het Thatcherisme van de jaren tachtig en de ontwikkelingen die we nu zien. Geen van hen zijn proletarische bewegingen geweest.

Om het nog controversiëler te maken, zou je kunnen kijken naar de periode waarin het ideale proletariaat opkomt. Dat is aan het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw. Iedereen werkt in grote fabrieken, en er zijn enorme, sterke vakbonden. Je zou kunnen beweren dat deze periode, als gevolg van de vakbondsbureaucratie, neigt naar klassencompromis. Ja, je wint enorme concessies, en je creëert in feite de verzorgingsstaat. Maar het creëert niet echt revoluties.

Het creëert gewoon een vakbond. Deze zeer krachtige arbeidersklasse wint veel concessies van het kapitaal, die de samenleving ten goede vormen. Maar behalve de Russische Revolutie blijkt het proletariaat geen revolutionaire klasse.

Ik meen dat het Lenin of Trotski was die zei dat de gevaarlijkste klasse of degene die het meest gewelddadig en onvoorspelbaar is, zeker altijd de kleinburgerij is geweest. Lenin vond ze ongedisciplineerd en chaotisch, en dat waren ze zeker. Als je kijkt naar bijna alle opstanden, dan zijn de mensen die ze starten niet de mensen die we zouden beschouwen als het ideale proletariaat. Het zijn vrijwel altijd semi-proletariërs en ambachtslieden geweest.

BL: Tegelijkertijd is juist de Sovjetdreiging van enorm belang geweest voor de ontwikkeling van de verzorgingsstaat in West-Europa.

DE: Ja, de kanttekening bij de uitspraak die ik zojuist heb gedaan, is dat de Sovjet-Unie uiteraard een enorme invloed heeft gehad op de wereldpolitiek, ver buiten de Sovjet-Unie. Net zoals de dreiging van communistische partijen in Italië en Frankrijk echt alle klassencompromissen van de elites aandrijft. Maar dat laat onverlet dat Lenin, Trotski en Gramsci echt bang waren voor de kleinburgerij. Omdat ze 'crazy' zijn. Ze gedragen zich ongedisciplineerd, vernielden dingen. Men vormt straatbewegingen, er is geweld, en natuurlijk het fascisme. Als je nu kijkt naar wat er gebeurt met de straatbewegingen in Europa, denk je: nou, dit is precies hetzelfde.

BL: Verklaar je zo ook waarom veel linkse mensen moeite hebben met de manier waarop de boeren demonstreren? Zij leggen snelwegen stil en steken de boel in de hens.

DE: Ja. Het is woede. In Londen voerde men een belasting in op voertuigen met hoge uitstoot. Dat werd gezien als iets dat vooral de vakmensen trof. Dus in plaats van een petitie of een protest of een mars of wat dan ook, begonnen mensen onmiddellijk de camera's op te blazen of ze met kettingzagen neer te halen. Er is een manier van politiek bedrijven waar de moderne linkerzijde grotendeels van vervreemd is. Deze mensen denken gewoon: ik vind dat niet leuk, ik ga het gewoon kapot maken. En mensen aan de linkerkant zeggen dan: nee, dat kun je niet doen, je moet deze procedure volgen en dergelijke. Terwijl het voor deze mensen pas echt politiek wordt als het volledig buiten de bureaucratische structuur om gaat. Het is een extreem directe vorm van politiek.

Over de Nederlandse boeren gesproken: ik schreef een paper met een bevriende collega uit Athene, waarin we de Nederlandse boerenprotesten gebruikten als een voorbeeld van hoe grote boerderijen en het grootkapitaal in staat zijn om echt kleine boeren aan zich te binden die eigenlijk niets met hen gemeen hebben. Ze vormen een soort van hegemonie onder het idee van die landbouwidentiteit. Dat is ook in Amerika gebeurd. Net als in het VK.

Een van de problemen is dat mensen de boerenprotesten zagen, en onmiddellijk dachten: boeren zijn allemaal rechts. Ze zijn allemaal gek. Ze zijn allemaal Tories. Wat ik graag had willen zien, is dat een vakbondsleider naar de boeren in het VK en in Wales zou gaan en zou aangeven dat de nationale NFU, de Farmers Union, zegt: we zijn allemaal geïnteresseerd in wat jullie doen. Maar uiteraard was er niets van dat alles.

BL: De Nederlandse boeren zijn ontzettend succesvol in het behalen van resultaten met hun acties. Al tijden zijn zij voor hun bedrijvigheid afhankelijk van allerlei soorten subsidies. Andere groepen krijgen dit soort steun niet zo snel voor elkaar. Is dat in het VK ook zo?

DE: In Wales werd er wetgeving ingevoerd die werd gezien als iets dat boerderijen zou treffen. Waarschijnlijk treft het alleen de grotere boerderijen, maar het werd gezien als een aanval op alle boerderijen. Wat ik interessant vond, was dat op hetzelfde moment dat de boerderijen worden bedreigd, de staalindustrie op instorten staat, zoals in Zuid-Wales. Zij worden duidelijk bestuurd door Unite en GMB: de vakbonden. Daar gebeurt dus helemaal niets. Ze doen in feite niets. Ze riepen wel op tot een staking, maar die vond niet plaats. Vergelijk dat met die landbouwwetgeving. Die wordt aangekondigd en binnen een paar dagen blokkeren de boeren wegen, verspreiden ze overal stront en vallen ze politici lastig. Raad eens wie er wint. De Welshe regering gaf onmiddellijk toe.

Je zou kunnen zeggen dat het heel anders is, omdat je alleen de Welshe regering aanvalt, terwijl de staalwerkers structureel geen hefboom hadden omdat Tata Steel in het buitenland is gevestigd. Maar het is interessant in termen van de tactieken en de strategie. Ik zeg niet dat de ene radicaler is dan de andere, maar het is heel interessant dat de manier waarop ze dingen doen zo vreemd is voor mensen. Het feit dat de zogenaamde linkerzijde zich zó ongemakkelijk voelt bij boeren en het platteland, dat elke kans om een vorm van alliantie te ontwikkelen onmiddellijk werd gemist. Dit stelt grote boeren en grootkapitaal, mensen die enorme hoeveelheden land bezitten, in staat om op de een of andere manier gemeenschappelijke grond te vinden met mensen met wie ze niets gemeen hebben.

BL: De boeren zijn geen uitzondering. Het is opvallend dat kleine bedrijven in Nederland institutioneel zo verbonden

zijn aan de belangenverenigingen van het grootkapitaal.

DE: Ja, het is inderdaad fascinerend. Bij boeren gaat het overigens nog wel wat verder. Zij zijn structureel afhankelijk van supermarkten, en tegelijkertijd veracht men ze. Boerenbedrijven worden in die afhankelijke situatie volledig uitgeknepen. Daar moeten we iets aan doen. Het is frustrerend dat dat niet kan worden gekanaliseerd. Ondanks die sterke anti-monopolistische overtuiging.

BL: Het is opvallend hoeveel revolutionair belang je hecht aan de kleinburgerij. Zeker als je bedenkt dat Marx nog dacht dat deze groep vanzelf zou verdwijnen.

DE: Kijk naar hun geschiedenis. Je hebt de ambachtslieden in de 15e en 16e eeuw. Daarna is er de industriële revolutie, waardoor mensen denken dat de kleinburgerij zal verdwijnen. Wat er gebeurt, is dat deze mensen de nieuwe industriële arbeidersklasse gaat bedienen. Je hebt kleine winkels, kleine winkeliers, kleine boekhouders, dat soort dingen. Er is veel empirisch werk over het industriële VK, dat de hardnekkigheid van het bestaan van kleine industrieën laat zien. En uiteraard evolueert het dan. Het verandert van vorm en gaat van het maken van spullen, de kleine ambachtslieden, naar het verkopen van spullen door de kleine winkelier. In die tijd wordt de winkelier zowat de vertegenwoordiger van de hele klasse. Vervolgens heb je in de 20e eeuw de opkomst van de verzorgingsstaat, wat ertoe leidt dat de groep steeds verder in de verdrukking komt.

Maar het overleeft wel. Tijdens deze periode worden de kleine winkelier en de kleine zelfstandige vakman de kern van deze klasse. En dit is wanneer het idee van de klassieke kleinburgerij als kleine, zeer conservatieve, hebzuchtige laag ontstaat. Ze zijn vrij klein. Ze zijn erg conservatief. Ze hebben zeer vaste ideeën: zeer cultureel conservatief, met de centraliteit van de gezinsstructuur. En het is nu veel, veel groter geworden in het moderne tijdperk, en weer veranderd.

Tegenwoordig zijn er veel pushfactoren. Het zijn niet alleen mensen die de boerderij van hun vader erven, of de winkel van hun vader, of het bedrijf, of wat dan ook. Het is iets waartoe mensen gedwongen worden omdat er niets anders is. En dus zijn er drie belangrijke ontwikkelingen. Om te beginnen is deze klasse recent veel groter geworden. Ten tweede is ze veel diverser geworden, met allerlei nieuwe soorten kleine zelfstandigen. En ten derde is deze klasse veel precairder geworden aan de onderkant.

BL: Een van die pushfactoren is dat mensen die werkloos zijn tegenwoordig gestimuleerd worden om te gaan ondernemen. Wat betekent dat voor jouw klassenindeling?

DE: Een significant aantal mensen beweegt tussen werkloosheid en zelfstandigheid. De klassengrenzen tussen de werkloze arbeidersklasse en de zelfstandigen zijn mede daardoor veel poreuzer dan vroeger. Dat is echt nieuw. Bovendien wisselen mensen vaker tussen deze rollen. In het midden van de 20e eeuw was zelfstandigheid zo ongeveer een levensstijl. Het was iets dat vaststond, terwijl dat nu veel vloeibaarder lijkt te zijn. Mensen beginnen kleine bedrijven, en wanneer dat te moeilijk blijkt vanwege het gebrek aan vakanties of het wegvallen van opdrachten, wordt men weer werknemer.

Als je nadenkt over hoe het kapitalisme zich heeft ontwikkeld, is het bijna als het virus voor individualisme. Er is een soort ondernemerschap, dat niet eens hoeft te gaan om het opzetten van een bedrijf. Dit is een van de belangrijkste punten die ik in het boek wilde maken. Tegenwoordig is bijna iedereen ondernemer. Het wordt op scholen onderwezen. Kinderen willen een startup openen. Cultureel worden de ultrarijken aanbeden. Iedereen wil passief inkomen. Iedereen wil een verhuurder zijn. We hadden het over mensen die worden ondersteund door hun partner of familie, maar ik ken net zo veel mensen die verpleegkundige, leraar of arts zijn, waarvan je je afvraagt hoe ze het volhouden. Het antwoord is heel vaak: ik ben een verhuurder, ik verhuur verschillende pandjes. Het is zo ontzettend genormaliseerd.

Een van de dingen die ik in het boek wilde benadrukken, is dat zelfs mensen die niet formeel ondernemend zijn, wel ondernemend zijn gaan denken. Dat zie je heel erg in de academische wereld. Je bent gewoon bezig met het ontwikkelen van je CV voor de arbeidsmarkt. En omdat de arbeidsmarkt zo precair is, is er een reële kans dat je universiteit op enig moment gewoon instort en je ontslagen wordt. Dus moet je jezelf zien als een handelswaar, om te verkopen op de markt op een manier die voorheen helemaal niet zo normaal was.

Voorheen hadden we een tijdperk van een baan voor het leven, werkzekerheid en een fatsoenlijk inkomen uit je werk. Dat had een ideologisch effect, dat zich goed leende voor collectivisme. Terwijl de onzekerheid van tegenwoordig juist individualisme produceert. Iedereen is constant aan het bijverdienen. En je moet wel, want je bent zo bang om je baan te verliezen. Daarom willen mensen passief inkomen of een eigendom dat je kunt verhuren. Mensen hebben het opgegeven om een betere samenleving op te bouwen. Dus het gaat er gewoon om jezelf enige ademruimte te geven.

BL: Zie je hier ook het effect van in linkse politiek?

DE: Het is niet iets dat alleen op de linkerzijde gebeurt. Het is iets dat in de bredere samenleving gebeurt en onvermij-

delijk de linkerzijde doordringt, net zoals het alle delen van de samenleving doordringt. Maar ik vind het zo verraderlijk. En interessant genoeg, terugkomend op de mensen die onderaan de klusjeseconomie staan, veel mensen waren boos toen ik zei dat mensen in de klusjeseconomie zich op de grens tussen de kleinburgerij en de arbeidersklasse bevinden. Hun punt was dat deze groep de meest uitgebuite mensen betreft, en dus bij de arbeidersklasse horen.

Wat ik daar tegenover zet, is dat het op zijn minst interessant is om na te denken over hoe die ervaring van isolatie mensen heeft beïnvloed. Al het empirische werk over bezorgers laat zien dat zelfs hun strategieën van verzet individualistisch zijn. Het gaat allemaal om: ik ga zoveel mogelijk klanten van deze persoon afpakken. Omdat je denkt: ik ben zelfstandig, ik ben een ondernemer. Het is zo'n enorm verschil. Als wij nu spullen bestellen voor onze baby wordt dat niet bezorgd door de postbode, maar door een willekeurig persoon in z'n eigen auto. Die zichzelf ziet als zelfstandige, als ondernemer.

Ja, veel van deze mensen zijn arm. En zoals Mike Davis zegt in 'Planet of Slums': iedereen wordt armer. Maar het is ook belangrijk om te focussen op het feit dat steeds meer mensen werken in geïsoleerde, individuele, geïndividualiseerde omstandigheden. Dus het is niet zo eenvoudig om gewoon te zeggen dat verarming leidt tot een nieuw proletariaat. Als je het proletariaat begrijpt als een proces van collectivisatie, dan zie je nu dus iets anders. Met belangrijke ideologische effecten.

BL: Op welke manier verhoudt de klassensamenstelling zich tot de politieke vertegenwoordiging?

DE: De politiek van dit moment weerspiegelt de klassenstructuur behoorlijk precies. En het lijkt sterk op de periode vlak voor de overgang naar de industriële revolutie, waar je semi-proletariërs hebt. Dat waren mensen die aan huisnijverheid deden, dus spullen in hun huizen produceerden. Dat is wat er echt gebeurde in kleine bedrijven. Mensen bewogen zich tussen grote en kleine werkplekken. Die periode was politiek gezien extreem chaotisch. Het is de tijd van de Chartisten (een protestbeweging in het VK in de 19e eeuw, gericht op democratisering – red.).

Op dit moment hebben we weer die klassenwoede en klassenstrijd. Maar dan zonder de steun van collectieve instellingen zoals vakbonden. Dus je hebt steeds meer mensen die ik semi-proletariërs zou noemen, mensen die leven zoals in de tijd van Gramsci in Italië. Waar veel mensen net van het platteland richting de fabrieken waren verhuisd. Het is als de grensmaatschappij waar mensen een zeer chaotische politiek hebben, soms extreem radicaal, in sommige delen extreem reactionair, en vaak geïnformeerd door bijgeloof.

Als je naar de huidige politiek in Europa kijkt, is dit echt de beste vergelijking die ik kan bedenken. Je hebt nog steeds de klassenwoede, je hebt nog steeds mensen die boos zijn op het systeem, maar het is geen proletarische politiek. Het is alsof het bijna aan het ontbinden is. Mensen worden geproletariseerd en de politiek weerspiegelt die verandering. En ik denk niet noodzakelijk dat dat slecht is. Het is gewoon iets dat gebeurt.

De taak van linkse bewegingen is om hiermee om te gaan. En dus niet, zoals we in het VK op links doen, allerlei zuiverheidstests gaat houden over onderwerpen, en besluiten dat je bij onenigheid niet met hen kan samenwerken. Ik denk dat veel van deze groepen, boerenprotesten bijvoorbeeld, potentieel echt radicaal zijn. Maar om dat te kanaliseren moet je accepteren dat politieke mobilisatie er dan anders uitziet. Je moet werken met wat er is.

BL: Hoe kan het dat links wordt gezien als het establishment?

DE: Veel van de mensen die in rechtse politiek worden gezogen, hebben zeer waarschijnlijk socialistische neigingen. Maar ze zien de rechtse politiek, Reform bijvoorbeeld, als de opstandelingen, als de anti-systeempartij. En dus stort de scheidslijn tussen links en rechts steeds meer in. Het wordt steeds minder relevant. Het instorten van dat soort vakbondsmentaliteit, die dus mensen organiseert op basis van hun gedeelde belangen, zonder dat je je veel aantrekt van hun sociaal conservatieve opvattingen of politieke opvattingen, maakt het onmogelijk om deze mensen terug te halen. Die bijna transactionele kijk op politiek, waarbij je samen opkomt voor je gemeenschappelijk belang, is vervangen door moraliteit, waarbij iedereen het precies met elkaar eens moet zijn.

Sociaal conservatisme wordt nu in feite gelijkgesteld met iets als fascisme. Maar wat betekent dat dan nog? Sociaal gezien zou een groot deel van de bevolking in het VK in feite sociaal conservatief zijn. Betekent dat dan dat je geen politieke alliantie kunt vormen met mensen? Ik vind het nogal bizar omdat het gewoon betekent dat je rode lijnen trekt qua wie aan onze kant staat, en wie niet aan onze kant staat. Dan zie je dat sommige mensen in feite linkse politiek beschrijven als een reeks progressieve sociale en culturele waarden, terwijl de herverdeling van rijkdom haast niet wordt besproken. Migratie is uiteraard een van de grote onderwerpen, dus immigratie is een proxy geworden voor ideeën over sociaal conservatisme versus progressivisme.

BL: Er zijn natuurlijk ook groepen die precies weten hoe ze deze kloof kunnen vergroten. Wat is daar tegen te doen?

DE: Er zijn duidelijke punten van eenheid. Maar het voelt voor mij alsof vooral op de Britse en zelfs Amerikaanse linkerkant de focus niet ligt op hoe we met deze groep mensen kunnen bouwen. De focus ligt op wat iemand zegt over migranten. Worden mensen gezien als sociaal conservatief, dan wil men niets met hen te maken hebben. Helaas is zo'n houding totaal onverenigbaar met meerderheidspolitiek. Ik probeer er een beetje over te praten in het boek, wanneer Lenin zegt dat hegemonie in de Russische zin gewoon leiderschap betekent. Het betekent gewoon dat de arbeidersklasse een brede alliantie moet vormen die alle geallieerde klassen met zich meebrengt, inclusief de nieuwe kleinburgerij of de progressieve elementen van de professional- en managersklasse. Evenals elementen van de oude kleinburgerij. Een beweging tegen monopoliemacht is dan een voor de hand liggende startplaats.

Stuart Hall schrijft interessante dingen over waarom Thatcherisme aanslaat. Hij zegt dat de meeste mensen in de arbeidersklasse eigenlijk niet van de staat houden. Ze houden niet van de staatsbureaucratie, ze houden niet van het idee van socialisme, als dat aan mensen wordt opgelegd. En daarom zegt hij dat Thatcher altijd inspeelt op deze ader van anti-statisme. Er zijn interessante historische verslagen van arbeidersklasseoppositie tegen de oprichting van de verzorgingsstaat in de jaren twintig, dertig en veertig. Voorafgaand aan de verzorgingsstaat was zelforganisatie veel belangrijker, en de arbeidersklasse had een voorkeur voor wederzijdse hulp en coöperaties. Het was heel erg lokaal, van onderaf georganiseerd.

In Wales had je de Tredegar Medical Society, een voorloper van de NHS. Dat was een heel lokaal georganiseerd instelling, waarbij mijnwerkers de dokter uit hun eigen loon betaalden. Daar gaat het nu mis, ik denk dat dit een potentieel struikelblok is. In het VK en misschien in heel Europa associëren we socialisme met een enorme staat, met bureaucratie. Er was een anarchistische schrijver die zei dat niemand zo boos werd over het instorten van de verzorgingsstaat als de progressieve professionals die het beheerden. De mensen die de goederen van de verzorgingsstaat ontvingen, de armen, waren er lang niet zo boos over.

BL: Er bestaat nog steeds een spanning voor links tussen de rol die de overheid in linkse plannen speelt, en de manier waarop veel mensen tegen de overheid aankijken. Ligt dat alleen maar aan de weerstand tegen bureaucratie, of speelt er meer?

DE: Dit is echt een ingewikkeld probleem. Ik las over deze felle oppositie tegen de oprichting van de verzorgingsstaat door deze oude arbeidersklasse en verwante organisaties. Stuart Hall had gelijk toen hij zei dat toen Thatcher inspeelde op het anti-overheidsgevoel, op anti-bureaucratie, ze een soort oergevoel in mensen aanboorde. Als je nu het 'Reform'-manifest leest, is het allemaal anti-overheid. Tegen de betuttelende staat.

Wat ook niet helpt is dat elk ander idee van de staat ontbreekt. We hebben momenteel liberale elites die zich niet kunnen voorstellen dat de staat op een positieve manier ingrijpt in de economie, zoals in het verleden mensen als Keynes en Beveridge bepleitten, om werkloosheid te stoppen of om industrieën te nationaliseren. De goede manier waarop de staat mensen vroeger hielp, is helemaal verdwenen. In plaats daarvan hebben ze zich beziggehouden met de staat als maatschappelijk werker. Dus de Welshe regering vertelt je om geen frisdrank te drinken. Het wordt niet ervaren als iets goeds dat de staat op die manier helpt of in dat soort hulp voorziet.

BL: Gaat het om de maatregelen zelf, of om de manier waarop het wordt opgelegd?

DE: In Wales is op dit moment de grootste controverse van de laatste tijd de snelheidslimiet van 20 mijl per uur. De overheid heeft bepaald dat de standaard snelheidslimiet op alle wegen 20 mijl per uur is. Onmiddellijk kwam er een petitie met 500.000 handtekeningen. En dat in een land waar niemand stemt, en vrijwel niemand aandacht besteedt aan politiek. Deze ingreep wordt gezien als het onaanvaardbare gezicht van de betuttelende staat. En ik denk dat het echt interessant is omdat, zoals je zei, als je een socialist bent, als je aan de linkerkant staat, je het idee hebt van de staat als welwillend en als een verzorgingsstaat.

De staat is gereduceerd tot een maatschappelijk werker, in plaats van een productieve staat die de economie daadwerkelijk laat groeien en bijvoorbeeld de staalfabrieken redt (dit interview vond meer dan een maand plaats voordat het Britse Lagerhuis een motie aannam om de laatste staalfabriek in het land te nationaliseren – red.). Dat zou niet iets zijn waar mensen zich tegen gaan verzetten. Als de Britse regering zou zeggen dat we British Steel terugbrengen en de fabriek redden, zou niemand zeggen 'oh, dat is de betuttelende staat'. Niemand zou er boos over zijn. Ze zijn gewoon boos over het feit dat de staat niets doet.

Het is zoals je ziet in 'The Simpsons' wanneer Chief Wiggum Marge arresteert, en ze zegt, 'ik dacht dat je niets voor me kon doen'. Hij zegt, 'nee, we zijn machteloos om je te helpen, niet om je te straffen'. Zoiets is het, dat is waar de moderne staat voor staat. Het geeft je parkeerboetes. Het verbiedt frisdrank of roken. Maar doet niets positiefs.

BL: In hoeverre hangt dat samen met de dominantie van de professional- en managersklasse in de staat?

DE: Dat is het precies. De regering van Wales in het bijzonder, dat is bijna het laatste bastion van de liberalen in de regering geworden. En hun houding ten opzichte van alles is gewoon verbieden, verbieden, verbieden. Het windt mensen echt op. Het maakt mensen zo boos. Ik zou zeggen dat dat deel uitmaakt van de kleinburgerlijke mentaliteit. Ze haten staatsinmenging, zoals ze altijd hebben gedaan. Ze haten de bureaucratie. En inmiddels krijgen ze daar ook de andere klassen in mee.

Het is opvallend dat een 'linkse' kandidaat als Harris in haar campagne de focus verlegde van economie naar democratische waarden. In Nederland zagen we dit ook bij het belangrijkste debat na de zomer. Ook de sociaaldemocraten waren van plan het over de economie te hebben, maar binnen een halve dag ging het weer alleen maar over hogere democratische waarden. Hoe kan dat toch steeds gebeuren?

Men wordt het morele debat gezogen. Terwijl het ook echt anders kan. Niet lang geleden was er een staking en Mick Lynch was de leider van de RMT, de spoorwegvakbond. Hij werd zo'n beetje de leider van de linkerkant omdat hij gewoon ongelooflijk goed was. Telkens wanneer iemand hem probeerde te betrekken bij iets dat over de cultuurstrijd ging, won hij iedereen voor zich. De regering zei dingen als: 'Deze militante vakbonden houden iedereen gegijzeld', maar het werkte niet. Alle gegevens toonden aan dat mensen de stakingen steunden.

Lynch was gewoon meedogenloos. Hij viel de journalistiek aan, bijna op een manier zoals Trump. Hij zei gewoon: 'Je bent bevooroordeeld, je stelt me vragen die je hebt gekregen van de bedrijfslobby, en je bent een instrument van de regering', dat soort dingen. En elke normale persoon die niet bijzonder geïnteresseerd is in politiek, dacht: die man is geweldig. Die man is geweldig omdat hij anti-politiek is. Anti-staat, anti-regering. En het was geweldig. En het feit dat hij een vakbondsleider was, maakte het nog beter. Het is een geweldig voorbeeld van hoe je het narratief kunt beheersen en hoe je het mediasysteem kunt bespelen.

BL: Is dat ook de manier om een verbond te vormen, bijvoorbeeld tussen de arbeidersklasse en de kleine zelfstandigen?

DE: Als we kijken naar de winkelstraat in het VK, dan zie je dat de kleine zelfstandigen echt de sigaar zijn. In kleine steden zijn deze stadsdelen spooksteden geworden. Terwijl, als je nadenkt over hoe een goede gemeenschap eruitziet, dan is de realiteit dat je kleine bedrijven nodig hebt als ankerinstellingen. Je hebt cafés nodig, slager en andere kleine winkels. Het probleem is dat er spanningen zijn tussen mensen uit de arbeidersklasse en kleine bedrijven. Ze kunnen uitbuitende werkgevers zijn. Uiteindelijk is het een keuze tussen uitbuiting of een dode hoofdstraat. Dan krijg je een enorm winkelcentrum buiten de stad. En op dit moment, zoals de Welshe regering bijvoorbeeld doet, geeft de staat belastingvoordelen aan grote bedrijven en is er geen verlichting voor kleine bedrijven.

Het hoofd van de Federation of Small Business was laatst op de radio. Hij had het over ziekteverlof of iets over nationale verzekeringsbijdragen. Hij zei: 'Ik begrijp waarom de regering het wil doen, maar je moet begrijpen dat voor mensen die zeer kleine bedrijven hebben en die de meerderheid van de werkgelegenheid bieden, dit contraproductief zal zijn'. Want als het kleine bedrijf failliet gaat, dan verliezen die mensen hun baan. Vanuit een links perspectief zou het socialiseren van dingen zoals ziekteverlof of het laten absorberen door de staat gewoon logisch zijn. Daar is een verbond best mogelijk. Die poging zie je ook in het hervormingsmanifest van Farage. Het gaat allemaal om hulp voor kleine bedrijven. Het is bijna als een liefdesbrief aan de kleinburgerij.

BL: Waar put je zelf hoop uit?

DE: Onlangs was er een protest, waarbij mensen stopten met het betalen van de rekeningen. Misschien heb je er wel over gehoord. Mensen zeiden: we betalen de rekeningen niet meer. De man die het begon, zei dat het protest werd ondermijnd door de vakbonden. Ik weet niet hoe waar dat is. Ik zal het volledige verhaal moeten krijgen. Maar wat er zo interessant aan is, is dat het echt werd gezien als een bedreiging. Want het was zo ontwrichtend. Als mensen samen in actie komen, zonder dat het te maken heeft met je klassenlijn of rode morele lijnen, maar gewoon omdat iedereen wordt getroffen door deze stijgende rekeningen, dan is dat fantastisch. Zeker als het niet vanuit één partij komt. Van dat soort protesten zouden er toch meer moeten kunnen zijn. Dat lijkt me beter dan de zoveelste demonstratie, speech, en dan bij de verkiezingen weer langs de deuren gaan.

Maar ik weet het niet. Ik ben geen politieke strateeg.

8. ‘Alle zeggenschap bij de aandeelhouders is krankzinnig’

Een gesprek met Tuur Elzinga over de rol van de vakbeweging

De vakbeweging heeft in de vorige eeuw een hoofdrol gespeeld bij vrijwel elke grote maatschappelijke verandering. Maar hun macht is sinds de jaren tachtig tanende. Het kapitaal heeft zich ontworsteld uit de nationale dwangbuis van de sociaaldemocratie, en bepaalt steeds dominanter hoe de wereld eruit moet zien. De vakbeweging vecht terug, maar loopt daarbij ook tegen de individualistische tijdsgeest aan. Ook lijkt het grootkapitaal er telkens beter in te slagen grote delen van de werkende klasse tegen elkaar uit te spelen, dan dat het de vakbond lukt om deze groepen te verbinden. Wat is er nodig om toch te winnen? We maken de balans op met Tuur Elzinga, die de afgelopen vier jaar leiding gaf aan de FNV.

Ruud Kuin/Bart Linssen (RK/BL): Socialisten stellen al heel lang kritisch dat de grote ondernemers het voor het zeggen hebben. Tuur, jij hebt als FNV-voorzitter jarenlang heel dicht op de organisaties van de werkgevers gezeten. Hoe kijk jij naar de innige samenwerking tussen het VNO-NCW, de lobbyclub van de grote ondernemers, en MKB-Nederland, die de kleine middenstander moet vertegenwoordigen?

Tuur Elzinga (TE): Ze zitten gewoon bij elkaar in dezelfde toren hè. Heel af en toe is er nog een eigen lobby, meer een accentverschil. Voor MKB-Nederland is het risico van het doorbetalen van het tweede ziektejaar van hun personeel bijvoorbeeld een veel groter ding dan voor die hele grote ondernemers. Die dragen het risico liever zelf dan dat ze het moeten herverzekeren, want dan wil die verzekeraar er ook nog aan verdienen. Als je heel klein bent, is het echt een probleem als er iemand ziek wordt. Dat drukt meteen enorm op je bedrijfsresultaten.

Niet zo lang geleden waren er nog wel stevige spanningen tussen MKB-Nederland en VNO-NCW. Maar nu gaan ze helemaal samen op. Goed beschouwd zit het mkb op schoot bij de grote jongens, die hebben het voor het zeggen. Jacco Vonhof (voorzitter MKB-Nederland) is als ondernemer ook van een kleintje een hele grote geworden. Ingrid Thijssen (voorzitter VNO-NCW) zegt zelfs: wij organiseren nog meer kleine ondernemers dan MKB-Nederland. Want ook ook bij VNO-NCW zijn er heel veel kleine ondernemers aangesloten, via hun brancheorganisaties.

RK/BL: Merk je dat de ‘grote jongens het voor het zeggen hebben’ ook rondom onderhandelingen over belangrijke onderwerpen in de SER en de Stichting van de Arbeid?

TE: Ik weet natuurlijk niet precies hoe het daar intern gaat, maar een goed voorbeeld is hoe het ging rondom de totstandkoming van het middellange termijnadvies over het reguleren van de arbeidsmarkt. Arbeidsmarkt is natuurlijk een vies woord, maar goed, zo wordt er nog steeds over gesproken. Bij die onderhandelingen zat de ABU (werkgeversorganisatie van uitzendbureaus) in feite achter de knop van de werkgeversonderhandelaars. Er werd zeer regelmatig eventjes gebeld en overlegd. Tegelijkertijd is dat ook logisch. Ze hebben contact met hun achterban, voor wie dit belangrijke onderhandelingen zijn. Wij gaan ook geen onderhandelingen in Den Haag in zonder dat we weten wat onze achterban ervan vindt.

RK/BL: De grote jongens hebben het voor het zeggen, en toch voelen de kleine ondernemers verwantschap met hen, net als de ZZP'ers. Allemaal denken ze over zichzelf als ondernemers.

TE: De scheidslijnen vervagen steeds meer door het ‘uitvinden’ van schijnzelfstandigen. Er zit een heel diffuus gebied tussen schijnzelfstandigen, die in alle opzichten hartstikke afhankelijk zijn van aanbieders van opdrachten, en zij die feitelijk ondernemer zijn. Een ‘zelfstandige’ fysiotherapeut is helemaal afhankelijk van de grote verzekeraars. Een ‘zelfstandige’ journalist is dat van de grote uitgeefconcerns. Ze zijn beiden net zo afhankelijk als iemand in loondienst, alleen hebben ze iets meer vrijheid. Formeel kunnen ze zeggen welke opdracht ze wel of niet aannemen. Maar ja, ze moeten nog steeds aan het eind van de dag eten. Uiteindelijk zijn ze dus net zo afhankelijk van het verkopen van hun arbeid als de traditionele loonslaaf, zal ik maar zeggen. Daar zit geen verschil tussen.

Er zijn gewoon heel veel mensen die moeten werken voor hun geld om te kunnen overleven. Die groep is groot, en wat diffuser dan dat ‘ie een tijdje leek te zijn. Maar er zijn ook mensen die niet hoeven te werken voor hun geld. Omdat ze het geld voor hen laten werken en daarmee andere mensen uitbuiten. Die simpele tweedeling is er nog steeds. Alleen is het iets minder zwartwit dan het vroeger was. Sommige arbeiders hebben een goed pensioen en die hebben ook

kapitaal ‘dat voor hen werkt’. Sommige mensen moeten nog steeds werken, maar hebben daarnaast ook beleggingen en spelen ‘s avonds met bitcoins, dat ook een inkomensbestanddeel levert. Desondanks is die feitelijke tweedeling tussen kapitaal en arbeid nog precies dezelfde als 200 jaar geleden.

RK/BL: Je hebt een manifest, geïnspireerd door denkers als Karl Marx en Thomas Piketty, geschreven over democratie als antwoord op de huidige problemen. En met de oproep: democraten aller landen verenigt u. Waarom heb je dat gedaan?

TE: Toen ik ‘Kapitaal in de 21e eeuw’ van Thomas Piketty las, dacht ik: het is eigenlijk nog precies hetzelfde als in de tijd van Marx, maar dan wat moderner. De wereld is enorm veranderd, maar de principes zijn nog hetzelfde. Dan hoort daar ook een manifest van de 21e eeuw bij. Die accumulatie van kapitaal, en daarmee de concentratie van economische macht, gaat onverminderd door. Dus daar moeten we een hedendaagse, maar even scherpe analyse op maken. Aanvankelijk ging het nog vooral om de neoliberale hegemonie. De kritiek daarop kwam vooral vanuit links. Maar tegenwoordig hoor je die kritiek meer, en vaak vanuit de rechts populistische uitdagers, de autoritaire politieke stromingen. Daardoor is de insteek van hoe ik dat manifest moest schrijven in mijn hoofd langzaam verschoven. We worden nu van twee kanten bedreigd. Aan de ene kant door de autoritaire politieke machtswellustelingen. En aan de andere kant door de ouderwetse hebzucht.

RK/BL: Toch ligt de nadruk in je manifest op de economische verhoudingen, en het democratiseren van de economie.

TE: In de analyse wel. Ik probeer de vraag te stellen wat er achter de populariteit van die autoritaire politiek zit. Waarom zijn mensen, net als in het verleden, nu dan eigenlijk zo teleurgesteld? We hadden een langdurige tendens van het democratiseren van macht en ineens zie je de ommekeer. Hoe kan dat? Het antwoord is dat mensen teleurgesteld zijn in wat de democratie voor hen brengt. Feitelijk bestaat democratie institutioneel, en is het volk aan de macht. We zien dat op heel veel terreinen heel goed geluisterd wordt naar wat het volk wil en dat er allemaal mensen zijn die namens het volk zeggen te spreken. In verkiezingen bieden ze tegen elkaar op om de stem van het volk te winnen. Maar als het gaat om de economische belangen, dan leggen de belangen van het volk het altijd af tegen grote economische belangen van een hele kleine groep. En dat is waarom ik dan weer terugkom op de klassenanalyse die eronder ligt, die helpt om te begrijpen waarom zoveel mensen zo ontevreden zijn.

RK/BL: Je bent niet zomaar een vakbondslid, maar voorzitter geweest. Hoe is je manifest intern gevallen?

TE: Ik heb eigenlijk alleen maar hele positieve reacties gehad. Wat mij betreft had het best nog wat meer in de FNV bediscussieerd kunnen worden. Er waren mensen die voorstelde het manifest cadeau te doen aan kaderleden. Maar door het aankomende verkiezingsproces het afgelopen jaar, werd het wat gevoelig om prominent de ideeën van één kandidaat centraal te stellen. Dus toen had ik zoiets van: ik doe het gewoon op persoonlijke titel. Op die manier kan ik gewoon ook mijn eigen visie neerzetten. En daar mogen ze mij uiteraard ook op afrekenen. Als mijn visie krankzinnig wordt gevonden, kunnen ze ook zeggen: wegwezen jongen.

RK/BL: Is er niet een beweging van sociaaldemocraten in de FNV voor wie deze systeemkritiek veel te ver gaat?

TE: Nee, sterker nog, ik denk als je iets breder politiek kijkt, dat er nu heel veel ruimte is voor systeemkritiek en democratisering van de economie. In de jaren negentig bewoog, behalve de SP, het hele politieke spectrum richting liberaal. Bolkestein deed toen de beroemde uitspraak dat heel Nederland, behalve Jan Marijnissen, liberaal was gaan denken. Dat was voor mij de reden om bij die partij terecht te komen. Er was geen alternatief. De rest van de wereld was liberaal en pro-kapitalistisch.

Nu zie je eigenlijk dat in woorden en in debatten – de praktijk is misschien anders – er veel kritiek is op het dominante neoliberale gedachtegoed. Ook bij PvdA, GroenLinks en bij D66 in het wetenschappelijk bureau wordt systeemkritiek openlijk besproken. Vanuit verschillende perspectieven worden er ook daar andere ideeën ontwikkeld. Dat is ook de reden dat ik echt een brug wil slaan, want onze politieke democratie loopt nu gevaar door die extreme economische machtsconcentratie.

RK/BL: Dus je constateert dat de systeemkritiek breed leeft?

TE: Kijk naar de reacties op iemand als Elon Musk en zijn invloed op de wereld om ons heen. Ons hele politieke democratische bestel staat op instorten. Iedereen die hecht aan onze politieke democratie, of je nou sociaaldemocraat, socialist, christendemocraat, of liberaal bent, moet afstand nemen van dat doorgeslagen kapitalistische systeem, waarbij de economische machtsconcentratie zo ver gaat dat al onze fundamentele waarden ter discussie worden gesteld.

Het is nu tijd om de handen ineen te slaan en een brede tegenbeweging te vormen. Een brede tegenmacht. De kapitalistische productieverhoudingen en democratie gaan niet hand in hand, die twee zijn inherent tegenstrijdig. Dat kan niet samengaan. Dat ongebreidelde kapitalisme, waarbij die economische machtsconcentratie maar doorgaat, is een structurele bedreiging van onze democratische orde.

RK/BL: Je legt de nadruk op democratisering van de economie. Maar dat heeft toch al heel lang niet meer echt prioriteit binnen de vakbeweging?

TE: Nou, democratisering is in de geschiedenis van de vakbeweging altijd verbonden geweest met verheffing van de werkende klasse. Het ging om emancipatie en democratisering van de macht, om radicale herverdeling van kennis, inkomen en macht. Dat waren kernwaarden van de sociaaldemocratie. Algemeen kiesrecht was nooit tot stand gekomen als het niet tot een pact was gekomen van liberalen, socialisten, communisten en anarchisten. Ze vonden allemaal dat de macht niet alleen bij de mensen moest blijven die geld hadden om belasting te betalen. Toen het algemeen kiesrecht gerealiseerd was, zijn we eigenlijk gestopt met het structureel verder democratiseren van de maatschappij. Uitzondering is het culturele vlak, de revolutie van de jaren zestig. Op die ontwikkeling na is het eigenlijk alleen maar gestagneerd en op heel veel vlakken zelfs weer afgebroken. En daar zien we nu een contrabeweging op.

In Nederland is de democratie dan niet formeel ondermijnd, maar de aandeelhouder heeft wel steeds meer macht gekregen. Dus als het gaat om zeggenschap is de balans ten nadele van arbeid veranderd. Omdat het marktdenken dominant werd, we redelijk wat zeggenschap hadden en omdat de primaire belangen (in de Maslow-piramide) eerst liggen bij ‘das Fressen’, hebben we dat als vakbeweging laten gebeuren. Het gaat in de eerste plaats om voldoende inkomen. En daarna gaat het vóór je bestaanszekerheid ook om je voorzieningen, de publieke voorzieningen. Hebben we dat goed geregeld met elkaar? En daarna komt pas in zicht of we daar voldoende grip op en zeggenschap over hebben.

RK/BL: Bij al die fundamentele veranderingen is de vakbeweging cruciaal geweest. Kun je hetzelfde zeggen over zeggenschap?

TE: Eigenlijk zijn alle belangrijke maatschappelijke omwentelingen, waarbij de macht stapje voor stapje gedemocratiseerd is, altijd het resultaat geweest van klassenstrijd. De vakbeweging was in die geschiedenis de motor van verandering. Maar ja, de laatste veertig jaar heeft de vakbond echt aan invloed ingeboet. En in de laatste acht jaar, waarin ik in het bestuur heb gezeten, maar ook in de tien jaar daarvoor, is dat nog niet echt verbeterd. We hebben eigenlijk alleen maar meer positie verloren. De vakbeweging heeft wel meer leden in beweging gebracht, is meer activerend geworden en heeft ook weer meer nieuwe, ook jongere leden aangesproken. De afgelopen twee jaar heeft de FNV recordaantallen nieuwe leden ingeschreven. Maar voor zover het over zeggenschap over onze economie en samenleving ging, ging het nog vooral over medezeggenschap.

RK/BL: De vakbeweging is in de jaren negentig uit de sociale zekerheid gegooid. En zij trok zich ook terug uit de medezeggenschap. Wat zijn daar de gevolgen van geweest?

TE: Ja, de verdeling werd dat de vakbond er is voor de cao, voor brood en boter, en dat de medezeggenschap er is voor problemen in de organisatie en op de werkvloer. Er werden convenanten gesloten om de taakverdeling vast te leggen. Een striktere scheiding. Daardoor verloren we in zekere zin zicht op de werkvloer. Daar waar de ondernemingsraad goed functioneert, is dat heel vaak omdat we daar als vakbeweging nog wel heel goed samenwerken. Op andere plekken staan we soms zelfs tegenover elkaar. Bijvoorbeeld omdat de werkgever een arbeidsvoorwaardenregeling sluit met de OR in plaats van een fatsoenlijke cao met de vakbond. Daar worden medezeggenschap en vakbond tegen elkaar uit gespeeld. En dat is natuurlijk het thema van deze tijd. Als je je tegen elkaar uit laat spelen, dan ben je weg. Dat is echt de kern: de gevestigde belangen slagen erin de potentiële medestanders tegen elkaar uit te spelen en te voorkomen dat ze samen één vuist maken of één krachtige beweging zijn.

RK/BL: Als we kijken naar de klassieke loonstrijd die de vakbeweging voert, wat is daar dan de rol van ideologie?

TE: Om te beginnen hebben de alleenverdieners, ouderen en mensen rond het minimum vooral ingeleverd. Die zijn heel veel zekerheid kwijtgeraakt. En door de oplopende inflatie van de laatste jaren werd bestaanszekerheid voor veel grotere groepen een belangrijk thema. Ook voor mensen met een zekere baan. Als je bestaanszekerheid niet op orde is, dan weet je niet weet of je aan het eind van de maand nog een warme maaltijd aan je kinderen kan bieden. Of dat je nog de ruimte hebt om mantelzorg voor je ouders te organiseren. Of dat je voor je kinderen nog een traktatie bij een verjaardag of nieuwe gym schoenen kunt betalen. Als deze al twee maten te klein zijn, dan word je gek. En dan heb je niet heel veel ruimte in je hoofd om over ideologie of andere dingen na te denken hè. Dat is heel reëel.

Maar wat ik in het manifest geprobeerd heb te doen, is ook mensen die het persoonlijk wel goed hebben aan te spreken.

Mensen die wel zorgen hebben over de maatschappij, want met ons als geheel gaat het slecht. Dat schijnt volgens het SCP al een aantal jaren op rij een veel voorkomend gevoel te zijn bij veel mensen in Nederland: ‘met mij gaat het goed, maar met ons gaat het slecht’. Deze groep is vaker hoogopgeleid, ze kunnen hun eigen loon wel uitonderhandelen en kunnen twee of drie keer per jaar op vakantie. Maar ze hebben zorgen over hoe het met de maatschappij gaat. Aan die groep heb ik eigenlijk willen laten zien dat de vakbeweging een cruciale tegenmacht is. Dat collectieve, wat van ons allemaal is, moeten we beschermen. Dat gaat over de vakbeweging, maar ook over onze democratische rechtsstaat en onze politieke democratische instituties. Als je de vakbeweging kwijt bent, ben je je beschermende muur gewoon kwijt.

RK/BL: En welke rol speelt ideologie binnen de vakbond?

TE: Niet voor alle leden, maar een deel van de actieve leden vraagt zich wel af wat onze grotere strijd is. In welk perspectief moet ik de dagelijkse vakbondsstrijd zien? Ook in de geschiedenis. Als we alleen maar elk jaar voor datzelfde tientje blijven knokken, dan zijn we elk jaar bezig met symptoombestrijding. En waarom zouden wij ons in de verdediging moeten laten drukken om datgene, wat we vorig jaar hebben bevochten, volgend jaar opnieuw te moeten bevechten? Zijn we knettergek? Nou, dat kwam natuurlijk al aan de orde met die hoge inflatie. En met de strijd om de automatische prijscompensatie weer terug op tafel te krijgen, kwam dat breder in beeld.

Daar wil ik nu een slag overheen maken. Als wij niet de machtsverhouding ter discussie stellen in het land, als wij die economische macht gewoon laten waar die is, dan blijven wij bezig met symptoombestrijding. Dan kunnen we allerlei mooie dingen afspreken, maar zitten we altijd in het defensief en zijn we altijd de onderliggende partij. Dat moeten we niet meer accepteren. Wij creëren alle rijkdom in dit land. Potverdomme, zij zijn de onderliggende partij. Laat hen bedelen of ze bij ons ook nog iets mogen, omdat ze er geen poot voor uit steken, maar omdat ze hun geld voor ze laten werken. Kappen met die uitbuiting.

RK/BL: En groeit dat besef ook bij vakbondsbestuurders en kaderleden?

TE: Deze discussie hebben we intern nog niet of te weinig gevoerd. Er is wel interesse voor, ook door die hoge inflatie. De automatische prijscompensatie was helemaal weg uit beeld, maar dat staat wel weer hoog op de agenda, net als – daarmee in verbinding – de zeggenschap. Het feit dat we ons niet uit elkaar mogen laten spelen, zullen we maar zeggen. Het is voor veel mensen nog een beetje ongrijpbaar. Maar dat het allemaal wel met elkaar te maken heeft, is wel meer onderwerp van gesprek.

RK/BL: Toch lijkt van buiten, en in jullie communicatie naar buiten, dat vooral dominant is dat ‘we er niet op achteruit willen gaan’. Is dat voldoende, in bedrijfstakken waar gigantische winsten worden gemaakt?

TE: Dat is te defensief. De FNV benadrukt ook dat, door de arbeidsproductiviteitsgroei en achterstallige reparatie van het inflatiegat, een groter deel van de koek naar onze leden moet. Het gaat inderdaad over de verdeling van die ruimte. Dus daar strijden we ook voor. Het goede nieuws is dat dit binnen de FNV de afgelopen jaren bij veel meer mensen op het netvlies is komen te staan.

RK/BL: Waar zie je dat aan?

TE: Het cao-resultaat is één, maar het proces daar naar toe is minstens zo belangrijk. Als je in de toekomst ook goede resultaten wilt boeken, moet je toch op z’n minst zo sterk staan als nu. En liever sterker. En dat betekent dus dat het ledental en de organisatiegraad omhoog moeten; zeker op de meer strategische plekken. Daar waar je het verschil kan maken. Dat besef heeft er toe geleid dat we op verschillende plekken ook wel anders zijn gaan werken. We zien dat ook terug in ons ledenaantal, weliswaar langzaam, maar gestaag. Door een enorme versnelling van de instroom van nieuwe leden hebben we de ‘natuurlijke daling’, die een gevolg is van onze demografische opbouw, kunnen counteren. Van een instroom van 35 à 40.000 leden zijn we de laatste twee jaar naar 60.000 nieuwe leden gegaan. Dat betekent toch maandelijks 5.000 nieuwe leden erbij en dat is 1,5 tot 2 keer zoveel als de jaren hiervoor. En die hoge instroom hebben we ook nodig, want er blijft de komende tien jaar een grote uitstroom vanwege pensionering. Voor de duidelijkheid, we zijn ook heel blij met oudere leden; ze hebben veel ervaring en tijd voor de bond. Maar om sterk te staan als vakbond, moeten we vooral ook sterk op de werkvloer zijn; dat is cruciaal.

RK/BL: Zit die groei dan ook vooral in de sectoren waar acties zijn gevoerd?

TE: Jazeker. Dat was natuurlijk altijd al zo. Kijk, mensen worden om verschillende redenen lid. Sommigen omdat ze individueel goed geholpen zijn, of goed advies hebben gekregen. Maar de individuele belangenbehartiging en dienstverlening is vooral van belang om mensen, die lid zijn, ook vast te houden. De ervaring is dat, als we dat goed doen, mensen hun leven lang trouw lid blijven. De meeste leden komen echter binnen in actietrajecten, dat is toch daar waar

we zichtbaar zijn. Neem de apothekersassistenten, een moeilijk te organiseren groep. Veel ‘losse’ apotheken, overal met kleine plukjes medewerkers en een paar assistenten. Sommigen in een keten, maar mensen die elkaar niet of nauwelijks spreken. Geen gezamenlijke grote werkvloer, geen grote kantine, waar je makkelijk even binnenstapt en mensen toespreekt. Dus er moet heel veel werk ingestopt worden. Met die omstandigheden is het niet zo gek dat onze organisatiegraad daar echt heel laag was. Aan het begin van ons actietraject was maximaal één op de tien lid; en dan ook nog verdeeld tussen FNV en CNV. Maar wij waren de kartrekker van de grootschalige acties. Uiteindelijk hebben we meer dan de helft van alle apothekersassistenten uit het hele land op het Malieveld gehad.

RK/BL: Waarom is dat gelukt?

TE: Omdat ook hen het water aan de lippen stond. Of misschien tot net daarboven; bestaanszekerheid dus. Mensen met een mbo-4-opleiding, die al jaren dit werk doen, die net iets meer dan het minimumloon verdienen en geen perspectief op enige verbetering hebben. Terwijl je om je heen ziet dat het ook anders kan. Dus het moment hielp mee, maar verder is het ook gewoon hard werken om mensen te organiseren. Zien dat je iets hebt wat resoneert, bij de mensen die je spreekt. En dan vasthouden.

RK/BL: Hoe belangrijk is het dat ook een deel van de eigenaren van de apotheken aan de kant van hun personeel ging staan, om de druk op verzekeraars te vergroten om hogere vergoedingen te betalen?

TE: Nou, sommige werkgevers hebben heel erg hun best gedaan om juist tegen te werken. En andere werkgevers hebben inderdaad gezegd: oké, als de eis is dat er meer geld moet komen van de verzekeraars of de overheid, dan steunen we jullie. Dat is ook zeker een bepalende factor geweest.

RK/BL: Vergelijkbaar met de schoonmakers, die hun acties richtten op de opdrachtgevers in plaats van op de bedrijven waar ze voor werkten. En het primair onderwijs, dat actie voerde gericht op de rijksoverheid.

TE: In zekere zin is dat goed vergelijkbaar: ‘follow the money’. Bij de apotheken zijn dat de verzekeraars. In het geval van het onderwijs moet het geld natuurlijk uit Den Haag komen. Als de laag daartussen het gaat ondersteunen, helpt dat natuurlijk enorm voor de mobilisatie. Maar zij gaan het ook met zo’n strategie van ons pas doen, als ze zien dat het heel breed leeft en er al heel veel onvrede is. En ze voorkomen er ook veel gedoe mee voor zichzelf.

Laten we niet bescheiden zijn, het waren goede strategische keuzes. Maar wat ook geholpen heeft, is de krappe arbeidsmarkt. Zo dat werkgevers dan op een gegeven moment denken: ik moet toch maar zorgen dat ik wel vriendelijk blijf voor m’n personeel en hen tegemoet komen. Dat is natuurlijk ook omdat ze weten dat mensen anders met hun voeten gaan stemmen.

RK/BL: Nog even over de loonstrijd en inflatie. Jij bent toch degene geweest die graaiflatie aan de orde heeft gesteld?

TE: Ja, ik heb het niet zelf bedacht, maar ik ben mij er wel flink over gaan uitlaten. Dit is wel in één woord duiden wat er nu aan de hand is. Meteen begonnen Klaas Knot (directeur Nederlandsche Bank) en anderen te wijzen op het risico van de loon-prijsspiraal. Hoezo? Ben je helemaal besodemieterd! Lonen proberen de prijzen bij te houden om te zorgen dat mensen, die het harde werk doen, niet eenzijdig de rekening betalen. Het leidde ook intern met economen en bestuurders tot discussie over het gevaar van een ‘loon-prijsspiraal’. Dezelfde discussie hadden we intern ook over de apc (automatische prijs compensatie). De angst en de verwijten uit de jaren zeventig (een voorbeeld dat vaak wordt genoemd als het gaat over de loon-prijsspiraal – red.) zitten diep, ook in de vakbeweging.

RK/BL: Is die angst niet leidend geweest voor de FNV?

TE: Nee, natuurlijk zijn er altijd werkgevers die het niet kunnen betalen, omdat ook hun energieprijzen of andere inkooprijzen door die geïmporteerde inflatie heel erg hoog zijn. En als we dan moeten kiezen, houden we toch vast aan de centrale looneis. Er bestaat namelijk altijd de mogelijkheid van maatwerk bij een kleine werkgever die anders omvalt. Uiteindelijk staan wij natuurlijk ook voor behoud van banen en bestaanszekerheid. Maar die apc en het koopkrachtbehoud moeten centraal blijven staan, zeker als er sprake is van productiviteitsstijging. We moeten niet op voorhand al wat gaan weggeven als je breed ziet dat de winsten alleen maar gestegen zijn. Dat multinationals hun zakken en die van hun aandeelhouders aan het vullen zijn. Dat ook het mkb wel enorm loopt te piepen in de buitenwereld, maar eigenlijk ook gewoon hartstikke goede jaren heeft gedraaid. Hoezo is er angst voor een loon-prijs spiraal? Nee, rot op, er is sprake van een winst-prijsspiraal.

RK/BL: Maar zijn het ook niet de kaderleden en de leden die zien, of denken te zien, dat de prijzen omhoog gaan als gevolg van forse loonstijgingen?

TE: Juist daarom was het zo belangrijk om daar een ander frame, dat van graaiflatie, tegenover te zetten. En het is natuurlijk prachtig dat graaiflatie het woord van het jaar werd, al hebben we het niet zelf verzonnen. ‘Greedflation’ was in Amerika al eerder op de kaart gezet. Beter goed gejat dan slecht bedacht. Het was de beste samenvatting, in sociaaleconomische termen, van wat er in Nederland aan de hand was in 2023.

RK/BL: De reactie van de vakbond op de angst voor de ‘loon-prijsspiraal’ is meestal heel defensief: ‘Het is niet waar, want uit onderzoek blijkt dat het verband gering is.’ Maar is het verwijt van een loon-prijs spiraal niet juist de kans om uit het defensief te komen? Hogere lonen gaan immers vrijwel nooit ten koste van de winst. Natuurlijk gebruiken de grote bedrijven ook dit om hun prijzen te verhogen, zodat ze hun winst op peil kunnen houden en deze het liefst zelfs verhogen. Dat is inherent aan het kapitalistische systeem. Juist door die instelling is het risico op de loon-prijs spiraal heel reëel. En het is precies waarom we, naast de loonstrijd, meer zeggenschap moeten opeisen over wat er met de winsten en de prijzen gebeurt. Hoe kijk jij daar tegen aan?

TE: Ja, ik ben het daarmee eens. Er zijn ontzettend veel discussies die de strijd om zeggenschap een stapje verder kunnen brengen. Zeker als het gaat om zeggenschap over prijzen, want daar gaan wij nu niet over.

RK/BL: Daarom stelde je in de discussies over inflatie ook terecht de prijzenwet aan de orde. De overheid kan bij dreigende hoge inflatie ingrijpen op de prijzen. Wat ging daar nu mis?

TE: Ik heb gezegd, dat als de overheid zo’n prijzenwet heeft, je ervoor moet zorgen dat je er op z’n minst mee kan dreigen. Zoals dat ook in andere landen is gebeurd. Als je in Nederland met 12 procent inflatie die wet dan nog niet kan inzetten, moet je hem aanpassen of in de prullenbak gooien. Dit gaat overigens niet alleen om prijzen of inflatie. Neem ook het verdwijnen van de maakindustrie. We moeten luisteren naar de zorgen van die sectoren, want als we ze kwijt zijn, dan krijgen we ze waarschijnlijk nooit meer terug. Als we de zeggenschap anders geregeld hadden, dan konden bedrijven überhaupt niet met het dreigement van vertrek komen. Hoezo gaat een bedrijf, waar de werknemers het voor het zeggen hebben, de overheid chanteren met: ‘anders vertrekken wij’?

Kijk naar Tata Steel en ons plan voor groen staal. Waarom komt dat vanuit de werknemers en waarom hebben ze daar meer dan twintig dagen voor gestaakt? Omdat het over hun banen en hun toekomst gaat. Daar zit een echte intrinsieke motivatie om te verduurzamen. Als ze dat niet doen, staat de hele productie op het spel. Als wij hier serieus zeggenschap over hadden gehad, dan was die productie allang duurzaam geweest. En wij zouden de overheid niet chanteren met het verhuizen van ons hoofdkantoor naar Zwitserland en met onvrede van veel te rijke aandeelhouders. Hou op met je chantage.

RK/BL: Als het gaat over de democratisering van de economie, wat voor ideeën heb je dan over hoe dat vorm zou moeten krijgen?

TE: Als ik een vervolg op mijn manifest schrijf, zijn er drie dingen waar ik dan nader op wil ingaan. Ten eerste dat de ontwikkelingen van de afgelopen jaren heel snel gaan, en dan bedoel ik de afkalving van onze democratische rechtsstaat. Ten tweede zou ik aandacht besteden aan de democratie in de vakbeweging; ook bij ons zijn de theoretisch opgeleiden behoorlijk dominant. En ten derde zou ik toelichten waarom ik de vraag open laat hoe democratisering van de economie er precies uit moet zien. Ik wil namelijk geen ‘blauwdruk’ geven, omdat blauwdrukken gedoemd zijn te mislukken. Het moet van onderop vorm worden gegeven. Mijn pleidooi is juist dat wij dat alleen samen kunnen doen. Het proces daarnaartoe is net zo belangrijk als het uiteindelijke doel. En dat kan in het ene bedrijf heel anders zijn dan in het andere. Zoals we ook in allerlei landen verschillende democratische modellen hebben en er heel veel discussie is over welk model beter is. In de praktijk zal zich dat voor een deel bewijzen. Democratisering van de economie moet ook organisch groeien van onderop. Het is cruciaal dat we het met de mensen zelf, vanaf de werkvloer, vorm gaan geven. Het gaat nu vooral om het aanzwengelen van de discussie daarover.

RK/BL: Zou de zeggenschap over de economie vorm gegeven kunnen worden via aandeelhouderschap van werknemers?

TE: Prima, als we maar minstens 51 procent van de aandelen hebben. Anders word je vooral medeplichtig. Als werkgevers het gebruiken om de werknemers te prikkelen, zoals ze met de directies doen, dan maak je van de werknemers kleine kapitalisten, die werken voor de grote aandeelhouders. Dat moet je absoluut niet willen. Er zijn ook wel allerlei vormen van werknemersparticipatie met aandelen die veel beter kunnen werken. Dat hangt heel erg af van hoe je die pakketten verdeelt. Wat is je doel, je stip op de horizon? Als een familiebedrijf zonder duidelijke erfopvolging aandelen aan de werknemers geeft om de toekomst van het bedrijf zeker te stellen, dan is daar niets mis mee. Prima model, en dan denk ik: ‘YES!’ Maar verwacht er, als het gaat om de zeggenschap van de werkende klasse, geen wonderen van.

RK/BL: Ook niet als je het collectief voor werknemers vorm geeft?

TE: Als je collectief met elkaar voldoende zeggenschap krijgt, dan kan het. Als het gaat om echte zeggenschap over de economie, dan heb ik daar een ander idee over dan aandeelhouderschap. Voor echte invloed op het beleid wil ik uiteindelijk toe naar een systeem waarbij zeggenschap is verankerd, zoals in het Rijnlands model, maar dan steviger. Denk bijvoorbeeld aan Schiphol. De gemeente Amsterdam en het Rijk zijn mede-eigenaren, en je hebt de werknemers. Zie het als twee kamers, overheden en werknemers, naast elkaar, net als in ons parlement. Zorg ervoor dat je altijd ook langs de kamer van de mensen moet, die het werk doen, met dus een soort veto over belangrijke beslissingen. Daarnaast denk ik bij democratisering ook aan coöperaties, en aan collectief eigendom.

RK/BL: Is het ook niet cruciaal met welke argumenten je dit gaat bevechten?

TE: Dat is zeker waar. Het is heel fundamenteel. Kijk, als we de bedrijven niet democratiseren, dan gaat die economische machtsconcentratie door en komt de zeggenschap in steeds minder handen. En dan krijg je de situatie zoals nu in de VS, dat de rijkste man ter wereld, die niet toevallig daar de scepter zwaait, de macht krijgt om met één pennenstreek het hele ministerie van Onderwijs op federaal niveau gewoon van de kaart te vegen. Dat is krankzinnig. Dan ben je gewoon al je checks en balances op het politiek democratische vlak kwijt. Dat is de bedreiging die nu heel erg urgent is.

RK/BL: Dat is een defensief argument, geënt op angst. Zouden we niet primair de strijd aan moeten gaan met een moderne verwoording van de klassenstrijd? Moeten we het conflict niet ideologisch maken?

TE: Het is inderdaad defensief. Kijk, je kunt twee dingen doen met macht. Je kunt de status quo handhaven en niks doen; de machtsverhoudingen laten voor wat ze zijn. Je zou zelfs kunnen zeggen dat wie de status quo wil handhaven, accepteert dat de macht verder concentreert. Het alternatief is dat je de macht deconcentreert, oftewel democratisert. En democratiseren is uiteindelijk dat iedereen daarin een gelijke stem heeft. Vanuit het idee dat mensen allemaal gelijk zijn, eenzelfde stem hebben en dat we allemaal evenveel recht hebben op onze toekomst. Voor mij is dat het enige morele acceptabele antwoord. Als we die economische macht zich verder laten concentreren, dan is de politieke macht uiteindelijk een farce. Dan leven we in een plutocratie, waarin die economische macht steeds meer gaat bepalen wat er gebeurt. Want die concentratie van macht, die gaat nu maar door.

Via de overheid konden we heel lang corrigeren wat er op de markt allemaal fout ging. We konden zorgen dat die extreme verschillen zelfs werden gecompenseerd, waardoor de welvaartsverdeling in ons land steeds gelijkwerd. Tussen pak hem beet de Eerste Wereldoorlog en 1980 werden de welvaartsverschillen kleiner, werd de toegang tot zorg, onderwijs en huisvesting voor iedereen beter, en voor wie er in de problemen kwam was er sociale zekerheid.

Maar sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is die concentratie van economische macht weer zo groot geworden dat de dominante bedrijven de natiestaat waren ontgroeid. Ze begonnen landen tegen elkaar uit te spelen en zo werden we speelbal van multinationals. In plaats van een verzorgingsstaat voor mensen, werden we een verzorgingsstaat voor multinationals. Op nationaal niveau kan je het niet meer keren. Op Europees niveau kan je natuurlijk iets meer doen, maar we zitten op wereldschaal allemaal met dezelfde problemen. Nou, een wereldregering, die dat mondiaal gaat aanpakken, zie ik niet op korte termijn gebeuren. Sterker nog, je ziet eerder een terugtrekking op nationaal niveau.

Wat je dan kunt doen om het algemeen belang te dienen, is zorgen dat we niet zoveel via die band van de overheid moeten corrigeren. Democratisering van de economie is het enige antwoord.

RK/BL: Piketty zegt het anders, hij draait het eigenlijk om. We vinden het tegenwoordig normaal dat aandeelhouders alle zeggenschap hebben. Maar het is niet normaal. Waarom zou een aandeelhouder, alleen maar omdat hij veel geld heeft, meer te zeggen mogen hebben over hoe het met het bedrijf verder moet. Wat weet een aandeelhouder er nou van? De echte kennis zit toch bij de werknemers?

TE: Ja, natuurlijk. Het is krankzinnig dat we ‘alle zeggenschap bij de aandeelhouders’ normaal zijn gaan vinden. Als je een probleem hebt in een bedrijf, dan moet je niet naar de aandeelhouders stappen om te horen hoe het probleem moet worden opgelost. Nee, en ook niet naar de boardroom. Dan moet je naar de werkvloer gaan om te vragen wat hier het probleem is en hoe we het oplossen.

RK/BL: Als de vakbeweging democratisering van de economie wil afdwingen is er naast een visie en strategie, ook eenheid nodig. Samen optrekken voor een groter doel, een centrale agenda, dat ligt historisch altijd gevoelig. Hoe schat jij dat nu in?

TE: De democratie wordt bedreigd door hebzucht en machtswellust, en door grote ego’s. Grote ego’s die zichzelf belangrijker vinden dan het collectieve belang. Dat speelt internationaal, nationaal en helaas ook in veel organisaties, dus ook in bijvoorbeeld politieke partijen of de vakbeweging. Als die ego’s belangrijker worden dan de collectieve opgave waar je samen voor staat, en je laat dat de overhand krijgen, dan is dat ook een echte serieuze bedreiging.

RK/BL: Maar is dat een incident of structureel?

TE: Binnen de bond? Ook in de tijd van Henri Polak (eerste voorzitter van de NVV, een vakbond die later opging in FNV) had je al machtsstrijd in de vakbond. Een vakbond is tenslotte ook een bolwerk van macht. Van tegenmacht. Dus ook bij FNV zien we dat wel vaker. Tien jaar geleden nog moest de FNV uit het slop gehaald worden vanwege een interne machtsstrijd. En ook bij de aangesloten bonden is dat bij tijd en wijle aan de orde geweest. Het hoort er allemaal bij. Maar als je een gezamenlijk groter doel hebt in de buitenwereld, dan stelt dat je in staat om je weer te verenigen. Het richt de energie naar buiten in plaats van naar binnen. Het zou heel goed zijn om ook voor de lange termijn een groter doel voor ogen te houden. Een groter doel dan alleen de acute strijd tegen bijvoorbeeld inflatie. De democratisering van de economie is natuurlijk super abstract, maar wel een stip op de horizon. Het moet alleen nog wel een stuk concreter worden ingevuld. En dat kan alleen maar door een gezamenlijke inspanning. Van onderop.

RK/BL: Naast de ego's, die overal zijn, wat weerhoudt de FNV ervan om gezamenlijk de strijd voor zo een groter doel aan te gaan?

TE: Er speelt intern al langer een oneigenlijke tegenstelling. En dat gaat niet over de 'polderaars' versus 'activisten'. Iedereen snapt dat dat samen moet gaan. Er is organisatie en actie nodig om tot goede resultaten te komen. De oneigenlijke tegenstelling gaat over de vraag wie besluit over sectoroverstijgende initiatieven.

We hebben in 2013 de interne democratie versterkt met een (kader-)ledenparlement, als vertegenwoordiger van de leden uit alle sectoren en aangesloten bonden. Alleen zij kunnen centrale akkoorden goed- of afkeuren. En zij kunnen – samen met het bestuur van de FNV – sectoroverstijgende initiatieven nemen en goedkeuren. Alle sectoren zijn, afhankelijk van de grootte qua ledental, via directe verkiezingen vertegenwoordigd in dat ledenparlement. Het contact tussen de vakbondsbestuurders en de kaderleden in sommige sectoren aan de ene kant en de vertegenwoordigers in het ledenparlement aan de andere kant kan alleen nog wel wat beter. Juist een aantal sterkte sectoren houden vast aan het adagium: sectoren eerst! Met dat sympathieke frame worden nieuwe sectoroverstijgende initiatieven soms wantrouwend bekeken. Voor de buitenwereld lijkt er dan een conflict te zijn tussen de leden in de sectoren aan de ene kant en het bestuur en het ledenparlement aan de andere kant.

Maar het zijn eigenlijk professionals in de werkorganisatie, in deze sectoren en in de beleidsondersteuning, met de kaderleden die nauw op deze processen zijn aangesloten versus de formele ledendemocratie. Begrijp me niet verkeerd: deze professionals en kaderleden doen ook ontzettend goed vakbondswerk. Alleen ligt hun prioriteit bij het decentrale vakbondswerk, zoals de leden op de werkvloer organiseren voor een goed cao-resultaat, goede arbeidsomstandigheden of behoud van banen. Als er dan vanuit de ledendemocratie een roep ontstaat voor sectoroverstijgende vakbondsstrijd – zoals goede sociale zekerheid, pensioenen of een bondsbrede campagne tegen bezuinigingen op de publieke sector bijvoorbeeld – dan kan er spanning ontstaan op de inzet van mensen en middelen voor verschillende prioriteiten.

Het antwoord kan niet zijn: de opheffing van het ledenparlement. Het ontbreken van invloed van leden op dat centrale, sectoroverstijgende niveau over het pensioenakkoord was tien jaar geleden de aanleiding voor een crisis in de FNV, en uiteindelijk juist de oprichting van het ledenparlement. Voor die grote overkoepelende agenda is de invloed van actieve leden echt noodzakelijk en dan hebben we de sectoroverstijgende democratie meer dan ooit nodig. Wat mij betreft versterken we juist de ledendemocratie op centraal en op decentraal niveau.

RK/BL: Dat is een belangrijke discussie, maar voor mensen buiten de vakbond is dit niet goed te volgen.

TE: Dat klopt. In essentie gaat het dan over de vraag wie het voor het zeggen heeft. Zijn we een vakbond waarin vooral professionals de koers bepalen? Waarin leden wel belangrijk zijn voor de vakbondsmacht en de inkomsten, maar over belangrijke organisatorische vraagstukken geen zeggenschap hebben? Of zijn we een vakbond van de leden, een democratische vereniging waarin de leden de belangrijkste beslissingen nemen? Als we echte tegenmacht willen, dan kan deze tegenmacht alleen maar bij de leden liggen. Sociale verandering komt altijd van onderop. We moeten in bedrijven en sectoren sterk staan én samen een gemeenschappelijke vuist kunnen maken richting werkgevers en politiek. Een vuist van de leden, van alle leden, van de gehele werkende klasse.

RK/BL: En voor wat moeten we samen één vuist maken? Wat zou die gemeenschappelijke agenda moeten zijn?

TE: Stap één is de bestaanszekerheid van mensen. Hun baan en hun zekerheid over hun inkomen is cruciaal. Twee is de toegang tot voorzieningen, tot zorg, tot onderwijs, en onze veiligheid. En ten derde: wat is onze zeggenschap op de samenleving als geheel. Het is tenslotte onze samenleving, onze economie. En als we die niet democratiseren, dan geven we het allemaal weg. Dan zijn we het straks kwijt.

9. Conclusie

Wie plukt er de vruchten van onze economie? Zijn dat diegenen die alleen maar hun geld hoeven laten werken? Of zijn het de mensen die zelf werk verrichten?

Het antwoord is dat vermogenden het steeds beter hebben in Nederland. Hun bezittingen die ze inspraak geven over hoe onze economie eruit ziet, stijgen snel in waarde. De beloning voor de inzet van hun kapitaal neemt toe. En de overheid faciliteert dit alles meer dan dat ze het corrigeert. In de politiek gaat het steeds vaker over de hardwerkende Nederlander. Maar het is de rentenierende kapitaalbezitter die echt wordt gepaaid.

Dit is geen trendbreuk. In de liberale westerse wereld is de werkende klasse, als werkers, burgers en consumenten, al tientallen jaren overgeleverd aan de grillen van de kapitaalverstrekkers, zelfs wanneer zij dat via allerlei omwegen zelf blijken te zijn. Wie niet bereid is iets aan die afhankelijkheid te veranderen, kan bijna niet anders dan de concurrentie aangaan met andere landen om investeerders zo veel mogelijk in de watten te leggen. Dat kan via het verkleinen van de collectieve lasten, zodat investeerders zo min mogelijk kwijt zijn aan belastingen en sociale premies. Het kan door de lonen te drukken, zodat investeerders besluiten om oude en nieuwe bedrijven toch maar in Nederland te plaatsen. En het kan door collectieve investeringen te doen in zaken die vooral ten goede komen aan de bedrijfswinsten, zodat zo veel mogelijk kosten worden gesocialiseerd. Hoewel dit overduidelijk een doodlopende weg is, is dit de route die Nederland al tientallen jaren kiest.

Wie hier verandering in wil brengen, kan niet anders dan beginnen bij het fundamenteel herzien van onze relatie met kapitaal. Daar zijn verschillende routes toe. De route van confessionele partijen zoals het CDA, maar tegenwoordig ook die van veel liberalen, is die van de moraal: het is de verantwoordelijkheid van kapitaalbezitters om hun geld te laten werken voor het algemeen belang. In een wereld waarin het kapitaal compleet losgezongen is van zijn omgeving, is het onwaarschijnlijk dat deze strategie op de lange termijn gaat werken.

Voor ons heeft een andere route de voorkeur. Bedrijven en organisaties die geworteld zijn, waar de mensen die er werken en er gebruik van maken de zeggenschap in handen hebben, zijn wat ons betreft dan ook de toekomst. Het is toch waanzinnig dat niet zij, maar aandeelhouders bepalen wat er met een bedrijf gebeurt? Wat dat betreft is de geschiedenis van pensioenfondsen niets anders dan inspirerend. Het laat zien dat, over een langere periode, werknemers prima in staat zijn om vermogen op te bouwen dat groot genoeg is om de macht van kapitaal te weerstaan. Nu de zeggenschap nog.

Een nieuwe verhouding met kapitaal is belangrijk voor mensen uit de traditionele arbeidersklasse, waarvan de bestaanszekerheid is uitgehold, maar zeker niet voor hen alleen. De nieuwe geschoolde klasse verzet zich op zijn eigen manier tegen het kortetermijnkapitalisme, dat alleen onzeker werk biedt, hun woningen onbetaalbaar maakt en de planeet verwoest. De kleine zelfstandigen zijn klaar met de almacht van de monopolisten, de almaar stijgende kosten, en de kleine portemonnee van hun klanten. Wie in staat is om deze belangen te verenigen, is niet te stoppen.

Het is de taak van iedereen die weerstand wil bieden aan de bezittende klasse, om de werkende klasse te verbinden met een sociaal alternatief, dat geen van deze groepen laat vallen, maar hen juist verbindt. Dat is niet eenvoudig. De gesprekken met Dan Evans en Tuur Elzinga zijn een goed begin voor diegenen die deze handschoen willen oppakken.

Eindnoten

- ¹ Het exacte citaat, volgens de handelingen van de Tweede Kamer: ‘En inmiddels zie je dat het ook voor de middenklasse, mensen die meer dan modaal verdienen, steeds moeilijker is om rond te komen.’
- ² In het essay dat Klaver voor Vrij Nederland schreef, wordt het nog verwarrender. Daar staat de volgende zin: ‘De middenklasse, bestaande uit al die mensen die hun boterham verdienen met werk, bevindt zich in een neerwaartse spiraal.’ Uit ‘Hoe rechts de middenklasse bedreigt’, Vrij Nederland, 2024. Bron: <https://www.vn.nl/rechts-bedriegt-de-middenklasse?>
- ³ Ook recenter, in de oproep van GroenLinks-PvdA-leider Frans Timmermans speelt de middenklasse een hoofdrol, maar ontbreekt elke scherpte over wie deze groep precies is. ‘Een nieuw hoofdstuk voor Nederland’ is hier terug te vinden: https://groenlinkspvda.nl/wp-content/uploads/2025/04/Een-nieuw-hoofdstuk-voor-Nederland_definitief_zondag-6-april.pdf
- ⁴ Deze is hier terug te vinden: <https://www.vvd.nl/wp-content/uploads/2025/01/Agenda-voor-werkend-Nederland.pdf>
- ⁵ Denk bijvoorbeeld aan werken van Tim ‘S Jongers, of aan het interview met Belgische PVDA’er Peter Mertens opgetekend door de Wiardi Beckman Stichting.
- ⁶ In dit rapport wordt er niet verder op ingegaan, maar het is wel nuttig om ook te kijken naar welke manier de PVV, als grootste partij in de Tweede Kamer, naar klasse kijkt. Niet heel lang geleden zei fractievoorzitter Geert Wilder nog dat: ‘...het enige feest dat we zien is een keiharde klassenstrijd tegen de middengroepen.’ Wilders verbindt hier ook waarden aan de middenklasse, met name met betrekking tot het belang van hard werken. Bron: <https://www.pvv.nl/nieuws/geert-wilders/6282-spreektekst-geert-wilders-bij-het-debat-over-de-regeringsverklaring.html>
- Het is goed mogelijk dat partijen in hun denken in grote mate zijn beïnvloed door het invloedrijke rapport ‘De val van de middenklasse?’ van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) uit 2017. Aan de andere kant is de WRR (ondanks de titel van het rapport) aan het begin van deze publicatie al duidelijk over dat middenklasse als term problematisch is: ‘We hanteren in deze verkenning niet het begrip middenklasse of middengroep, maar spreken van het middensegment van de samenleving of van middengroepen. Het middensegment van de Nederlandse samenleving is te heterogeen en te breed om van ‘de’ middenklasse of ‘de’ middengroep te spreken’. Het rapport is hier te vinden: <https://www.wrr.nl/publicaties/verkenningen/2017/07/06/de-val-van-de-middenklasse>
- ⁷ Hier wordt vooral gekeken naar sociologen verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau. Voor een wat breder beeld is ‘Raadselen van de maatschappij. Honderd jaar sociologie in Nederland’ een aanrader.

- Natuurlijk zijn er veel meer sociologen die zich bezighouden met klassenanalyses, en met enige regelmaat doen zij zich gelden in het publieke debat. Een goed voorbeeld is de avond die Jacobin Nederland organiseerde naar aanleiding van het boek ‘De net-niet elite’ van Dylan van Rijsbergen, die werd gehouden in Pakhuis de Zwijger. Die avond is hier terug te kijken: <https://dezwijger.nl/programma/de-net-niet-elite>
- ⁸ Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Le Roux, B., Friedman, S., & Miles, A. (2013). ‘A New Model of Social Class? Findings from the BBC’s Great British Class Survey Experiment’, *Sociology*, 47(2), 219-250. Dit artikel is hier te vinden: <https://doi.org/10.1177/0038038513481128>
- ⁹ SCP (2023), ‘Eigentijdse ongelijkheid’. Het rapport is hier te vinden: <https://www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/03/07/aanzienlijke-verschillen-tussen-sociale-klassen-in-nederland>
- ¹⁰ Vrooman, C. et al (2024), ‘A contemporary class structure: Capital disparities in The Netherlands’, *PLOS ONE* 19(1): e0296443. Bron: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0296443>
- ¹¹ Dit is een versimpelde weergave van wat allemaal wordt onderzocht door sociologen in Nederland. Zo worden er ook nog steeds klassenanalyses gemaakt die dichter staan bij het werk van Marx. Zo werden Marxistische overwegingen nog uitgebreid besproken in eerdere uitgaven van ‘Verschil in Nederland’ van het SCP dat in 2014 verscheen. Opvallend is de afwezigheid van Marx in de meest recente versie van dit rapport. Daarin is overigens ook niet meer naar de polarisatie tussen de machtigen en de rest gevraagd. Navraag leert dat de belangrijkste overweging hierbij was dat de totale vragenstelsel verkleind moest worden. Dit blijft opvallend: op migratie na was deze tegenstelling het grootst in het rapport van 2014. Ook zijn er veel politieke ontwikkelingen die de vraag in welke mate er polarisatie is ten opzichte van ‘de machtigen’ zeer relevant maken.
- Een ander voorbeeld is het onderzoek dat door sociaal geograaf Agata Troost en collega’s van de Universiteit van Groningen wordt gedaan. Zij maken een analyse waarbij een panel met een goede afspiegeling van Nederland zichzelf classificeren aan de hand van klassenstructuur. Denk aan de werkverhouding (bedrijfseigenaar of in loondienst, leidinggevende of niet, geschoold of niet). Dit is terug te vinden in de presentatie ‘Exploitation-based class scheme, the role of wealth in social class, and political conflicts’, door A. Troost et al.
- Veel sociologisch onderzoek in Nederland gaat over groepen die op verschillende manieren worden gedefinieerd. Denk bijvoorbeeld aan het promotieonderzoek van socioloog Quita Muis over de polarisatie tussen verschillende groepen in Nederland, waarbij veel aandacht was voor de verschillen tussen de mate van polarisatie tussen hoog- en laagop-

- geleiden. Het is geen understatement om te zeggen dat studies naar groepen die worden onderscheiden op basis van opleidingsniveau prominenter zijn geworden.
- Er is ook er veel populaire literatuur over klasse in Nederland. Denk aan werk van auteurs als Dylan van Rijsbergen, Ron Meyer, Sinan Çankaya, Milio van der Kamp, Roxane van Iperen, Joris Luyendijk en Jonas Kooyman. Deze werken gaan in de regel over de eigen klassenervaring (verschil armoede en rijkdom, verschil al dan niet universitair geschoold, ervaringen van klassenmigranten, relatie tussen klasse en racisme), of over een specifiek deel binnen de gehele klassenstructuur. Voor een analyse van de klassenstructuur in Nederland zijn ze vaak beperkt bruikbaar.
- ¹² Zie bijvoorbeeld SP (2024). Bron: <https://www.sp.nl/nieuws/dijk-doet-oproep-op-sp-congres-samen-met-bondgenoten-strijd-aan-voor-sociale-vooruitgang>
- ¹³ Engelen, E (2024), ‘De koortsige kiezer’, De groene Amsterdammer. Bron: <https://www.groene.nl/artikel/de-koortsige-kiezer>
- ¹⁴ De socioloog Pierre Bourdieu is een van de belangrijkste denkers over klasse van de vorige eeuw. Heel kort door de bocht bestaat zijn belangrijke bijdrage eruit mensen te beschouwen als deelnemers van verschillende velden, waar zich normen en waarden ontwikkelen die mensen zich eigen maken.
- ¹⁵ Uiteraard is Evans niet de eerste die een dergelijke analyse maakt. Belangrijke invloeden voor zijn werk zijn Barbara Ehrenreich, Antonio Gramsci, Nikolas Poulantzas en Erik Olin Wright. Zij, en enkele andere denkers, worden ook aangehaald in het interview met Evans in dit rapport.
- ¹⁶ Evans bouwt hier voort op het werk van onder meer Barbara Ehrenreich, die eind jaren zestig al schreef over deze groep mensen in de VS, in ‘Radical America’. Zie bijvoorbeeld <https://files.libcom.org/files/Rad%20America%20V11%20I3.pdf>
- ¹⁷ Deze nieuwe groep geschoolde mensen vormt, samen met delen van de professional- en managersklasse, ook de groep die Thomas Piketty omschrijft als de nieuwe achterban van linkse partijen. Zie bijvoorbeeld hoofdstuk 14 en 15 van ‘Kapitaal en Ideologie’ (2020). Een vergelijkbare, wellicht wat meer specifieke analyse zie je in het werk van Thomas Frank, die omschrijft hoe de Amerikaanse Democratische Partij steeds verder afdreef van de arbeidersklasse. Zie bijvoorbeeld ‘Listen’, Liberal (2016).
- ¹⁸ Deze definitie komt uit Wilterdink, N.A. (2015), ‘Vermogensongelijkheid in Nederland’. Op de website geeft CBS een vergelijkbare definitie: ‘het vermogen is het saldo van bezittingen en schulden. De bezittingen omvatten bank- en spaartegoeden, effecten, de eigen woning en overig onroerend goed, ondernemingsvermogen, aanmerkelijk belang en overige bezittingen’.
- ¹⁹ I&O Research (2022), ‘Nederlander wil verschuiving belastingdruk van arbeid naar vermogen’. Het rapport is hier terug te vinden: <https://206.wpcdnnode.com/ipsos-publiek.nl/wp-content/uploads/2022/08/rapport-vermogensongelijkheid-fnv.pdf>

- ²⁰ Bouwman, M (2023), ‘Bernie Sanders waarschuwt voor oligarchie’, Binnenlands Bestuur. Het artikel is hier te vinden: <https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/bernie-sanders-waarschuwt-voor-oligarchie-bedreiging-voor-samenleving>
- ²¹ IBO Vermogensverdeling (2022), ‘Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling’. Het rapport is hier te vinden: <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-c2da23e05fef0df2b0cd-79ff09c88c673d3b3e95/pdf>
- ²² CPB (2023), ‘De Nederlandse economie in breder perspectief’. De webpublicatie is hier terug te vinden: <https://www.cpb.nl/de-nederlandse-economie-in-historisch-perspectief-webpublicatie>
- ²³ CPB (2023), ‘Nederlandse economie in historisch perspectief’. Het rapport is hier terug te vinden: <https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB-Publicatie-De-Nederlandse-economie-in-historisch-perspectief.pdf>
- ²⁴ Wilterdink, N. (2015), ‘Vermogensongelijkheid in Nederland’.
- ²⁵ Van Scheltinga, E. (2018), ‘Wolfgang Streeck: ‘Democratie en kapitalisme zijn continue in conflict’’, Spanning. Het artikel is hier terug te vinden: <https://www.sp.nl/nieuws/wolfgang-streeck-de-mocratie-en-kapitalisme-zijn-continu-in-conflict>
- ²⁶ Idem.
- ²⁷ Wilterdink, N. (2016), ‘Vermogensongelijkheid, trends en ontwikkelingen’. Beleid en Maatschappij (43).
- ²⁸ Idem.
- ²⁹ De Vicq (A) et al. (2023), ‘De vermogensongelijkheid stijgt sinds de jaren tachtig’, ESB, 108 (4820).
- ³⁰ In een uitgave van Spanning uit 2011 geeft Frans Folkvold de volgende uitleg: ‘De Gini-coëfficiënt is een wiskundige benadering van de verdeling van het totale inkomen over de gehele bevolking. De Gini-coëfficiënt loopt uiteen van 0 tot 100. Wanneer iedereen in een samenleving hetzelfde inkomen verdient, is de Gini-coëfficiënt 0. In een samenleving waarin één iemand al het inkomen van een land verdient, is de Gini-coëfficiënt 100.’ Voor vermogen geldt hetzelfde principe.
- ³¹ De cijfers over vermogens zijn terug te vinden in de tabel ‘Vermogen van huishoudens; huishoudenskenmerken, vermogensbestanddelen’ van CBS statline. Deze is hier te vinden: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83834NED/table?ts=1745139306383>
- ³² Uit divers onderzoek (Wilterdink, 1984; Toussaint et al., 2020) blijkt dat door onder andere hogere vrijstellingen en de moeilijk te meten waarde van niet-beursgenoteerde bedrijven de officiële cijfers van vermogensongelijkheid onderschat zijn. Het merendeel van de schattingen van het CBS gebeurt op basis van boekwaarde van de activa. Dit leidt tot een aanzienlijke onderschatting van de cijfers voor topvermogens. Zie ook

De Vicq et al. (2023), ‘De vermogensongelijkheid stijgt sinds de jaren tachtig’, ESB, 108 (4820).	Het rapport is hier te vinden: https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CBS-CPB-DNB-paper-Herziening-methode-arbeidsinkomensquote.pdf		berekening gemaakt waarbij een schatting is gemaakt van een realistischer gemengd inkomen op basis van de trends zoals de zijn berekent voor het project ‘Inkomen Verdeeld’ van de Universiteit van Leiden. Een dergelijke berekening leidt tot een WWW die in 1995 5,4 procent lager ligt dan de WWW hierboven (namelijk op 63,4 procent), die zich verder verdiept tijdens tijden en na corona, waar het maar liefst 9 procent lager uitkomt (op 51,0 procent). Dit toont aan de een preciezere berekening van het gemengd inkomen de WWW behoorlijk sterk beïnvloed. Voor het berekenen van een correctere WWW in toekomstige rapporten zou verder onderzoek naar deze groep daarom van groot belang kunnen zijn.	Financieele Dagblad. Het artikel is hier terug te vinden: https://fd.nl/politiek/1548084/de-politiek-heeft-met-box-3-elementaire-belastingbeginselen-vernacheld
³³ De cijfers over vermogens zijn terug te vinden in de tabel ‘Vermogen van huishoudens; huishoudenskenmerken, vermogensbestanddelen’ van CBS statline. Deze is hier te vinden: https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/datas-et/83834NED/table?ts=1745139306383	⁴⁴ Overigens is een hoger looninkomen ook enorm belangrijke voor de kleine zelfstandigen, aangezien loonwerkers in de praktijk vaak de belangrijkste afnemers zijn van deze zelfstandigen.		⁵³ Er is een verschil tussen belasting op inkomen uit vermogen, en belasting op vermogen. De grafiek geeft de belasting op inkomsten uit vermogen weer. Bij de belasting op vermogen zit Nederland in de Europese middenmoot. IBO Vermogensverdeling (2022), ‘Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling’. Het rapport is hier te vinden: https://open.overheid.nl/documenten/ronl-c2da23e05fef0df2b0cd-79ff09c88c673d3b3e95/pdf	⁶² ANP/RB (2025), ‘Fiscalisten voorzien tsunami aan bezwaarschriften door box 3-plan’. Het artikel is hier terug te vinden: https://www.accountant.nl/nieuws/2025/4/fiscalisten-voorzien-tsunami-aan-bezwaarschriften-door-box-3-plan/
³⁴ CBS (2024), ‘Aandeel arbeid in de economie verder gedaald in 2023’. De publicatie is hier te vinden: https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/26/aandeel-arbeid-in-de-economie-verder-gedaald-in-2023	⁴⁵ Salverda, W. (2018), ‘Uit de economie druppelt weinig inkomen omlaag, op de arbeidsmarkt stroomt het omhoog’. Dit position paper is te vinden via: https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/plenaire_vergaderingen/details/activiteit?id=2018A01317		⁵⁴ CPB (2024), ‘Inkomens en belastingen aan de top’. Het rapport is hier terug te vinden: https://www.cpb.nl/inkomens-en-belastingen-aan-de-top	⁶³ ANP (2024), ‘Spaartaks-arrest kost schatkist ongeveer 4 miljard euro’, Trouw. Het artikel is hier terug te lezen: https://www.trouw.nl/duurzaamheid-economie/spaartaks-arrest-kost-schatkist-ongeveer-4-miljard-euro~bbd3f195/
³⁵ Dit deel van de tekst leunt in grote mate op de geschiedenis die historicus Bas van Bavel heeft gepubliceerd op ESB (2016). Dat artikel is hier te vinden: https://esb.nu/de-stijging-en-daling-van-het-arbeidsaandeel-over-de-lange-termijn/	⁴⁶ CBS (2023), ‘Methodologische achtergronden van de arbeidsinkomensquote’. Te vinden via https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/de-nederlandse-economie/2023/methodologische-achtergronden-van-de-arbeidsinkomensquote/2-wat-is-de-arbeidsinkomensquote-		⁵⁵ Idem.	⁶⁴ Kavelaars, P. (2025), ‘Verleden, heden en toekomst box 3’. Het factsheet is hier terug te vinden: https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2025D01241
³⁶ Salverda, W. (1977), ‘Haalt de arbeidsinkomens quote de 100 procent? (en wat dan nog...)', Tijd schrift voor Politieke Economie, 1(4). Het artikel is hier terug te vinden: https://www.tpedigitaal.nl/sites/default/files/bestand/haalt_de_arbeidsinkomens_quote_de_100_procent_en_wat_dan_nog.pdf	⁴⁷ Overigens maakt het algemene karakter van het percentage de AIQ bij voorbaat ongeschikt voor dergelijke beslissingen. Het is vooral een instrument voor beleidsmakers.		⁵⁶ Idem.	⁶⁵ Raad van State (2024), ‘Voorgestelde box 3-stelsel heeft ingrijpende gevolgen voor burgers en Belastingdienst’. Het artikel is hier terug te lezen: https://www.raadvanstate.nl/actueel/nieuws/december/advies-werkelijk-rendement-box-3/
³⁷ Deze cijfers zijn gebaseerd op zoekopdrachten op www.esb.nu gemaakt op 12-04-2025.	⁴⁸ Voor veel economen is deze stap een te grote ideologische sprong. Het idee om het deel van de opbrengsten dat naar afschrijvingen gaat mee te nemen, gaat te zeer tegen de intuïtie in. Op korte termijn is het dan ook niet te verwachten dat veel economen mee zullen gaan in deze redenering. Dat heeft alles te maken met het feit dat economie als wetenschap, en specifiek het berekenen van de AIQ, erg gericht is op (het perspectief van) bedrijven, en minder op personen.		⁵⁷ Er zijn veel goede voorstellen gedaan voor betere belastingheffing. Denk aan de filosoof Ingrid Robeyns, die pleit voor een bovengrens aan vermogen per persoon. Een ander voorstel is de belasting die de econoom Gabriel Zucman voorstel, op vermogens wereldwijd. Dit zijn wel twee voorbeelden met een hoog abstractieniveau. Precies een jaar geleden lanceerde Jimmy Dijk een initiatief om in Nederland een miljonnairsbelasting te heffen. Daarmee zou jaarlijks miljarden aan belastinggeld kunnen worden opgehaald.	⁶⁶ Wolzak, M. (2025), ‘Grootste regeringspartij PVV keert zich af van wetsvoorstel box 3’, Het Financieele Dagblad. Het artikel is hier terug te vinden: https://fd.nl/politiek/1549397/grootste-regeringspartij-pvv-keert-zich-af-van-wetsvoorstel-nieuwe-box-3
³⁸ SER (1988), ‘Sociaal-economisch beleid 1998-2002’. Dit rapport is helaas niet online te vinden, maar wel op te vragen uit het archief van de SER.	⁴⁹ CBS (2023), ‘Methodologische achtergronden van de arbeidsinkomensquote’. Te vinden via https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/de-nederlandse-economie/2023/methodologische-achtergronden-van-de-arbeidsinkomensquote/4-verschillende-a iq-aggregaten		⁵⁸ Hoge Raad (2021), ‘Arrest in de zaak van belanghebbenden tegen de staatssecretaris van Financiën’, Zaaknummer 21/01243. De uitspraak is hier terug te vinden: https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:HR:2021:1963	⁶⁷ ‘Belasten van (inkomen uit) aanmerkelijk belang, bouwstenen voor een beter belastingstelsel 1 mei 2020’, Ministerie van Financiën.
³⁹ SEO bracht in 2018 het rapport ‘De AIQ in Nederland, een overzicht’ uit, dat hier is te vinden: https://www.seo.nl/publicaties/de-a iq-in-nederland-een-overzicht/ FNV bracht in 2022 het rapport ‘Miljoenen werkenden zien beloning achterblijven’ uit, dat hier is te vinden: https://www.fnv.nl/getattachment/Nieuwsbericht/Algemeen-nieuws/2022/04/Miljoenen-werkenden-zien-beloning-achterblijven/220408-rapportSectoraleAIQV3.pdf?lang=nl-NL	⁵⁰ De cijfers zijn afkomstig uit de tabellen ‘Productie- en inkomenscomponenten bbp; bedrijfstak; nationale rekeningen’, (te vinden via: https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85867NED/table?dl=BAA76) op gemengd inkomen na, dat afkomstig is uit de tabel ‘Arbeidsinkomensquote; bedrijfstak, nationale rekeningen, 1995-2022’ (te vinden via: https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84178NED/table?ts=1693990342413). Er zijn kleine verschillen in bijvoorbeeld de totale loonkosten, die te maken hebben met het perspectief van de verschillende tabellen (inkomen dan wel productie). Dit heeft geen gevolgen voor de ontwikkeling van de cijfers.	⁵⁹ Berentsen, L. (2025), ‘Fiscalist Leo Stevens: ‘De politiek heeft met box 3 elementaire belastingbeginselen vernacheld’’, Het Financieele Dagblad. Het artikel is hier terug te vinden: https://fd.nl/politiek/1548084/de-politiek-heeft-met-box-3-elementaire-belastingbeginselen-vernacheld	⁶⁸ IBO Vermogensverdeling (2022), ‘Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling’. Het rapport is hier te vinden: https://open.overheid.nl/documenten/ronl-c2da23e05fef0df2b0cd-79ff09c88c673d3b3e95/pdf	⁶⁹ Dit deel van het rapport leunt in grote mate op het artikel in NRC van Houtekamer, C. en Rengers, M. (2024), ‘Zo. Nu eerst een belastingvoordeel. Hoe de Bavaria-familie het uitstekend voor zichzelf regelde’, NRC. Het artikel is hier terug te vinden: https://www.nrc.nl/nieuws/2024/02/08/zo-nu-eerst-een-belastingvoordeel-hoe-de-bavaria-familie-het-uitstekend-voor-zichzelf-regelde
⁴⁰ Zo stelde DNB eind 2022 nog dat er sprake was van een daling van de AIQ na de coronacrisis. DNB (2022), ‘Economische Ontwikkelingen en Vooruitzichten’, december 2022, nummer 24. Dit rapport is hier terug te vinden: https://www.dnb.nl/publicaties/publicaties-dnb/eov/economische-ontwikkelingen-en-vooruitzichten-dnb-december-2022/ .	⁵¹ Zie van Bavel, B (2016), ‘De stijging en daling van het arbeidsaandeel over de lange termijn’, Economisch Statistische Berichten. Het artikel is hier te vinden: https://esb.nu/de-stijging-en-daling-van-het-arbeidsaandeel-over-de-lange-termijn/	⁶⁰ Deze brief is online (voor zover wij weten) niet beschikbaar, maar er wordt nog wel naar verwezen, bijvoorbeeld in het wetenschappelijk factsheet ‘Verleden, heden en toekomst box 3’ van hoogleraar fiscale economie Peter Kavelaars, dat hier te vinden is: https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2025D01241	⁷⁰ Hoogeveen, M. (2011), ‘De kwaliteit van de fiscale bedrijfsopvolgingswetgeving’. Het proefschrift is hier terug te vinden: https://pure.uvt.nl/ws/files/2942190/Hoogeveen_kwaliteit_05_10_2011.pdf	⁷¹ Houtekamer, C. en Rengers, M. (2024), ‘Zo. Nu eerst een belastingvoordeel. Hoe de Bavaria-familie het uitstekend voor zichzelf regelde’, NRC. Het artikel is hier terug te vinden: https://www.nrc.nl/nieuws/2024/02/08/zo-nu-eerst-een-belastingvoordeel-hoe-de-bavaria-familie-het-uitstekend-voor-zichzelf-regelde
⁴¹ Deze percentages zijn het resultaat van berekeningen op basis van cijfers afkomstig uit de CBS statline tabel ‘Overheid; ontvangen belastingen en wettelijke premies’. Deze zijn te vinden via de volgende link: https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84120NED/table	⁵² Om een idee te krijgen van wat een andere benadering van het gemengd inkomen voor gevolgen zou hebben, is er een	⁶¹ Berentsen, L. (2025), ‘Fiscalist Leo Stevens: ‘De politiek heeft met box 3 elementaire belastingbeginselen vernacheld’’, Het		
⁴² Deze cijfers zijn de vinden in de volgende CBS Statline tabel: ‘Productie- en inkomenscomponenten bbp; bedrijfstak; nationale rekeningen’. Deze zijn hier te vinden: https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85867NED/table?dl=BAA76				
⁴³ DNB (2017), ‘Herziening methode arbeidsinkomensquote’.				⁷² Ministerie van Financiën (2025), ‘Fiscaal onderzoek naar het vermogen in familiestichtingen’. Het rapport is hier terug te vinden: https://open.overheid.nl/documenten/dba7eb40-9aae-4789-93bf-c54ec1a5da62/file

SP.